

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

10

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 10 (367), October, 1978, Vol. XXXI

Головний Редактор д-р Степан Галамай

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1978-ий РІК

Країна	Річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	20 дол.	10 дол.	6 дол.	2 дол.
Австрія	300 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	30 шіл.
Аргентина	7000 пез.	3500 пез.	2000 пез.	700 пез.
Бельгія	800 б.фр.	400 б.фр.	200 б.фр.	80 б.фр.
В. Британія	10 ф.	5 ф.	2,70 ф.	90 п.
Канада	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
США	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2,50 дол.
Німеччина	50 н.м.	25 н.м.	15 н.м.	5 н.м.
Франція	100 фр.	50 фр.	30 фр.	10 фр.
Швеція	100 кор.	50 кор.	30 кор.	10 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і нау-
ково літературний місячник

Кн. 10 (367)

ЖОВТЕНЬ, 1978

Річник XXXI

Зміст X-ої книжки

Проблеми національного визволення

Ярослав Стецько: ТВОРИ СТЕПАНА БАНДЕРИ	1091
Д-р С. М. Фостун: СТЕПАН БАНДЕРА	1096
Ярослав Гайвас: НА ШЛЯХУ ДО ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (Закінчення, 2)	1100
Д-р Михайло Кушнір: НА СТОРОЖІ ІСТОРІОТВОРЧОЇ СВІДОМОСТІ	1108
Микола Верес: КАНТАТА ГЕРОЯМ УПА	1115
У тисячоліття трицяття України-Руси	
О. протопресв. Н. Плічковський: 990 РОКІВ ВІД ХРИЩЕННЯ УКРАЇНИ До світового становища	1117
Богдан Лівчак: НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ	1124
Матеріали й документи з поневоленої України	
ЛЕВ ЛУК'ЯНЕНКО ОБОРОНЯЄ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА	1133
НА ВОЛІ ДАЛІ ПЕРЕСЛІДУЮТЬ	1140
БЕЗТАЛАННЯ ЗВІЛЬНЕНИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ	1143
ІЗ ЛИСТА ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ ДО II РОДИНИ	1146

Поезії з нескореної України

Ірина Михайлівна Семих: СПОНОЧИЛО	1147
Євген Олександрович Сверстюк: МАТЕРІ-СТРАДНИЦІ	1148
До джерел московського імперіалізму	
Юрій А. Вудка: ЗНОВУ СТАРА ПІСЕНЬКА	1149
Суспільно-економічні питання	
Гедрик Сміт: ПІДКУП — ЖИТТЯ НАЛІВО	1154
З галерії творчості наших поетів	
Андрій Легіт: СТАРИЙ ЗАМОК, ХОЧ ДИВИШСЯ В СОНЯШНУ ВИСЬ	1167
Мистецтво	

Д-р Михайло Кушнір: СВІТ МИСТЕЦТВА (Продовження. 5)	1168
---	------

Наші приятелі

Яків Сусленський: СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й ДУМКИ НОВОНАРОДЖЕНОГО (Закінчення, 2)	1173
Нариси, огляди і критика	
Наталка Дерлат: ПАМ'ЯТНИК КОМПОЗИТОРОВІ У МЛИНАХ (Закінч., 2)	1181
Іванча Мащак: ДО СТОРІЧЧЯ ІЗ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. КУЛЬЧИЦЬКОЇ	1192
А. Юришак: ЛЮДИНА І СИСТЕМА	1201
К. М. Чорний: НА НОВІЙ ДОРОЗІ	1204

З минулого

Вадим Чечва: ПОЛЯГЛИ ЗА ЗЕМЛЮ УКРАЇНСЬКУ	1205
--	------

*

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ	1209
ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	1214
НОВЕ ВИДАННЯ (Оголошення)	1216

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Олена Л. Кульчицька: »КОПАЮТЬ КАРТОПЛЮ«,
1910, лінорит*.

Ярослав СТЕЦЬКО

ТВОРИ СТЕПАНА БАНДЕРИ

(Передмова до книжки: «Перспективи Української Революції»)

Багатство тематики, що її охоплює Степан Бандера у цій книзі, нехай не лякає вдумливого читача. Твори автора мають незмінно одну золоту нитку, яка проходить крізь усі міркування й глибинні аналізи подій і процесів української визвольної боротьби. Степан Бандера зосереджує свою увагу передусім на всебічній розробці перспектив української національно-визвольної революції, і це є центральна тема його інтелектуальної творчості. Підходячи до цієї основної теми, раз-у-раз з різних точок бачення, аналізуючи різні її аспекти з внутрішнього чи зовнішньополітичного боку, автор розгортає власнопідметні, закономірні, — зумовлені українськими якостями й вартостями, оригінально-українськими первнями, революційним незнищеним людським українським потенціалом і геополітичним становищем України, її природними багатствами, вродженим генієм та трудолюбивістю нації — перспективи розвитку української національно-визвольної революції. Залізна логіка його аргументації, передбачливість щодо розвиткових процесів, стимульованих революційною ідеєю, революційними кадрами й революційною плямовою дією, аналіза внутрішніх протиріч імперії й системи, спричинюваних і поглиблюваних революційно-визвольними націоналістичними діями, — дає нам образ не лише зенітного пункту — всенароднього повстання, але й переможної визвольної війни уярмлених націй проти російського окупанта й більшовицької тиранської тоталітарної системи. Зосередження автора на цій головній справі визвольної боротьби України цілком не означає нехтування ним різновидних компонентів боротьби й росту нації взагалі.

Немає важливої проблеми у житті нації, якої Степан Бандера у своїй багатій інтелектуальній, публіцистичній і журналістичній творчості не заторкнув би, не менш і в своєму різноманітному листуванні, з оприлюдненням якого з різних причин ще доведеться зачекати. Але суть справи у тому, що в ієрархії вартостей і завдань Степан Бандера відсував усе другорядне, наприклад, внутрішньо-партійні суперечки, внутрішньо-український партій-

но-політичний комплекс на дальший плян, згл. вмуровував його відповідно до питомої ваги даного явища у велику будівлю успішного розгортання національно-визвольної революції.

Він аналізував всебічно значення спільного фронту поневолених російським імперіялізмом і комунізмом націй, об'єднаних в Антибольшевицькому Бльоці Народів (АБН), надаючи цій спільній боротьбі особливої ваги. Ставка на власні сили України у великому таборі поневолених націй, які життєво зацікавлені у розвалі російської імперії й знищенні більшовизму, — докладно розроблена автором як дороговказ не лише для революційної ОУН. Степан Бандера глибоко розумів найінтимніші тонкощі й можливі ускладнення спільного фронту поневолених націй, якщо не поставити його на правильних основах — респектування абсолютного суверенітету кожного партнера спільного фронту.

Автор бачив імперію й систему зсередини й іззовні, її слабкість і силу, яка радше полягала й полягає в духовій, ідейній і політичній слабкості вільних націй світу. Викриваючи політику т. зв. мирної коєкзистенції майже чверть століття тому, автор як політичний візіонер передбачає усі від'ємні й руїнні елементи її для вільних націй. Його аргументацію того часу можна дослівно повторити стосовно сучасної політики т. зв. детанту.

Насправді з точки зору передбачливого не тільки революційно-визвольного лідера, але державного мужа високої якості, автор розкриває дійсну альтернативу до атомової війни, альтернативу, що її основні засади мають незмінно тривале значення.

Уважаючи, що шляхом визволення України та інших поневолених націй є орієнтація й розбудова власних сил революції, автор сміливо вимагає від вільних націй не трактувати України й інших поневолених націй як чинника, який постійно має стримувати більшовицьку навалу, а, навпаки, у власному інтересі вимагає від них включатися збройно у визвольну війну поневолених націй, усвідомивши її цілі й визнавши її носіїв господарями на власній землі, її суверенами. Це повинна б бути спільна визвольна війна у спільному інтересі проти більшовицької варварської агресії, а жодна інтервенція «визволителів», які на своїх багнетах постійно несли нове рабство.

Визвольна революція приносила завжди незмірно менше жертв ніж агресивна, імперіялістична війна, чи масовий народовбивчий терор, зокрема російського більшовицького окупанта. Це автор переконливо довів.

Його розуміння національно-визвольної революції це не механічний процес розгортання лише технічно-революційних актів, чи виключно реакція на утиски й переслідування, але це глибинний, закорінений у світоглядних, традиційних вартостях української нації й людини — духово-органічний процес.

Автор наголошує зокрема первні духової революції, наростання

революційного кипіння, революціонізацію широких народніх верств на усіх ланках життя, що в остаточному висліді об'єктивуватиметься в zenітній точці: всенародньому організованому збройному повстанні ОУН-УПА. Українська революція це передусім процес внутрішнього визволення нації й розбудження та самоусвідомлення її традиційних оригінальних історично притаманних українських вартостей і якостей, які мають вирішальне значення у всеохопленні широких народніх кіл в ідейному аспекті, яке унааявнюється у дійовому та, у відповідний момент, у збройному аспекті.

Його тривожила можливість двофронтової війни України та інших поневолених народів проти двох варіантів російських імперіалістів — більшовицьких і антикомуністичних, підтриманих евентуально деякими західними державами. Як передбачливий стратег він всебічно розробляє оборонні заходи України, вказуючи на шляхи розщеплювання двофронтової війни. З його кругогляду не зникає й загроза та небезпека т. зв. націонал-комуністичної диверсії, проти якої він рекомендує успішні рецепти протидії.

Степан Бандера виводить свою теорію визвольної революції з глибинних ідеологічно-світоглядових, суспільно-політичних, економічно-програмових, релігійно-правних преміс християнського українського революційного визвольного націоналізму з питоменим українській нації історичним народоправством, з основними універсального значення ідеями «свобода народам» — «свобода людині», які, — покладені в підвалину АБН, є метою визвольної революції: розвал російської імперії на незалежні національні держави поневолених нині народів у їхніх етнографічних межах і знищення комуністичної, тиранської, тоталітарної, монопартійної системи.

Степан Бандера не міг би бути визначним теоретиком української визвольної революції, якщо б він не був водночас її ідеологом, бо визвольна революція це не лише технічно-воєнна механіка, але передусім глибинні духово-світоглядові й політично-програмові та національно- і соціально-політичні процеси, що творять підґрунтя для збройної боротьби, партизанської, повстанської, чи регулярної визвольної війни.

Розв'язка проблеми внутрішньо-української політики була для Степана Бандери засобом мобілізації народу для визвольної-революційної боротьби, для скріплення революційно-визвольного потенціалу. Тому під тим кутом треба розглядати теж його концепцію виборного Закордонного Українського Національно-Визвольного Центру. Це було б помилкою припускати, що автор змінював свої засадничі погляди щодо цього — у різних часах оформлювання своїх праць. Суть його погляду лежала завжди не в

афірмації тієї чи тієї організаційної форми, інституції, чи центру, але в актуальній придатності даної формації для скріплювання революційно-визвольної боротьби, з погляду суверенітету української політики й принципів формації даного центру, згідно з волею більшості народу та гарантії росту здорових політичних сил, які мають співтворити стосовну формацію.

Тому, враховуючи сукупність поглядів Степана Бандери, в осередку яких стоїть змаг за успішність національно-визвольної революції, кожен загально-національний всеукраїнський центр відповідає його поглядам, якщо іде назустріч скріпленню революційно-визвольної боротьби.

Степан Бандера вмів оцінити також ретроспективно всенародній збройний вклад, що врятував народ від багатомільйонових жертв терору й депортації. Розгортання і зміцнення революційного потенціалу двофронтової війни ОУН-УПА, а у тому зокрема понад десятирічна збройна боротьба, всенародне повстання УПА, мала у нашої історіософії останніх десятиріч у ньому теж особливого інтерпретатора.

Визначення історичного місця в новій періодизації української історії, українській державності, відновленій 30 червня 1941 року, як дороговказові на історичному шляху нації й орієнтирові для вільних націй світу свідчить про його здатність думати великими історичними категоріями державного мужа-революціонера.

Степан Бандера був християнин-націоналіст, як це він постійно у своїх творах підкреслює, вважаючи, що Бог і Україна дають віру у перемогу та силу витримати терпіння, муки й лихоліття, а, якщо треба, то й мужньо прийняти смерть.

Степан Бандера був за справжнє, традиційне українське народоправство, і який близький він у своїх поглядах до героїчних патріотичних шести- і семидесятників!

Степан Бандера ставився дуже критично до політики урядів західних держав, а особливо уряду США, натавровуючи їхню політику стосовно України теж з погляду їхніх власних інтересів. Він убачав традиційне русофільство в них, брак віри в національну ідею, комерційно-егоїстичний короткозорий підхід до істотних проблем буття чи небуття духової культури, вічних wartości духу, свободи й справедливості для нації й людини.

Ідеї, кадри, дія — це три елементи, які проймають його визвольні міркування. Бувши надзвичайно толерантним до інакшедумаючих, респектуючи політичне зрізничкування громадськості, він присвячував особливу увагу розбудові Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Для успіху революційної боротьби необхідна пробійна авангардна, монолітна, фанатична, з вірою у свої правди, сила. Ідеї перемагають, коли перемагають їх носії. ОУН це унапряблююча, мобілізуюча й організуюча народ у боротьбі ідеологічно-політична формація. Без неї, без дороговказу, без організаційного орієнтиру немає перемоги широких кіл народу. Сама стихія без керми і вітрил не переможе у зідарі з таким страшним ворогом, як Росія й її пробійна сила — КПСС. Проти КПСС мусить стояти по цім боці барикади ОУН і АБН. Проти НТС та інших єдиноділимців стоїть теж ОУН. Ідеї єднають світоглядно й духово, конкретні напрямні вказують шлях боротьби, а Організація гарантує систематичність, пляновість і правильність дії, мобілізуючи найширший фронт нації. Тому так високо цінував у своїх творах і у всьому своєму житті-боротьбі Степан Бандера революційну ОУН. І на шляху розбудови її поляг смертю Героя. Хто втратив віру в український націоналізм, хто прагне заступити будь-якоюсь намісткою ОУН, — стає проти революційно-визвольної концепції Степана Бандери, відступаючи від ідей великого подвижника визвольної революції, який у центрі уваги своїх міркувань ставить революційну ОУН, її роль організатора революції.

Коротке було творче життя Степана Бандери. В концтаборах і у підвалах найгірших тюрем — предовгі роки — йому було заборонено писати. Він міг тільки передумувати в постійній непевності, чи будь-коли його думи й ідеї, концепції й пляни зможуть здійснюватися.

Духова спадщина Степана Бандери своїм змістом небуденна. Можливо, щойно майбутні історики виявлять, чи Степан Бандера героїкою свого життя, своїми чинами революціонера-націоналіста, лідера визвольної боротьби, а чи своїми ідеями й думками, теорією національно-визвольної революції, своїм вченням більше вплинув на успіх революційної боротьби. Проте, ледве чи можна відділити революціонера чину, організатора й прагматика революції від її теоретика та ідеолога!

»Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форму життя, розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визначають їхню творчу роль у вселюдському поступі.

Основні правди наших ідей кореняться в українській духовості, зформованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку; духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової і суспільно-політичної культури та поступу.

(С. Бандера: «До засад нашої визвольної політики»)

Д-р Святомир М. ФОСТУН

СТЕПАН БАНДЕРА

«...Кожна праця, виконувана з ідейних мотивів, дбайливо й совісно, найкраще за своїми силами і вмінням, — є вартісною і почесною. Для мене особисто важливим є те, щоб кожночасно, за своїми силами, якнайбільше і якнайкраще працювати в Організації для визвольної справи. А оцінка того, в якій функції я буду найкорисніший, згідно, де мене Організація тепер потребує, — належить Організації, і я прийму до виконання кожне її рішення»...

Ці слова належать людині, яка жила не для себе, — вона жила для України, для українського народу. Належать вони видатному українському революціонерові, провідникові ОУН, політикові та ідейному надхненникові визвольної боротьби українського народу в новіших часах, — сл. п. Степану Бандері.

На своєму важкому, героїчному життєвому шляху, сповненому кожночасною небезпекою, ризиком смерті, в'язницею, Степана Бандеру не захитали ніякі життєві удари. В'язничні польські мури замінилися скоро для нього в німецькі, а поновна московська окупація всіх українських земель, змусила його перебувати на чужині, під прибраним прізвиськом, у постійній загрозі зі сторони жорстокого ворога, який, убивши Головного Отамана Симона Петлюру, полк. Євгена Коновальця та ген.-хор. Романа Шухевича-Тараса Чупринку, намагався теж убити Степана Бандеру, щоб обезголовити визвольно-революційний рух.

Збагачений великим досвідом революційної боротьби, Степан Бандера виявив себе здібним організатором і талановитим теоретиком українського націоналізму. Його рішення були завжди цілеспрямовані та скеровані для добра й користі української націоналістичної справи. В питанні державної самостійності й суверенності української нації Степан Бандера відкидав принципово всякі компроміси й непохитно відстоював право українського народу на власне державне, самостійне життя. «Український народ, — писав сл. п. Степан Бандера, — матиме змогу вільно жити й розвиватися тільки тоді, коли визволиться із гніту й визиску російсько-більшовицького імперіялізму, коли позбудеться всякого поневолення і стане сам господарем на своїй землі»... Він твердо вірив, що визвольна боротьба українського народу не буде припинятися, а навпаки, не зважаючи на великі й болючі втрати, продовжуватиметься до остаточної перемоги, бо лише такою боротьбою український нарід може вибороти собі волю. Тому він і наголошував концепцію власної боротьби, власних змагань, влас-

ними силами, як єдину реальну визвольну концепцію. »Самостійну державу, — писав сл. п. Степан Бандера, — може здобути собі український народ тільки своєю власною боротьбою і трудом. Сприємливий розвиток міжнародної ситуації може спричинитися значною мірою до нового розгортання й успіху нашої визвольної боротьби, але він може відіграти тільки допоміжну, хоч дуже корисну роль. Без власних змагань українського народу найсприятливіші ситуації не дадуть нам ніколи державної незалежності, хіба тільки зміну одного поневолення другим... Союзників нам треба теж мати в нашій визвольній боротьбі якнайбільше і якнайкращих, а передусім справжніх. І їх Україна може мати. Але, тільки тоді, коли сама буде боротися й коли сама буде сильна. Бо союзництво — відношення обопільності. Його може мати той, хто сам щось дає і добуває»... (С. Бандера — «Слово до Українських Націоналістів-Револьюціонерів за кордоном», 1948).

Бандера вважав, що у визвольній боротьбі треба розглядатися за такими співниками, за такими союзниками, з якими український народ мав би спільні цілі. Це в першу чергу поневолені Москвою народи, котрі повинні творити спільний фронт боротьби проти російського імперіялізму. Коли розглядати сучасну ситуацію в московській імперії, немає сумніву, що всі поневолені народи, одні в більшій, другі в меншій мірі, ведуть боротьбу з Москвою. Ця боротьба, подібно, як визвольна боротьба нашого народу, має свої різні форми й вияви. Вона охоплює також і сателітні країни, в яких зростає з кожним днем велика ненависть до Москви. Не всі сателітні країни є приятелями українського народу. Але у випадку сприємливої кон'юнктури всі вони виступлять проти московського окупанта, поширюючи загальний спільний фронт визвольної боротьби за розвал теперішньої московської тюрми народів.

Розглядаючи питання революційної стратегії і тактики визвольної боротьби українського народу в аспекті проблематики загального внутрішнього життя українського народу, сл. п. Степан Бандера передбачав зовсім правильно розвиток процесів, які, на його думку, проходитимуть на землях України. У своїй статті п. з. »Висновки з новіших подій і процесів«, написаній іще в 1957 році, сл. п. Степан Бандера стверджував правильно, що *»зріст революційної свідомості й готовості до боротьби відбувається непомітно під поверхнею життя«*. Поодинокі спонтанні вибухи свідчать про нагромадження і напняття революційних енергій. Ці вибухи не вичерпують тих енергій, тільки збільшують і прискорюють процес їхнього визрівання в багатьох інших місцях... *Перша основна стадія цього процесу проходить часто в підсвідомості народу і не має майже ніяких спонтанних виявів«*.

Знову ж таки бачимо, як правильно мислив сл. п. Степан Бандера про зростання національного усвідомлення серед широких мас українського народу й міцного спаяння, того ж усвідомлення з історичним минулим української нації та її духовістю, бо на те вказують глибокі процеси, які проходять в нутрі нашого народу на Рідних Землях. Майже через двадцять років із того часу, коли сл. п. Степан Бандера висловив згадані вище міркування, їх підтвердив (тепер ув'язнений) видатний український літературний критик, пишучи, що слідую:

«... Широко розлилося по країні селянське море, і дивлячись на його сонне плесо, покрите осугою буденности, ми часто не бачимо його освіжаючих джерел і незмірних глибин, що грайливо викидають дивні перли... Задиhaючись від виробничої куряви однакових днів, ми часом забуваємо дивитися у міряну в нас лише віками таємну глибіню. Крізь товщу століть задивляється у ту глибіню поет, що був дитям запорізького сміху, здатного, попри всі нещастя, на руїнах рідної Трої утверджувати волю до життя. Море підймає і окрилює. У ньому невичерпні життєві сили»...

Славної пам'яті Степан Бандера вбачав силу нашого народу в його духовості, в його життєвих прагненнях та в історичних прямованнях. Він передбачав, що довготривалі процеси визвольної боротьби принесуть теж багатосторонню переміну української людини й суспільства. І знову ж таки знаходимо потвердження його правильних передбачувань у словах одного з нескоримих борців за права й волю українського народу на Рідних Землях: «... Іде боротьба — нерівномірна, неприлюдна, але завзята й дуже серйозна. І кінця рядові борців за нову думку вже нема й не буде»...

На внутрішньому відтинку української діаспори сл. п. Степан Бандера займав позитивне становище до консолідації всіх українських політичних сил для спільної боротьби за права й волю українського народу. Це своє позитивне становище до консолідації згаданих сил він і з'ясував у своєму «Слові до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном»: «... Ми рішуче проти засади відокремлювання нашого руху й нашої політичної акції від решти українського організованого політичного життя й акцій, проти засади двоподілу. Ми визнаємо й реалізуємо засаду змагання до однієї скоординованої самостійницької політичної дії, визнаємо засаду співдіяння в ній усіх українських політичних середовищ»... (стор. 63). Одночасно, сл. п. Степан Бандера наголошував вимогу, щоб консолідація українських політичних сил не стала лише «об'єднанням для об'єднання», але справжньою консолідацією для боротьби за визволення й незалежність українського народу. Тому він увесь час не закидав думки про здійснення консолідації усіх українських самостійницьких політичних сил у вільному світі на здорових і правильних основах.

Смерть сл. п. Степана Бандери була надзвичайно болючим ударом не лише для Організації Українських Націоналістів, але і для цілого українського народу. Бож його ім'я стало вже тривалою легендою, яка розносилася широко не лише по всій Україні, але й по всьому СССР. Московські шовіністи називали й називають свідомих українців, патріотів «бандерівцями», а навіть і мову українську вони називають з ненавистю «бандерівською». «... А ви переведіте на человеческій язык, ми бандеровскаго не панімаєм», — висловився на Шевченківському вечорі голова однієї великої вирибні в Україні, москаль Глазарін, коли почали читати Шевченкові поезії.

«... Бандерівці! Як часто чув я цю назву під час мого довголітнього перебування в неволі, — писав кол. в'язень советських концтаборів, приятель українців Артур Фурман, — у концентраційних таборах і селищах ходили про Бандеру безчисленні оповідання і легенди. Були й такі, що знали напам'ять його писання, текст його промов і закликів... Для мільйонів українців обабіч загорож із колючого дроту Бандера мав вартість цілої армії... Коли хто говорив про Бандеру, той одночасно думав про Україну. Обидві назви зіллялися в одне й те саме. Бо Бандера уособлював у собі всі найкращі й найбільші чесноти українського народу, був для сотень тисяч, ба, мільйонів вимріяним символом волі й незалежності»... (Артур Фурман — «Під прапором Бандери», 1964).

Дух спротиву московським окупантам ширяє безмежними просторами української землі. Заходить до великих кипучих міст, містечок, сіл, і стукає до сердець українського селянина, робітника, вояка, мистця, науковця, письменника, поета, діяча культури, стукає до сердець молоді, пригадуючи їм «чиї вони діти, ким і за що закуті?» — і закликає до боротьби за визволення народу.

Ширяє безмежними просторами української землі й невмируща легенда про Степана Бандеру.

Проти ворожих метод та акцій — УПА й ОУН завжди винаходили і переводили удосконалені, успішні протизаходи, на місце поляглих завжди ставали нові борці, кадри революціонерів на всіх щаблях усе поповнювались, боротьба все кріпшала, а народні маси, під впливом її ідей та пориваючих прикладів героїзму, не зважаючи на ворожий терор, все відданіше й активніше її підтримували. Боротьба українського революційно-визвольного руху все більше й повніше стає боротьбою цілого народу.

(Степан Бандера: *Друзі — Українські Націоналісти, «Перспективи Української Революції», Мюнхен, 1978 рік, стор. 242*).

Я. ГАЙВАС

НА ШЛЯХУ ДО ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

(Закінчення, 2)

Два величезні судові процеси Степана Бандери і товаришів, так званий Варшавський і Львівський, стали не лише організаційними, але й духово-політичними каталізаторами. Підсудні на чолі із Степаном Бандерою зуміли використати їх не тільки для пропаганди, але й для значного поглиблення революційної ідеї, її розуміння в масах і її відповідного спрямування. (З достовірних джерел знаємо, що підготовку виступів підсудних провів Ярослав Стецько, — Ред.). Польська поліція провела здавна підготовані арешти ще перед вбивством мін. П'єрацького, одначе атентату припинити не могла.

Цікавий феномен: хоч деякі з арештованих морально заломилися, не витримали метод слідства, але і їхня безславна поведінка не нанесла моральних шкод українському націоналізмові. Може навіть навпаки: заломані показували, як не слід поступати. І кожен революціонер, бачивши приклади заломаних і моральний засуд з боку загалу нашого суспільства, знав, що коли він опиниться в подібній ситуації, — треба за всяку ціну витримати. Навіть ті підсудні, що «розкололися», опісля назагал привертали на суді свою людську гідність і своїми виступами, вчили як не поступати і як поступати. Ті ж, що витримали слідство, силою того факту виросли до ролі героїв. Сам же Степан Бандера не лише влучно пояснював своє поступування, признавшись до свого посту Голови КЕ і даючи вияснення, чому він давав такі доручення, за виконання яких усіх тепер судили і за які їм грозила кара смерті, але ще й ідеологічно й морально їх обґрунтовував. У своєму останньому слові він говорив:

«Прокурор сказав, що на лаві підсудних засідає гурт українських терористів та їхній штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя. Про ці акції мені не дали змоги говорити, навіть про мою власну діяльність. Тому я мусів обмежитися тільки до тих окремих фактів, які є предметом цієї розправи. В звіті говорилося, що комісар Кособудзький стосує супроти українських політв'язнів спеціальні методи, вживає шикан і репресій і що в'язні плянують перевести, як протиакцію, голодівку. Я дав наказ зібрати докладний матеріал і, маючи в руках докази, що комісар Кособудзький не тільки організував, не тільки репрезентував, але й сам у першу чергу виконував ці всі репресії, я на проєкт голодівки не згодився і заборонив її, стоячи на становищі, що коли

пристосовується терор супроти українських політичних в'язнів, то невказане є, щоб тягар боротьби з цим упав на плечі тих товаришів, які є безборонні і з якими в'язнична адміністрація може зробити, що скоче. Я вважав, що Організація має обов'язок взяти тих товаришів в оборону і з цієї причини я дав наказ виконати атентат на комісара Кособудзького.

Щодо замаху на волинського воєводу Юзефського, то цей атентат мав те саме тло, що й плянований атентат на куратора Ґадомського і виконаний атентат на міністра П'єрацького. Воєвода Юзефський мав згинутися не тому, що — як каже прокурор — хотів зближення двох народів, а тому, що метою цілої політики польського уряду, зокрема на Волині, яку репрезентував Юзефський, була державна й національна асиміляція українців...

Третя справа — це справа протибольшевицької акції. Прокурор сказав, що бодай побічним мотивом при вирішуванні атентату на советський консулят у Львові було те, що Організація хотіла зареагувати теж на налагодження польсько-большевицьких взаємин, що хотіла їх попсувати. Я сам про цей атентат вирішив, я дав наказ його виконати і заявляю, що ми абсолютно не брали до уваги того моменту. Не тільки з практичних, але в першу чергу із засадничих мотивів. ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на когонебудь. ОУН відкидає концепцію відбудови української держави при нагоді польсько-большевицького конфлікту. Польсько-большевицькі взаємини не можуть вирішувати про наші політичні розрахунки. Зрештою, з історії знаємо, що всякі такі концепції діставали в лоб і що коли йде про Україну, то Польща з Москвою завжди погоджувалися. Всі бойові акти, які розглядано в цій залі, є тільки фрагментом і то не цілої революційної, але навіть самої бойової діяльності.

З розправи виходило б, що ОУН цілу свою діяльність зводить головню до бойової акції. Заявляю, що ні програмово, ні якщо йде про кількість членів у поодиноких ділянках організаційної праці, бойова акція не є єдиною, не є першою, але рівнорядною з іншими ділянками. Тому, що в цій залі розглядали атентати, що їх виконувала Організація, міг би хтось думати, що Організація не числиться з життям людини взагалі і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди, як ніхто інший, вміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цінить вартість життя своїх членів, дуже цінить; але — наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки зреалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що накладу головою, і відомо вам, що мені давали змогу

своє життя рятувати. Живучи рік з переконанням, що я втрачу життя, я знав, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втратити життя. Але впродовж цілого того часу я не переживав того, що я переживав тоді, коли висилав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив П'єрацького...»

У цьому місці голова суду перервав Бандері і не дозволив йому докінчити своєї промови.

(Петро Мірчук: «Нарис історії ОУН», том I)

І тому не диво, що польська публічна opinia, зокрема її краще кваліфікована і не загулювана частина, почала розуміти, що тут йдеться про глибокі народні процеси, що оце український нарід стає до державного будівництва, хоче свого повного визволення, тюрми, суди, паціфікації тих глибоких процесів стримати не можуть. До них треба підходити із зовсім іншого боку. Але на це поляки були під кожним оглядом заслабі. Вони, як герої грецької трагедії, самі собі готовили загибель. Ось що писав журнал польських молодих провідних кіл «Бунт Молодих»:

«Звалювання вини на українців чи на чужі сили носить тавро песимізму не тільки з уваги на очевидну штучність такого ви-яснювання подій, але також з уваги на наші політичні здібності... Це є найкращим доказом, що наша політика є банкрутом...

Лише наша політика, лише ми, як державний нарід, несемо відповідальність за це. Тільки в наших переможних і правлячих руках лежить ініціатива: ми не вміємо віднайти якоїсь прямої лінії, не можемо знайти якоїсь спільної підстави, що лучила б нашу державу з її народами. Ось низка окремих фрагментів: на-самперед спроби асиміляції, побудовані на половинчастості і через це вже заздалегідь засуджені на невдачу. Ми зліквідували українські катедри у Львівському університеті і цим дали причину для постанови українського таємного університету. Ми вхопилися за колонізацію, хоч мали досвід у Познаньщині, щоб уже по кількох роках побачити, що групи колоністів без дальшої державної підтримки втікають назад, або українізуються. Ми заборонили українські написи на станціях, на квитках, на роздоріжжях, хоч підручник політики навчає, що це викликає тільки подраження і хвилювання місцевого населення, й більш нічого. Ми зутраквізували більшість українських шкіл, не зважаючи на протести населення, яке бачило в цьому наступ на свої права. Воно ніяк не хотіло змінити своєї думки й зрозуміти, що цим ми хочемо тільки зарезервувати йому місце в польській культурі. Ми забували, що в такій атмосфері виклади польською мовою не

можуть довести до наближення, а навпаки, ще більше викликати будуть тертя. А потім — ми шукали інколи й порозуміння. Та для цієї мети ми вишукували серед українців морально найслабші та найменш відповідальні одиниці й впихали їх до сейму. Такі одиниці надавалися хіба тільки на те, щоб убити всякий добрий почин. Така тактика була найлегшою, але наслідки її були найтрагічніші. Цього роду «співпраця» на роки припізнила справжню розв'язку важливої справи...

Тасмнича ОУН — Організація Українських Націоналістів — є нині сильнішою за всі українські легальні партії докупі. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює із страшним темпом, щоб втягнути маси в крутіж революції...

Українське питання мусить бути розв'язане. Коли дотеперішні методи не вдалися, то треба шукати нових. Якщо ми визнаємо вагу цієї проблеми, та визнаємо помилковість дотеперішнього підходу в розв'язуванні цієї проблеми, то мусимо мати відвагу відверто це визнати й зробити з цього відповідні висновки, щоб колись історія не сказала нам: «запізно!» — так, як сказала в листопаді 1918 року Австро-угорській монархії».

(Петро Мірчук: «Нарис історії ОУН», том 1)

Одначе поляків, що так бачили українську проблему, хоч і вони не додумували її до кінця, була жменька. Вони в польській громадськості не багато значили, з їх голосом не числилися. Керівні державні чинники, проводи політичних партій, суспільно-громадські керівні елементи, одним словом, польська публічна опінія й ціла громадськість дали себе заколисати могутністю Польщі, її незнищимістю, а коли до цього долучилася ще погорда й зневажлива постава до численних національних меншостей — держава мусіла впасти.

Війна звільнила Степана Бандеру з тюрми, де він відбував досмертний вирок, на який йому замінено кару смерті. Вийшовши з тюрми, він зразу повернувся у вир політично-революційної роботи. В загальному ці дальші роки більшості з нас відомі. З тих часів він залишив нам багатство своєї думки, написавши цілий ряд статей і есеїв на актуальні теми і на теми революційної теорії. Для характеристики слід навести дещо з них:

«Українська національна революція — це боротьба за саме життя і волю народу та людини, а також боротьба за зміст, підстави й форми життя, за його розвиток і за поступ; це боротьба проти московсько-большевицького імперіялізму, який прямує до панування над усім світом і з тією метою поневолює, визискує і нівечить народи та людину; це боротьба проти большевицько-комуністичної системи, яка в ім'я спекулятивної доктрини, на

послугах імперіялізму однієї партії, проводить на організмі двісті мільйонів мас поневолених народів найжахливіший в історії експеримент, всупереч природі, волі та добру цілих народів і людини; це боротьба проти режиму і тиранії большевицько-комуністичної партії, що із жадою необмеженої самовільної влади і всіх користей обернула на невольників та найбільших жебраків маси поневолених народів; це боротьба за оборону самого існування волі й розвитку всіх народів, поневолених большевизмом, і за оборону людського, вільного й гідного життя народних мас та кожної людини.

Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визначають їхню творчу роль у вселюдському поступі. Основні правди наших ідей коріняться в українській духовості, зформульованій та утвердженій упродовж цілого історичного розвитку, в духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової і суспільно-політичної культури та поступу...

Наша ідея волі, самотності та свободного розвитку народів протиставна большевицькому поневоленню і винищуванню цілих народів. Ідея гідності й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного самозалучення у гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя діаметрально протилежна до большевицької тиранії, уярмлення і визискування людини, топтання її гідності, нівечення свободи».

(«Визвольна Політика», ч.ч. 1-2, 1946)

Коли ми сьогодні читаємо вгорі наведений уривок, то перше, що нас вражає, це його наскрізь сучасне звучання. Ми маємо враження, що це повинно було бути написаним року Божого 1978, а не більше як двадцять років тому! Глибина і універсальність концепції, висловленої в наведених словах, є сьогодні не лише суттю визвольної боротьби, але є вона фундаментом, на якому будується новий світ. Новий світ, який народжується на звалищах імперіялізму і колоніялізму і в протиставленні, в боротьбі з комунізмом і російським імперіялізмом, що намагаються зайняти місце тих гнобителів, яких життя зіпхнуло на смітник історії. Дальші думки з цього самого есею ще більше поглиблюють і скріплюють ці перші враження:

»Наша ідея рівності та братерства всіх людей в народі — протиставна до большевицької класової теорії та до практики, яка перетворює народні маси на невольників і жебраків з одного боку, а з другого — дає необмежене панування і сваволлю панівній кліці комуністичної партії.

Наша ідея позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю й розвиткові культурного поступу і громадського добробуту народу й людини, вона протиставна большевицькій системі гноблення, визиску і нівечення людини та народних мас державою, одним великим концентраційним табором.

Ідея спрямування діяльності та зусилля держави й організованої в ній народної спільноти та творення, завершення і помноження позитивних вартостей, які збагачують і підносять рівень життя народу й одиниці в усіх царинах, помножують їхній творчий вклад у скарбницю вселюдського поступу й культури протиставна порожньому большевицькому імперіалізму, який з безглуздої жадоби панування над цілим світом з усього хоче зробити тільки знаряддя свого насильства і загарбництва.

Пошанування різнорідності змісту і форм життя та багатства культур різних народів, ідея толеранції супроти чужих і відмінних культурних та соціальних вартостей і систем, поруч із прив'язанням до свого, та плекання своїх вартостей — протиставні москво-большевицькій нетерпимості й ненависті до всього, що відмінне, не большевицьке, та зродженої з почуття своєї нижчости жадоби нищити чужі культури і цілі народи, нівелювати життя усіх людей, усіх народів під одну мірку й смак большевицького режиму.

Співжиття вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, без уваги на різницю суспільних і політичних систем, замість большевицької постійної ворожнечі, повної ізоляції і перманентної, відкритої чи прихованої, війни проти не большевицького світу.

Ідея свободи творчої ініціативи одиниці й вільної діяльності, яка не загрожує і не шкодить співгромадянам і народів, звернена проти большевицького тоталітаризму й диктатури, що позбавляє людину всякої свободи, робить з неї раба держави-визискувача і сковує її творчі сили кайданами всевладної тоталітарної комуністичної монополії.

Ідея свободи релігії, сумління, думки і слова, вільної духово-культурної і мистецької творчості — проти насильства над духом народів і людини, проти накидання засобами терору большевицької доктрини та її шаблонів у духовому, культурному і мистецькому житті та творчості.

В нас ще сьогодні чути, вправді вже значно стихені, відгомони «засадничої» контрверсії: революція, чи еволюція. Скрайнім експонентом виключності концепції революції вважається не раз якраз Степана Бандеру. Тим часом його писання виразно вказують на те, що як він з одного боку бачив і вірив у конечність

докорінних, революційних змін і необхідність бути готовим ужити силу для цього, так з другого він повністю розумів еволюційне наростання сил, підривання ворога і його позицій тисячами поступових здобутків, виливаних від нього силою, чи маневром, тисячами тих «малих революцій», що в ефекті творять одно могутнє річище змін, яке кінець-кінцем своєю силою і розмахом ламає всі заборони старого і творить нове. В цьому самому есеї С. Бандера пише:

«Революційна тактика спрямована на використання і підсилення усіх процесів, які послаблюють і розкладають ворога, всіх внутрішніх конфліктів і суперечностей у його таборі. Революційна дія ступнево підриває сили і позицію большевицького режиму, утруднює і все більше унеможливорює йому послуговуватися народними масами, як своїм силовим знаряддям».

В тому самому плані є його підкреслене розуміння спільного визвольного фронту всіх поневолених народів. Спільний фронт, скупчення різнорідних народніх сил і зусиль це питання, яке може перерішити вислід довгих процесів і фронтальних ударів «останнього рішучого бою»:

«Обмеження визвольної боротьби кожного народу його власними національними кордонами, ведення визвольних змагань кожного народу сепаратно, нескординовано з боротьбою інших народів, давали б лише вигіднішу позицію большевикам, уможливлювали б їм локалізувати окремі вогнища революції, використовувати їхнє відокремлення і перемагати противника одного за одним. Ставимо знак рівняння між українською революцією і визволенням усіх поневолених большевизмом народів. Запоруку успішності нашої боротьби бачимо в тому, що вона поширюється на інші народи і доведе до того, що всі вони вестимуть свої визвольні змагання в одній загальній, скоординованій, революційній дії. Тягар тієї боротьби мусить бути розкладений на всі народи, не лише сама Україна буде вогнищем революції і не тільки українці будуть революційним елементом. Спільний протибольшевицький фронт так само охоплюватиме інші народи, їхні маси стануть так само до активної боротьби такою мірою, що довкола осамітненого режиму і його вислужників створиться одностайний фронт усіх ворожих до нього елементів і сил. Успішність нашої визвольної боротьби дає такі самі шанси визволитись іншим народам.

Кожна визвольна боротьба одного народу, яка послаблює большевизм і веде до його повалення, такою ж самою мірою допомагає визвольній справі інших поневолених большевизмом народів...

За такого спільного фронту всіх поневолених народів большевики не зможуть уже локалізувати і розпорошувати сил революційної боротьби. Не буде більш місця для їхньої тактики перемагати за чергою окремі народи, для тактики поборювання одного народу з допомогою байдужих до його справ синів іншого народу

та для розпорошування революційних сил переселюванням і створенням національної мішанини, передусім в армії й у великих робітничих осередках. Якщо одна й та сама спільна визвольна боротьба буде розгортатися всюди, якщо у свідомості мас усіх народів буде розуміння, що боротьба кожного іншого народу — це боротьба спільна, а тим самим і його власна, тоді розпорошування і перекидування революційно-настроєних мас із їхньої вітчизни у далекі країни не допоможуть більшовикам і не зломлять сили революції, бо кожний зможе робити те саме на кожному місці.

Один із найсильніших двигунів перемоги визвольної революції поневоленого народу — це співдія і співпраця як між союзними визвольними рухами, так і між одиницями, революціонерами всіх національностей, в антибільшовицькому фронті».

Питання спільного фронту поневолених народів це не лише питання стратегії і тактики, але це спільне ідеологічно-політичне підґрунтя їхньої діяльності взагалі. Йдеться бо не про що інше, як про побудову нового світу, системи, в якій вільні і рівні народи зможуть всі свої енергії повернути на внутрішню експансію, на постійне підношення духово-культурного і побутового добробуту населення. Тут саме міститься коріння і вся передовість універсального націоналізму, який змагає до такого ладу, в якому суб'єктивна вартість, його бажання, і об'єктивний стан, його етнографічна територія, створюють підставу і рами повного розвитку.

Щойно коли ми повністю, всебічно розглянемо боротьбу Степана Бандери і світ його ідей та цілей, тоді зрозуміємо, чому червона Москва рішила за всяку ціну його вбити. Степан Бандера, як і недовго перед ним Лев Ребет, загинули не тільки через свої конкретні акції проти більшовизму на теренах, окупованих червоною Москвою, але не менше, а мабуть у першу чергу тому, що вони формулювали і репрезентували той духовий і політичний зміст, який є найбільше реальною, хоч для не одного ока невидною, препотужною бомбою, перед якою він, більшовизм, встояти не може.

За те саме загинули обидва попередники: Симон Петлюра і Сиген Коновалець. З їхніми революційними акціями більшовики могли собі якось давати раду, могли їм протиставитися, гамувати й ослаблювати, але проти тієї духово-політичної бомби ні сил, ні засобів, ні можливості їй протиставитись на довшу мету — не мали і не мають. І тому, саме тому, вони вхопилися тієї найбільш примітивної, безглуздої й безуспішної в боротьбі з людським духом зброї: пістолі, бомби, отруї. І тією зброєю вони вбили людей, носіїв і визнавців ідеї, але її самої не вбили. Бо думки, ідеї, візії кращого життя ніхто і ніколи ніякою фізичною силою не вбив і не вб'є!

Д-р Михайло КУШНІР

НА СТОРОЖІ ІСТОРІОТВОРЧОЇ СВІДОМОСТІ

Культура політичної думки становить першорядне завдання освіти. Большевизм не є природним витвором, він не вив'язався сам в організмі. Постає із помилок, він є плодом запаморочення інтелігенції, яка не хоче заглиблюватись у саму суть. Поганий спосіб думання в теперішньому часі, себто в цивілізації, яка диспонує великими засобами ширення дешевих наук, може стати чинником переворотів настільки реальним, як ним є вибуховий матеріал, тим більше, що завжди знаходить підтримку тих кіл чи осіб, які з політичних мотивів зацікавлені в дезорганізуванні чужих цивілізацій.

Освічені верстви, зле умово виховані, бувають чинником, руйнуючим цивілізацію. Вони подвійно відповідальні за умові течії: 1) коли активно поширюють фальшиву науку і 2) коли достатньо не обороняють суспільство перед нею.

Большевизм різниться від непотрібно толерованого соціалізму й від способів думання ліберальної демократії тільки кількісною мірою (квантитативно — Ред.), але не своєю істотою (квалітативно). Він є консеквентним розгорненням того, що в останніх десятиріччях було чванливим способом думання умово занедбаного й зараженого вільнодумством міщанства.

Проти себе стали дві школи політичного мислення: 1) національна й 2) міжнародня, що відповідають двом відмінним родам філософського мислення. В агітаційному двобою їхні сили були нерівні. Бо перша з них, як природна, вроджена в історичній людині, не була діалектично озброєна. Людство жило досі народами не тому, що цього навчилося із книжок, але, що віддихало тією правдою, як віддихається повітрям. Натомість протиставний табір мав опертя на доктрині, яку людина розумово вивчає. Це є школа. Не витвір життя, тільки зговорення, дресура, заговор, боївка. Такий тип дії має покищо перевагу над незорганізованим гуртом. Треба додати, що плянова робота того табору підступно спрямувалася до опанування всякого умового руху і стероризувала демократію, що прагнула бути будь-що-будь, за всяку ціну поступовою, тільки поступовою і... — лівацькою.

Виходячи на історичне поле цього руху, який спричинив теперішню кризу, хочу тут вказати на джерело роздвоєння філософської думки в ХІХ-му сторіччі на течії: історизму й соціалізму.

Сьогоднішній стан є вислідним цих двох умових і моральних сил, що змагаються зі собою на політичному, соціальному й літературно-науковому полі.

*

Хто не звик заглядати до нутра суспільної душі, того охоплює леначе почуття страху, коли поринає в її глибину. Де ж особиста свобода, право індивідуальності? Ведете мене до будинку без виходу, де рядить примус, де одиниця є власністю могутніх сил національної душі?

Цей психічний момент страху загубити свою індивідуальність у ладорганічному устрої цивілізації є найнебезпечнішою точкою в розвитку новітньої суспільної думки. Ці одиниці й верстви, які сучасна висока цивілізація із своїм великим апаратом заскочила у стані недорозвитку, часто не спроможні перебороти той відруховий страх і непорозуміння.

Власне тут виник розлам на два табори. Один із них борониться від конечности органічного зв'язання з народом, борониться за допомогою доктрин і революції. Ареною цього роздвоєння стало ХІХ-те сторіччя, а війна довела цей конфлікт до остаточної консеквенції.

Варто приглянутися цій глибокій проблемі, що має свій життєвий підклад, але сягає філософічних висот.

Наші романтичні месіяністи надавали їй релігійний характер. Вони формували національну ментальність в тих часах, коли філософія признавала самостійне буття для духа поза сферою людського життя, метафізичне буття. Зокрема Шевченко поклав підвалини під засади, які сьогодні є обов'язкові в суспільній психології, а саме: нарід є моральною суттю, людство живе через народи; життям народів кермує дух, історичний нарід має цивілізаційну місію і т. д.

Вже тоді боротьба духа з матеріалізмом розгорталася в цілій ширині. Видавалося, що цивілізованому світові загрожує загибель. Духовий світ розділюється на дві частини зі своїми протиставленими бігунами, витворюючи суспільні кризи.

Цивілізація є функцією двох елементів: *духа і матерії*. Дух вибивається на перший плян, як чинник, що рядить (кермує) у певних історичних добах: такою добою був романтизм. Це був час розвиненого почуття, що дух є спричинником, творцем історії. Тоді дух був у зеніті суб'єктивізму (філософського напрямку — Ред.). Романтизм був останнім блиском духа перед затьмаренням у матеріалізмі ХІХ-го сторіччя.

Бо романтизм уже відчував, по раціоналізмі доби Просвічення, що загрожує духові. Підкорення матеріяльного середовища, яке швидко зростало, разом із розвитком техніки й наростанням ка-

піталу, віддавало людину щораз повніше в неволю автомата, який сама людина витворювала.

Цей автомат, у вигляді матеріальної цивілізації, є теж силою. Він то самим своїм тягарем, розгоном техніки пориває зі собою людину. Людина панує над цивілізацією, доки духові сили знаходяться в рівновазі з матеріальним апаратом.

Людська історія властиво проходить у змаганнях, щоб вдержати в рівновазі цей процес виміни між людською душею, як того чинника, що дає життя, а душею твореного предмету.

Історія пливе хвилями. Людина в одному періоді є в zenіті свого підметного почуття сили, то знову зсувається вділ, до речей і стає власністю матеріальної цивілізації. Цей упадок духа називається матеріалізмом.

XIX-те сторіччя занурювало нас у реаліях, ми втратили з очей світ ідей, а передусім тієї найбільшої ідеї, що життя національної цивілізації є органічним процесом. Слабші уми піддалися омані, що воно є механічне. Ми врешті найшлися супроти цивілізації, в якій душі вже не було. Дійшло до банкрутства.

До концепції оцього надорганічного тіла цивілізації, в якій людина стала центром і, як павук, сповняє середовище своїм прядивом, ум додумувався коштом тяжких дослідів і катастроф. І не кінець ще тієї школи. Саме стоїмо в огні вирішальної боротьби, боротьби за те, хто має правити світом.

Українська мисль має всі дані відіграти роль, яку їй визначили наші мислителі за останніх сто років.

*

XIX-те сторіччя було добою техніки та добою суспільної мислі. Новочасний реалізм, що не признає духові самостійного буття і пов'язує його щільно із життям середовища, замкнув перед нами вигляди всеіснування. Покинули мислителі цікавитися, як це було ще недавно, справою стосунку людини до речі самої в собі («Ding an sich» Канта — Ред.) й до абсолюту, натомість почали думати більш суспільно про відношення людини до людини і про стосунок до себе самого. Мисль, стягнена з далнини, зосередилася й загострила бачення таємниць людського середовища. З-за світів мисль пересунула точку свого тяжіння до суспільного життя, внаслідок чого, в засаді, коло можливостей і відповідальности духа за це, що в цьому середовищі діється, повинно було значно розширитися.

Людина, як організатор цивілізаційного середовища, як павук по середині розснующого ним прядива (павутиння) стала точкою виходу й ціллю для себе самої. Ідея праці ввійшла в систему засадничих понять, відіграючи щораз більшу роль в суспільній свідомості, аж до моменту викликання реакції в тій формі, яку сьогодні бачимо, *ненависти до праці*, що теж намагається створити свою систему.

Система праці, поняття матеріялістичного в особистих і класових видах, сперта на залізному законі обороту капіталу й товару, створювала понурий настрій песимізму. Людина, з матеріялістичними поглядами на розвиток історії, знайшлася у своєму середовищі, як вивірка в колесі, своїм тягарем створює рух без кінця в замкненому колесі інтересів. Чи вона не доїдала внаслідок малого заробітку, чи переїдалася із-за надміру високих прибутків, в однаковій мірі отруювалася в атмосфері духового недоживлювання.

Водночас удосконалена суспільно-організаційна вмільсть, при тій свідомості, що точкою виходу є воля людини, а її силою числове згуртування, зробила з політики агітаційний засіб. Витворилася нечувана спекуляція на людському духові в суспільно-політичних цілях, в цілях організування павуків до боротьби зі собою. Відсутність уяви про велике життя у великих духових світах і страх перед задушенням у власному прядиві в малому середовищі, обмеженому границями народу, витворили рівночасно змагання до розвалення стін народів і міжнароднього організування.

Це змагання, що відповідає психології та інтересам капіталістів, піднесене соціалізмом до значення великої ідеї, втримувало в занепокоєнні ментальність освічених верств, які обороняли нарід, але не мали нічого, щоб протиставити цим течіям, крім самого факту тривання й аргументу, що все ж таки нарід існує в почуваннях мас.

Тут була слаба точка життя освічених народів. Спираючись на ті почування, вони не працювали інтелектуально над філософічним поглибленням національних проблем. Навіть в Україні, яка в першій половині XIX-го сторіччя мала вже підстави своєї власної системи.

Українська інтелігенція перед Першою світовою війною, знеохочена в неволі до політики, на яку не мала впливу, все, що в літературі було позначене національною думкою, вважала партійною боротьбою. Стероризована модними тоді матеріялістичними гаслами поступу дала себе загулюкати, вмовити в себе, що вона відстала, і в глибині душі, не признаючись до цього, у значній мірі капітулювала, проймалась почуттям резигнації.

Бо, очевидно, не можна добре почуватися, коли з тамтого боку атакує ціла система доктрин і організацій, а з цього боку можна тільки покликатися на неусвідомлений достатньо факт почувань і тривання. З одного боку діло Маркса — з другого «Бій під Полтавою», як потішаюче мірило, що почування в масах ще тривають, ще живі.

*

А все ж таки національний дух знайшов вихід із цього зачарованого кола залежності від середовища. Перемагаючи в собі песимізм сторіччя, організувався до боротьби за свої права.

Матеріалістичний погляд на життя, мовляв, воно залежить від витворюваних багатств і ґрунтується на невблаганній боротьбі клас за поділ тих дібр, погляд безнадійно песимістичний, що не залишає жодних виглядів на розвій особовості, сьогодні не є вже такий дуже «поступовий», як це видається умам, які заперечують закони розвитку національного духа. Задалеко це ХІХ-те сторіччя посунуло знання психології, щоб міг утриматися механічний погляд на світ. А втім історичні факти не відповідають тамтій теорії. Соціалізм, доведений до абсурду, але консеквентно в «большевицькій» практиці, знищив цілу російську цивілізацію для цього, щоб переконатися, що під сподом дрімать в масах націоналістичні інстинкти. Чим є сьогодні політика ССРСР, як не діянням уже тільки національних поштовхів, понятих по-російському, як раніше, за царату?

Що було чинником перелому? — Історичний змисл.

ХІХ-те сторіччя було періодом думки не тільки суспільної, це була доба теж історичної мислі. Цей історичний мотив у душі видається суспільникам, позбавленим історичного почуття, проблемою певного накопичення сентиментальних почувань, що пробуджуються в суспільній пам'яті шляхом, чи внаслідок асоціацій, — а через те пересудом, що не держиться «поступових» умів. Але історичність, як орієнтаційний змисл життя є не тільки смугою спогадів поза людиною. На основі закону психічного перекиду вона діє на нашу уяву, що сягає в майбутнє і кермує творчою волею людини, як ідеалізаційна міць відлеглих цілей.

Внаслідок відтину від метафізичних і трансцендентальних проблем мабуть потерпіла уява всебуття у просторі, але зискала уява речей, що діються в часі. В кожному разі треба звернути на це увагу, що перенесення умових зацікавлень із проблем чисто розумових і спекулятивних на проблеми духа, як вирішального чинника в замкненому, реальному середовищі, мусіло скріпити історичне почуття.

Історична свідомість людини, господаря цього середовища, стала важливішим чинником, ніж доктрина. Те, що втратив дух у ділянці розумової спекуляції, прибуло в обсязі уяви волі. Ця уява руху, дії, праці відіграла велику ролу в розвитку історичного почуття. Моя доля є твором чинів моїх попередників, мої чини мусять рішати про долю моїх нащадків.

На творчі первні, такі засадничі в суспільному творенні, як любов, віра й надія, не знайшлося досить місця в системі чисто суспільної ідеології, що вважає своєю точкою виходу боротьбу за буття. Душа без вилету в будь-яку ідеалістичну далечінь, в еґоцентричному діянні мусить врешті вдушитися під тиском дочасности, мусить самолюбством убити в собі вроджений дар любови,

віру — сумнівом, усяку надію песимізмом, яким сповняє скінченість речей.

Національний ідеалізм у тій самій проблемі суспільного середовища знайшов для себе вихід, який не збіднює духа, навпаки дуже його помножує, а знайшов його, спираючися на своє історичне почуття.

Історичний змісл довів до визнання душі нації. Момент ментальности (момент рішачий про існування окремого духового буття) завдячує суспільності тільки національному почуттю. Людство не має жодної ментальности, ані навіть суспільство не має так зорганізованої психіки, щоб могло усвідомлювати себе на основі свого усторового почуття, як одиниця. Найбільш зовнішнє уявлення суспільної особовости — держава, діє під прапором даної нації. Суспільство, бачене як нація, як історичний уклад, що має за собою історію, отже обдарований органічною пам'яттю і такий, що чогось від історії очікує, господарсько й політично зорганізований, — має всі кваліфікації психічної одиниці. Не вичерпують тієї душі суспільні проблеми, ані політичні, коли їх брати окремо, отже не вільно цю душу втлочувати у виднокруг, відірваний від цілости життя, взятий із рівня якоїсь одної усторової функції даної групи. Психологічним поняттям цілости є душа нації в її історичному змаганні.

Сучасна мисль дійшла до пересвідчення, яке вже було інтуїційною власністю Шевченка, що одиниця знаходить свій цілковитий розвиток у психічному національному устрою. Повноту свого розвитку здобуває в розрості національної психіки. Тільки в цьому устрою може дійти між збірною душею і душею одиниці до такої зцілености, що одиниця може утотожнювати себе з тією збірною душею, відчуваючи одність ментальности: я і нація — це одне.

Як бачимо, в залежності від моральної постави супроти світу, ця сама життєва доля замкнення в реальному колі цивілізаційних явищ зовсім інакше представляється двом типам суспільного мислення. Відношення до середовища, що є сповидно запереченням засади розвитку особовости, знаходить ідеалістичне підкріплення в історичному первні життя. Стосовно до цього інакше укладається чуттєво-чинний (етичний) стосунок до завдань життя. Особиста жертва, випливаюча із самовідречення в користь збірности, стає не героїзмом, але природною справою, бо окуплюється розвитком власної особовости в ширшому устрою, що має перед собою нескінчене життя, і тим повніше, чим більше одиниця з себе йому віддасть. Національна ментальність не є осередковою точкою плоскої інтелектуальної орієнтації, але сферичним осередком повної людини, осередком свідомости її волі — волі вічного життя.

Тут у серці людини западає вирок про її духовий тип, чим себе почуває, як далеко в середовище сягає її особовість; тут її національне почуття, тут її патріотизм, тут її творчі й геройські рішення. А це зосередження нації в серці одиниці dokonується, як навчає обсервація, раніше як факт, заки людина на основі устředового змислу собі це ясно усвідомить. Психічні факти діються раніше, ще заки людина почне про них думати.

Процес ясної філософічної рефлексії на тему стосунку людини до середовища належить ХІХ-му сторіччю. Українська мисль покирана продовжувати ідеалістичну конструкцію українських мислителів, на реальних підставах, зложених Шевченком у його концепції нації, як психічного буття.

Епохи не сваряться між собою, як це люди популярно собі уявляють, але доповнюються. Наше сторіччя мусить бути реальним у порівнянні з часами романтичного ідеалізму. Воно закреслює зором може тісніші рами, як це робили месіяністи, але чому? Чи тому, що його не стати на ідеалістичне зусилля, взагалі на підметне становище? Ні! Має тісніший виднокруг тому, що закреслює його не буйною уявою, але досягальністю свого рамени, своєї волі. Стільки пориває до свого засягу, скільки може охопити волею до перетворення. Не бачення тільки, не мислення, але перетворювання. Середовищем для мислі може бути метафізичне коло, для волі існує межа.

Чуда поширення своєї особовости органічним способом може довершити людина через націю. У цьому другому, надбудованому виді, стає світовою потугою, як повнота духової індивідуальности.

Це ширше життя здійснюється у творчості цілого середовища. І на цьому здійснюванні духової потуги основується життя національної цивілізації.

Український ум пізнав це в часах неволі, що є якась внутрішня сила, яка держить життя нації в особовому кшталті з негаснучим історичним обличчям. Духове тіло нації спротивлялося навіть виразним спробам розчленування й розпилення. Україна точилася набути в історії розгоном, як планета, по своїй історичній орбіті, даремно затьмарювана й гашена, а тепер наново заблисла навіть для тих, які не хотіли її бачити й заперечували її існування.

Це тіло жило зусиллям душ, які бачили у ньому своє доповнення.

Була це українська цивілізація.

Микола ВЕРЕС

КАНТАТА ГЕРОЯМ УПА

Громи трясли буремним сорок другим,
Холодний Яр чаїв глибоку злість,
А вітер ніс над світом недолугим
У зимну даль таку ж гримлячу вість,

Що по лісах, і балках, і яругах
Пройшла борців караюча стопа,
Що чорнозем нову зродив потугу
З ім'ям гучним, промовистим — УПА.

З'явилися Хрін, Легенда і Лайдака,
Савур, Ведмідь, Причепа і Різун,
Щоб Чорний ліс, узгір'я і байраки
Вітали в них нездолану ОУН.

А Прут і Поль, і Орлик, і Чорнота,
І Буревій, і Гонта, і Грицай, —
Ці імена знеслися у висоти,
А з ними Шум, і Зірка, і Порай.

І на шляхах, на кожному їхнім скруті,
Чигала месть за сотні кривд і лих:
Сверчевський впав, і Люце, і Ватутін,
А скільки ще?.. Не згадую про них!..

Гриміла даль. А блискавиць зигзаги
В димистій млі овидів грозових
Про героїзм виписували саги
Старшин, бійців, сестер і зв'язкових...

І пінився кат, проймався лютим сказом,
Що змаг веде упівський бойовик,
Що ген від Татр і по кряжі Кавказу
Козацький дух міцніє з року в рік.

О, він міцнів!.. Черпав живучі соки
Із надр земних. А з вітром степовим
Його поніс далеко і високо
В усі кінці небесний Херувим.

Наш Край горів. І зграї журавлині
На міці крил несли до волі гін
Дніпрових круч, зеленої Волині,
Поліських пуц, карпатських полонин.

Пливли літа, не знаючи зупинки,
Не знав її і месник-одчайдух.
Хай вічним сном заснули в них Чупринка,
Арсенич, Бей, і Шелест, і Старух,

І безліч їх — орлів крицевочолих, —
Живою все лишилася мета,
Бо не спалив комуни підлий Молох
Ні славних діл, ні Тризуба й Хреста...

І от, брати, минуло чверть століття,
Як став Остап зі зайдами на прою,
А й досі в час осіннього відцвіття
Ми в небесах шукаємо зорю,

Що шлях борні героям осіяла,
Кривавий шлях. Щоб скинути ярмо,
На нім УПА аж десять літ стояла,
Сьогодні ми завзято стоїмо,

А завтра що? .. Нова настане днина,
За цілю стару нового зриву мить,
На змаг новий нова ітиме зміна,
Чини батьків геройських довершить!

Мої слова далекі від фантазій,
Вони — закон. Писався кров'ю він,
Валом Дніпра в прибійному екстазі,
Снагою пуш, ярів і верховин.

Так, це закон. Вітчизна ще розп'ята,
В ній тюрми, глум, брязчання пут-оков,
І чую я — в річницю двадцять п'яту
Юнак прирік пімститися за кров.

І бачу я розірвані кайдани,
Вільні сади, і кручі, і приплав,
А довкруги Софійського майдану
Стрункі ряди вояцьких дужих лав.

Блищать зіниць мільйоннії перлини,
Хвалебний гимн зліта в блакитну даль, —
Встає з пільми розкута Україна
І вам склада вінок на п'єдесталь!

Пливли літа, не знаючи зупинки,
Не знав її і месник-одчайдух.
Хай вічним сном заснули в них Чупринка,
Арсенич, Бей, і Шелест, і Старух,

І безліч їх — орлів крицевочолих, —
Живою все лишилася мета,
Бо не спалив комуни підлий Молох
Ні славних діл, ні Тризуба й Хреста...

І от, брати, минуло чверть століття,
Як став Остап зі зайдами на прю,
А й досі в час осіннього відцвіття
Ми в небесах шукаємо зорю,

Що шлях борні героям осіяла,
Кривавий шлях. Щоб скинути ярмо,
На нім УПА аж десять літ стояла,
Сьогодні ми завзято стоїмо,

А завтра що?.. Нова настане днина,
За ціль стару нового зриву мить,
На змаг новий нова ітиме зміна,
Чини батьків геройських довершить!

Мої слова далекі від фантазій,
Вони — закон. Писався кров'ю він,
Валом Дніпра в прибійному екстазі,
Снагою пуш, ярів і верховин.

Так, це закон. Вітчизна ще розп'ята,
В ній тюрми, глум, брязчання пут-оков,
І чую я — в річницю двадцять п'яту
Юнак прирік пімститися за кров.

І бачу я розірвані кайдани,
Вільні сади, і кручі, і приплав,
А довкруги Софійського майдану
Стрункі ряди вояцьких дужих лав.

Блищать зіниць мільйоннії перлини,
Хвалебний гимн зліта в блакитну даль, —
Встає з п'їтьми розкута Україна
І вам склада вінок на п'єдесталь!

(Із збірки «В чужинних приплавах», Лондон, 1967 р.)

межних вод Тихого океану, як це зробило хрищення народу України-Руси.

Характерною особливістю цієї епохальної події є те, що в історії християнізації народів жоден нарід, хібащо болгарський із деякими застереженнями, не прийняв хрищення так одноставно й масово, як прийняв хрищення нарід України-Руси. У тому велич цієї події!.. Хрищення всіх киян в один день твердо й навіки поклато грань між поганством і християнством. 14-го серпня (1-го серпня за старим стилем) 988 року князь київський Володимир Великий навіки й безповоротно втопив поганського бога Перуна у Дніпрі, а на київських горах поставив хрест Господній, принесений св. апостолом Андрієм Первозванним. Хрищення вивело український нарід на широкий шлях християнської цивілізації і навіки пев'язало його зі Західньою Європою.

Спонтанність хрищення киян сталася не з випадку, примхи долі чи княжого терору, а з тієї причини, що християнство, його ідеї, принесли в Україну не чужі проповідники, яким доводилося довго шукати шляхів до серця народу і яким провідники держав часто ставили перешкоди. Християнство в Україну принесли свої люди, тим більше люди, які стояли у проводі великої і могутньої держави України-Руси, на чолі яких був *велетен духу і чину* — князь *Володимир Великий*, що його згодом (біля 1254 р.) св. Українська Православна Церква причислила до лику святих (канонізувала) та визнала його рівноапостольним.

Доконанню великого чину — хрищення України-Руси — сприяло й те, що ідеї християнства не були чужими українському народові й що бабуса Великого князя Володимира, Велика княгиня Ольга була християнкою, а в самому Києві вже була церква св. Іллі.

Звичайно, що ми, як християни, не допускаємо думки, що хрищення України відбулося виключно з волі людини, чи людей, або під тиском політичних подій. Ми віримо в Боже Провидіння в кожній події, тим більше ми віримо в діяння Святого Духа в такій події, як хрищення цілого народу, *народу великого*, події, яка визначила історичний розвиток не лише України, чи Сходу Європи, але й цілої Європи, а через те й цілого світу. Припустім, що Володимир Великий прийняв би не християнство, а мохаммеданство. Чи встоялась би була тоді Європа проти тиску мохаммеданського світу? І відповідь на це питання може бути тільки одна — *ніколи!*

Пригадаймо собі, що навіть з участю українського козацького війська по стороні європейських держав з великим трудом і жертвами вдалося зупинити дальшу експансію мохаммеданської Туреччини під мурами Відня у 1683 році, а згодом відсунути її до

самого Босфору. Коли б українське військо було не християнським, а мохаммеданським, то напевно столицею Туреччини був би Відень, у центрі Європи. Решта ж її була б мохаммеданською, про що мріяв не тільки султан Сулейман II, а й усі його попередники. І коли б воно було сталося так, то напевно світ сьогодні виглядав би інакше й, мабуть, гірше... Цього не сталося тому, що українське християнське військо стало в обороні християнської Європи. Ми твердо віримо у визначення долі й ролі українського народу у всесвітній долі народів Всевишнім Богом Отцем, який через ап. Андрія Первозванного наперед означив події, що мали відбутися на українській землі.

Народний переказ, записаний у Київському Початковому Літописі, оповідає про перебування апостола Андрія на Київських горах, коли він подорожував по Дніпрі. В дорозі ап. Андрій зупинився зі своїми учениками й заночував під горами, де тепер стоїть Київ. Вранці показуючи ученикам на ті гори, сказав: «Чи бачите оці гори? Дивіться, бо на цих горах засяє благодать Божа, тут буде велике місто й Бог воздвигне на них багато церков». Після цього ап. Андрій вийшов на гори, поблагословив їх та поставив на них хрест. Знову ж київський церковний Собор у 1621 році про цю подію записав у своїх протоколах так: «Святий ап. Андрій, перший архієпископ Константинополя, патріарх Вселенський і апостол український; на Київських горах стояли ноги його, і очі його Україну бачили, а уста благословляли, й насіння віри він у нас посадив. Воістину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував Апостол». Від того часу, коли проповідував ап. Андрій, до часу охрищення України-Руси минуло біля 900 літ.

На київських горах виросло велике місто з укріпленнями і боярськими палатами. Це була столиця могутньої держави України-Руси, яка «своїми ногами впиралася в Кавказ, впerezувалася Бескидом, мочила коси в Балтицькому морі, а ноги мила в Чорному, держави, ласки якої шукали імператори й королі Європи, кагани й хани народів Азії». Цю величезну імперію населяли розрізнені слов'янські племена, а подекуди і неслов'янські, з різними віруваннями в безліч різних ідолів-бовдурів.

Князь Володимир Великий, хоч і був вихований бабусею-християнкою, себто княгинею Ольгою, все ж не прийняв своєю душею християнського вчення, проте до християн у своїй державі ставився толерантно. Будучи сином князя Святослава Завойовника, він хотів наслідувати свого батька — збільшувати свою імперію, поширювати її границі за рахунок сусідніх племен і народів, а християнська релігія вчила: «Не жадай дому ближнього твого». ... Таке вчення не відповідало войовничій вдачі князя Володимира й він, розуміючи нетривкість своєї імперії через різницю племенних

ідолів (що не плем'я, то і свій бог), мав намір створити в Києві Пантеон богів-ідолів, які стали б предметом культу для всіх слов'янських племен, що входили до складу його держави. Розумний князь намагався створити таку загальнообов'язкову державну релігію, яка скріпила б духовно його державу, виховавши один тип слов'янина-українця. У цьому Володимир бачив запоруку духової, а звідси й мілітарної сили держави.

Такі пляни були в молодого й завзятого князя. Але інші вони були у Господа Бога, й тому Ісус Христос Володимира, як раніше Савла, гонителя християн (що згодом став апостолом Павлом), вибрав бути Його апостолом і хрестителем України. І чи не разюча подібність в наверненні до Христа Савла й Володимира?.. І перший, і другий після навернення до Христа прозріли й фізично, й духово, і всім серцем своїм, всім розумом своїм сприйняли вчення Христа, й обидва були ревними проповідниками науки Христової. І вірно отці Церкви нашої вчинили, надавши князю Володимирові ім'я *рівноапостольний*.

Навчений Духом Святим, князь Володимир зрозумів, що ніякий Пантеон «всенациональних» ідолів не об'єднає племен і не перетопить їх у націю, бо ідоли Перун, Дажбог й інші, менші, є лише ідоли, матеріальне творіння людських рук і жодної ідеології вони не мають та й мати не можуть. Володимир зрозумів, що треба шукати не за витворами народньої фантазії, а за ідеями, які поривали б людей до поступу й подвигів. Він зрозумів, що треба шукати ідей животворчих, які об'єднували б слов'янські племена України-Руси й перетворювали їх у модерну націю того часу. Тож Володимир почав шукати Вседержителя Всесвіту, Бога живого, й він оголосив боярам про свій намір змінити своє поганське вірування на інше.

Про намір князя, який назрів у нього після восьмирічного князювання, десь 968 року, дізналися сусідні народи, й, навіть, не сусідні, й почали посилати до Володимира своїх послів, щоб схилити його до їхнього вірування. Безсумнівно, кожний король чи хан Європи й Азії хотів через спільність віри зблизитися з наймогутнішим володарем в Європі. Таких посольств було чотири, а саме: від надволзьких болгар-мохаммедан, від латинців, від хозарів жидівської віри й від візантійських греків.

Першими прийшли послы зі сходу від болгар-мохаммедан, що жили над рікою Волгою. Володимирові у їхньому віровизнанні не подобалася заборона пити вино. Другими прийшли християнські проповідники від німецько-латинського духовенства, але Володимир довго з ними не розмовляв, сказавши: «Отці наші цього не прийняли». Мабуть, тут Володимир мав на увазі свою бабусю Ольгу, охрищену в Константинополі. Третіми з'явилися із півдня

посли від хозарів жидівської віри. Слухаючи їх, Володимир раптом запитав: »А де ваша батьківщина?« Ті відповіли: »В Єрусалимі«, але Бог, за гріхи батьків наших позбавив нас батьківщини й розсіяв по всій землі«. — »То як же ви вчите інших, — сказав Володимир, — коли вас самих відкинув Бог. Коли б Бог вас любив і закон ваш любив, то не були б ви розсіяні по чужих землях, невже ж ви того й нам бажаєте?«.

Врешті прийшов до Володимира чернець-грек із Царгороду (Константинополя), якого звали філософом. Він виклав Володимирові історію Божого піклування людьми, починаючи від створення світу й кінчаючи Страшним Судом Божим, образ якого розгорнув і показав князеві.

— »Добре тим, що знаходяться по правіці, і горе тим грішникам, що по лівій стороні«, — сказав Володимир.

— »Охристись і будеш в раю з першими«, — сказав чернець-філософ.

Князь Володимир, будучи мудрим й обережним, відповів філософові, що ще мусить почекати й подумати. Він хотів порадитися із своїми боярами й разом із ними виробити плян прийняття нової віри. Запитані на нараді бояри і старші міста сказали: »Всяк свою віру хвалить, а хочеш довідатися, пошли розумних людей дізнатися на місці, яка їх віра і як вони служать Богові«.

Володимир послав десять досвідчених мужів до болгар-мохамедан, латинців і греків. До хозарів жидівської віри послав не посилав. Коли, після довгих років, послі вернулися, тоді князь Володимир скликав бояр на раду, на якій послі із захопленням розповіли про грецьку віру. Вони казали: »Як ми прийшли до греків і нас туди ввели, де вони служать своєму Богові, то ми не знали, стоячи у храмі, на небесах ми знаходимося чи на землі. На землі немає такої краси, там дійсно мешкає Бог із людьми. Всяка людина, скуштувавши солодкого, не захоче їсти гіркого. Так і ми не можемо бажати іншої віри, як тільки грецької«. Тоді бояри додали: »Коли б кепський був закон грецький, то не прийняла б його, княже, твоя бабуня Ольга, а вона була мудрішою від усіх людей«. Так було рішено прийняти грецьку віру.

Але питання де і як прийняти віру від греків ще довго непокоїло князя. Непокоїло тому, що він добре знав нахил греків дивитися на людей, які прийняли від них віру, як на народи до деякої міри їм підлеглі. З цим не міг погодитися володар великої і могутньої держави. Тому Володимир вирішив йому потрібне добути силою. Він пішов походом на грецьке місто Корсунь, у Криму. Здобувши місто, Володимир погодився на мирні переговори із грецькими імператорами Константином і Василем. Умовою замирення князь поставив одну лише вимогу і досить скромну: віддати за нього заміж царівну Анну, сестру імператора. Князь

наперед знав, що імператори не погодяться, бож царівна християнка, а він, Володимир — поганин.

Як передбачав князь, так і сталося. Тоді він зробив ніби послугу грецьким імператорам, щоб одружитися з царівною Анною, він «погодився» *прийняти* християнську віру. Перед охрищенням Володимир осліп, але в час хрищення прозрів — його фізична сліпота зникла.

Точного місця хрищення Володимира істориками не встановлено. Одні вважають Корсунь, щонайменше ймовірно, другі — Київ, а треті — передмістя Києва *Васильків*, доводячи, що місце охрищення князя стало так називатися, бо князь після святого хрищення був найменований Василем.

Вернувшись з походу на Корсунь, Володимир наказав христити киян. Ось так про цю подію записано в «Повісті временних літ» під 988 роком:

«Коли ж вернувся він (Володимир) до Києва, наказав знищити ідолів: одних порубати, інших спалити. Перуна ж приказав прив'язати коневі до хвоста й волокати з гори по Боричеві на ріку, і 12 чоловік приставив, щоб били його палицями. Не тому, буцімто дерево це відчувало, але на наругу бісові, бо тією подобою обманював людей, щоб прийняв від цих же людей заплату... І коли волокли його балкою до Дніпра, то невіруючі ще люди плакали, бо ще не були прийняли святого хрищення. І проволокли його і вкинули до Дніпра. А Володимир доручав, кажучи: «Як десь пристане, то відштовхуйте його від берега, аж поки не переїде порогів, тоді то позбудеться його». І зробили вони, як було наказано. Так провели його за пороги, де вітер викинув його на берег, і з того часу й досьогодні зветься це місце *«Перунова рінь»*. Після цього Володимир велів у місті проголосити: «Якщо хтось завтра не вийде на річку, чи він багатий, чи вбогий, прошак, чи невольник — стане мені ворогом». Почувши це, люди пішли радо-втішно кажучи: якщо б воно було недобре, то ні князь, ні дружина (військо) не були б прийняли його. А наступного дня вийшов Володимир зі священниками княгині й корсунськими священниками до Дніпра, де зійшлося людей тьма-тьменна, які увійшли у воду: одні по шию, другі до грудей, молодші при березі, інші держали на руках дітей, а дехто так держався на воді і плавама, а священники, стоячи на березі, проказували молитви. І видно було радість на небі й на землі, із приводу стількох спасених душ, а Диявол стогнав, кажучи: «Горе мені, бо вже і звідсіля мене проганяють!... Думав я тут зажити, бо немає тут апостольського вчення й не знають Бога й радувався я їхнім служінням мені. А ось переміг мене не апостол, не мученик, але невіглас, і немає мені вже панування в цих краях!»

І радів князь Володимир, бо пізнав Бога, і сам, і люди його, тож, глянувши на небо, сказав: »Поглянь на цей нарід, і дай йому, Господи, пізнати Тебе, правдивого Бога, як Його пізнали інші християнські країни. Укріпи у ньому віру праву й незнищиму, а мені допоможи, Господи, проти ворогів, щоб, мавши надію на Твою силу, подолав я їх підступи!«

А сказавши це, звелів будувати церкви, де стояли кумири. І побудував церкву св. Василія на горбку, де стояв ідол Перуна, та інші, й де приносили жертви князь і люди. Почав ставити по городах церкви, наставляти священників і по всіх городах та селах приводити людей до хрищення. Й почав набирати у визначних людей дітей і давати їм змогу вчитися грамоти. А матері їх плакали, немов за мерцями, бо ще не були утвердилися у вірі... Так просвітився Володимир самий, його сини й земля його...«

Князь Володимир Великий прийняв хрищення й охрестив свій нарід, коли йому було тільки 30 років. Син Святослава-Завойовника, із природи мудрий, винахідливий, відважний, войовничий, до хрищення відзначався властолюбством, пристрастю до битв, особливою прихильністю до ідолопоклонства та чуттєвих розваг, а після хрищення став зразковим християнином. Через св. хрищення увів український нарід у коло цивілізованих європейських народів і цим змінив хід історичних подій на тисячоліття, а український нарід обезсмертив на віки вічні.

У серії видань Організації Українських Націоналістів появилось нове видання:

СТЕПАН БАНДЕРА: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

збірка творів за редакцією Д. Чайковського й С. Ленкавського, з передмовою Ярослава Стецька

У книжці зібрані на 640 сторінках 47 статей С. Бандери, написаних між січнем 1946 і травнем 1959 року, — кожна стаття має на вступі пояснювальну бібліографічну замітку.

Збірка, видана напередодні відзначення 20-річчя героїської смерті Провідника С. Бандери на доброякісному папері в твердій обкладинці з імітації вишневого кольору шкіри, коштує: в Німеччині — 40 нм., у США й Канаді — 20 ам. доларів, у Великій Британії — 10 фунтів, в усіх інших країнах — рівновартість німецької валюти.

Замовлення просимо надсилати на адресу:

»Schlach Peremohy«, Zeppelinstr. 67, 8 München 80, B R Deutschland.

ДО СВІТОВОГО СТАНОВИЩА

Богдан ЛІВЧАК

НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Вже багато писалося про відносини між арабами та жидами, але відносно мало про суть справи. Колись Іван Франко написав поему «Мойсей» і порівняв долю жидівського народу до українського. І, справді, доля українського народу багато в чому подібна до долі жидівського народу. Майже весь жидівський нарід мусів у минулому покидати свою рідну землю, а тепер люті гонення московських сатрапів стають причиною того, що мільйони українського народу вже опинилися поза межами України, а там, на їхніх місцях, поселюються московські імперіялісти.

Ще в 1974 році, 28-го лютого, автор цієї статті писав в «Українському Народньому Слові» у статті «Воєнне пожнив'я»: На Близькому Сході знову вибухла війна, і знову затихло. Перше двадцятип'ятиріччя існування однієї з наймолодших держав, Ізраїля, позначилося кривавим шляхом боротьби за здійснення вікових мрій багатьох поколінь жидів. До воєнних дій проти жидів підштовхує Москва. Треба розрізняти боротьбу за існування від боротьби за панування. Москва давала й буде давати арабам зброю не для допомоги арабським народам, а з метою знищити Ізраїль, як форпост антикомунізму на Середньому Сході, та опанувати арабську нафту.

Арабсько-ізраїльська війна взагалі не була б можливою, коли б дві великі потуги «збоку» — СССР і США — не підтримали свого союзника. Дивно, що араби наважуються їхати до Вашингтону домагатися, щоб США не давали допомоги Ізраїлеві. Араби й жиди між собою знайдуть спільну мову тоді, коли не вистачить в обидвох сторін ні сил, ні фондів. Але в міжчасі Москва буде розпалювати й далі вогонь ненависти, бо в тому якраз полягає суть «мирного співіснування», так, як вона це розуміє.

Тепер загально твердять, що нібито міт про непереможність жидівського війська провалився, бо й араби показали себе непоганими вояками в жовтневій війні 1973-го року. Оспорювати таке твердження немає найменшого глузду, бо, здається, кожний нарід уміє постояти за свою справу, а ще тоді, коли має доброго союзника, який дає постійну допомогу.

Помиляються ті, які кажуть: «тільки ми вміємо шаблею орудувати». Так було з гітлерівськими «надлюдьми», що «будували» виключно своїми руками й тільки для себе «нову» Європу. Так було в Кореї, а пізніше у Південному В'єтнамі, де досягнуто во-

енні успіхи тільки тоді, коли вишколено місцевих вояків, що популярно називалося «в'єтнамізацією» в'єтнамської армії. Натомість не дописала на тому відтинку дипломатія державного секретаря Кіссінджера, який аж після повного провалу його «великої політики», сам заявив, що «якби він був знав», то ніколи не підписував би угоди про мир в Індо-Китаї. Іншими словами «мудрий поляк по шкоді». Знаємо також і те, яка доля зустріла князя Шіганука в Камбоджі, що повірив своїм братам по крові — комунарам. Він проповідував скорий кінець національного уряду Камбоджі, залюбки пригадував усім теорію доміна, але бідолаха не передчував, що та теорія доміна так болюче його самого ударить.

Та вернімося до нашої теми — арабсько-ізраїльської війни. Здається, чи не забагато розписувалася і наша щоденна українська преса про перевагу московсько-большевицької зброї, а спеціально зброї протилетунської і протитанкової, мовляв, ССРСР набагато перевищив США в тій ділянці й тому араби досягнули кращі успіхи у своїх початкових операціях. Ця московська зброя, — писали вони, — була чи не вирішальним чинником в арабсько-ізраїльській війні. Коментувала українська щоденна преса, що араби мали великі успіхи, бо посідали добру московську зброя, а ізраїльтяни не мали нічого у своїх руках, щоб протиставитися тій московській зброї. («Америка» 19.12.1973 р.).

Тут усього ще не сказано.

Поперше, якщо араби мали московську зброя в перших днях війни, то й мали її і пізніше. . . А знаємо, що москалі безперервно заосматрювали арабів зброєю, і, немає сумніву, що наймодернішою.

Подруге, якщо ізраїльтяни не могли ставити спротиву, то чому після двох днів пішли у протинаступ і не тільки відбили деякі місця цілковито або частинно, а й дійшли на відстань аж двадцять миль від Дамаску і сорока п'яти миль від Каїру. І якби не якісь калькуляції «вищих сил», то були б розбили і взяли в полон Третю єгипетську армію разом з усім тамошнім арсеналом московсько-большевицької модерної зброї.

Напевно такий провал на фронті довів до того, що араби добре усвідомили собі, якого мають опікуна. Лунали тоді голоси, які твердили, що до того не можна допустити, бо єгиптяни були б іще більш озлоблені і не схотіли б переговорювати з ізраїльтянами.

Правдива причина чому не допустили до капітуляції Третьою єгипетської армії була якраз тією, щоб цю розхвалену московську зброя не віддати в ізраїльські руки. Коротко і ясно можна сказати, що комусь за всяку ціну залежить на тому, щоб розхвалена деким «Раша» не була цілком скомпромітована. Ще Хрущов

колись нахвалювався ракетами, що, мовляв, «муху поцілять в леті», а тут євреї не бояться тих ракет.

В ім'я правди треба ствердити, що ізраїльтяни мають не тільки американську зброю, але мають також свою, може, і кращу від американської і московської.

Коли вже мова про ту московську модерну зброю, то треба ще додати історію з московським «Міром 25» і його летуном Біленком, який утік до Японії, де японські й американські спеціалісти, докладно переглянувши його літак, заявили, що нічого такого «замечательного» у ньому не знайшли. Треба ще додати, що також наша деяка преса занадто перенаголошувала вартості цього «Міра 25». Таких прикладів про «вищість» і більшу «досконалість» московської зброї є цілий ряд. Взяти хоч би полет московського надзвукового (суперсонічного) літака, який загорівся на очах 300 тис. людей під Парижем, а весь світ навіть не насмілювався посміхнутися, щоб, борони Боже, не образилася Москва. Цікава річ, яка може не всім відома — це знайдення кусників дроту, яких вживали краще «вишколені» большевицькі космонавти для шпигунства під час спільного полету американських і московських космонавтів. Здається, що більшого злочинства ще не було, як тоді, коли американські астронавти приземлились ні живі, ні мертві. Говорилось тоді, що вони забули вилучити якийсь там гудзик, але це далеко від правди. Та всі мовчать, щоб Москва не образилася. Не краще стоять справи й тепер — вже приготуються до нового спільного лету і знову чванькуваті москвини без жодних труднощів черпатимуть пригорщами здобутки американських науковців у ділянці астронавтики.

Слухаючи звідомлення на телевізії, я запам'ятав як єгиптяни переходили міст через Суєзький канал, і один кремезної будови вояк стягнув жидівський прапор і потоптав його в піску. Нагадав він мені біблійного Голіята, який також надмірно вірив у свої сили, а врешті малий Давид його переміг одним камінчиком із праці. Перестрашені вороги почали втікати, а ізраїльтяни пустилися в погоню за ними і, повбивавши багатьох, табір забрали.

Для характеристики московського імперського «вузла», доцільно заглянути в минуле. Сама назва «Палестина» була накинена й не відображує історичного минулого. Жиди назвали цю землю ізраїльською, а про Палестину говорять радше араби, які той край опанували. Араби-палестинці кажуть, що вони походять від біблійних філістимлян, які заселяли простір навколо м. Газа над Середземним морем за часів володіння царів Давида й Соломона. Трудно пов'язати палестинців з філістимлянами, бо коли жили філістимляни, арабів на терені ізраїльських земель ще взагалі не було. Араби почали напливати на ті ізраїльські терени щойно в

70-му році по Христі, тоді, коли римляни знищили Єрусалим і тодішню жидівську державу, а жиди розпорошилися по різних країнах світу.

В VI-му столітті після народження Христа араби заснували нову релігію — іслам. Тоді постала Арабська імперія, до якої прилучено також ізраїльські землі. Арабська імперія існувала всього чотири століття.

Незавидна доля зустріла жидів у світі, і страшне спустошення скоїлося у тих місцевостях, які жиди колись заселявали.

До цього дня в Єрусалимі стоїть «Стіна плачу». Це мені пригадує рештки мурів із княжих палат українських князів у місті Галичі, які я бачив малим хлопцем ще в 1926 році. Самі ці мури пригадували українському народові, що він є автохтоном цієї прадідівської землі, а польським окупантам, що вони є зайдами. Не всі ізраїльтяни пішли на вигнання. Ті, що залишилися у своїй рідній землі, приходили до цієї «Стіни плачу», де молилися і плакали. Їхні нащадки там живуть досьогодні. Для декого це не має ніякого значення. Адже навіть президент Картер, релігійна людина, який повинен добре знати ті справи, чомусь називає ті біблійні ізраїльські землі рідним краєм палестинців. Сьогодні в ООН ухвалюють резолюції, в яких мовиться про цю землю, як арабську. «Стіна плачу» вказує на те, що це ізраїльські землі. В усьому світі є більше подібних прикладів, де така несправедливість ніби перемагає, а «спонсором» є власне зажерлива Москва.

У вище цитованій статті «Воєнне пожнив'я» («Українське Народне Слово» від 28-го лютого 1974 р.) я писав: «на мою думку, Ізраїль цілком слушно домагається для себе усіх своїх давніх, ще з біблійних часів, територій. Справді, яка різниця чи дана територія перейшла під чуже володіння вчора, дві тисячі літ, чи двісті літ тому? Території з біблійних часів повинні належати до Ізраїля, як відновленої держави. Араби домагаються частини Єрусалиму, маючи за протектора Москву, але на якій підставі та сама Москва ревно підтримала поляків у справі «земель одзисканих», а тут стає в обороні нібито покривджених арабів? Та сама Москва кричить про наш Київ, як про «мать городов русских», хоч коли виник Київ, то тоді на світі Москви ще не було. Але на українській землі, в городі князя Лева — Львові й досі не дозволяє поставити пам'ятника Тарасу Шевченкові, хоч там стоїть старий пам'ятник Адаму Міцкевичеві. Виходить, що поляки будуть і далі твердити, про так зв. «полькосць Львова».

»Світові політики мали б рішити раз і назавжди на земній кулі принцип, що кожна країна, яка була чи є під займанщиною, мусить бути повернена народові, який на ній жив з діда-прадіда і був там автохтоном. Такий принцип треба застосувати й до боль-

шевицької імперії, а Москви зокрема, з її »покровительством« інших народів. Сумно було спостерігати, що Західня Європа налякалася стати в обороні Ізраїля в його змаганнях за повернення Єрусалимові прадідівської слави, як столиці відновленої нині модерної жидівської держави. Німці ніби забули, що їхній Кенігсберг носить тепер ім'я якогось прибуди... Замовкли чомусь і японці. Країна сходячого сонця наче забула, що над частиною їхньої території сходить не сонце, а кривава московська п'ятикутна зоря».

На наших очах діються несамовиті речі. Українців, зокрема молодь, переселяють на цілині території, а московські »філістимляни« сунуть на наші українські землі. Число їх вже доходить до 9-10 мільйонів. Чи вони всі мають право називати українську землю своєю рідною землею, а себе автохтонами нашої землі? Вони, ці новітні »філістимляни« кажуть українським автохтонам говорити мовою їхнього »великого« Леніна. Та сама Москва виселила польських »філістимлян« із західніх українських земель, а чи не те саме роблять польські шовіністи з українськими землями — Перемищиною, Холмщиною, Лемківщиною та Підляшшям, де вже й назви сіл перемінюють на »рдзенне« польські, а українське населення з тих прадідівських українських земель переселяють поміж мазурів, щоб якнайскорше їх спольонізувати.

Араби твердять, що вони мають святі місця в Єрусалимі. Християнський світ також має свої святі місця в Єрусалимі, але чи намагається творити там тепер якусь державу? Тепер не забороняється відвідувати святі місця.

Ціль Москви не є обороняти святі місця арабів у Єрусалимі. Сдина ціль Москви — це стати твердою ногою на тій землі, щоб і там поширити своє московське царство. Москва змагає до цього всією своєю силою.

Араби бачать цю хижацьку московську »щедру« лапу, яка їм крім зброї та мільярдних боргів за зброю, більше нічого не дасть, бо Москва сама голодна на всякі дари, які обильно спливають з рук капіталістів.

Ізраїльсько-арабську війну не припинено, як дехто думає, завдяки дипломатії державного секретаря Кіссінджера, а тільки, так би мовити, тому що всім вже забагато було московського проводу, який араби прикро відчували. Ми сьогодні є свідками подій, про які жодний пересічний чоловік не подумав би. Однією з них є поїздка єгипетського президента Садата до Ізраїля. Можна ствердити, що це для Москви не віщує нічого доброго. Тут варто пригадати, що з вибухом ізраїльсько-арабської війни в 1973 р. московський тиран Брежнев у спеціальному посланні закликав арабів

знищити Ізраїль, але кажуть »хто під ким яму копає, той сам у неї впадає«. (Ця стаття була написана раніше — Ред.).

Вже і африканці починають бачити який це саме московський »провід«. Адже сомалійці вважали москалів за своїх найкращих приятелів, а тепер їх гонять »як нечисту силу« із своєї країни. Це все має присмак подій, що відбувалися в кінцевій фазі походу німецьких »надлюдей« на Східню Європу. Спочатку ці горді »надлюди« били всіх, а згодом і їх побито.

Вільний Захід і США із своїми вільнодумними лібералами й пацифістами покищо не хочуть знати, що цей »бед брет« треба викинути із світової арені.

Ми мали нагоду спостерігати як розв'язують цей московський »вузол« єгиптяни ще в 1972 р., а тепер сомалійці. Преса подала вістку, що Вашингтон покликав свого амбасадора з Београду й доручив йому »злагіднити« його виступи на конференції в Београді й обмежити критику комуністичних країн. Тож нічого дивного, коли цей американський амбасадор заявив, що »діалог в Београді не доведе до успіху«.

Чи шукання правди в розв'язуванні московського »вузла« можна назвати гльорифікацією когось — у цьому випадку, коли мова йде про конфлікт між арабами та жидидами. Чи писати про події з історії ізраїльтян-жидів це гльорифікація, як висловився М. Барболяк »Свобода« від 27-го вересня 1977 р., у статті »Непобрітна гльорифікація«? Чи жиди, або, точніше, ізраїльтяни потребують, щоб хтось їх гльорифікував? Кожний із нас мав нагоду бачити і слухати теперішнього ізраїльського прем'єра Беґіна в телевізії, який одверто сказав настирливим журналістам, що західне побережжя Йордану це не є окуповані землі, а звільнені. Це подібна ситуація до тієї, коли поляки називали відібрані від німців землі при допомозі Москви »зе́ме одзискане«. Москва обороняє арабів, але це та сама Москва, котра загарбала німецьку Східню Пруссію, японські Курільські острови. Чому Китай вимагає повернення земель, які ще царська Москва загарбала від нього?

Справа ізраїльсько-арабського конфлікту не сходить із сторінок світової преси, а тепер після відвідин єгипетського президента Садата, набирає більшого значення. ОН далі осуджують ізраїльтян, але вони, не зважаючи на загальну опінію світу, творять нові поселення і, як сказав ізраїльський міністер рільництва, через кілька років ці околиці будуть заселявати два мільйони жидів. Щобільше, хоч президент Садат заявив в ізраїльському парляменті, що це арабські землі окуповані ізраїльтянами, ми знову почули рішуче заперечення з уст ізраїльського прем'єра.

Ми, українці, маємо багато наболілих справ щодо жидів, які довгі віки жили на наших землях, але нам треба підходити до

них цілком безсторонньо. З арабами нам також немає потреби спорити, але ми повинні брати під увагу, що серед арабів є чимало таких, які покладають надії на ту московську потвору, що наміряється знищити український нарід. Ми повинні співдіяти з тими силами, які безкомпромісово стоять проти Москви. Це потребує рішучої постави з нашої сторони тим більше, що і в нас, як також в інших народах, є так звані советофіли, які хочуть бачити серед московських вовків «покірних ягнят». Тепер навіть поширюється крилата фраза, що й у Кремлі є «ліберали», яких очолює... вождь Брежнев, а по другій стороні є «консерватисти», очолені Андроповим. Цей Андропов висилає московських дисидентів за границю московської імперії, а неросійські національності наказує нищити. Цьому лише притакує «ліберал» Брежнев. Від «советофілів» чуємо «оптимістичні пророцтва», але дійсність жорстока. Коли «ліберал» Брежнев нагнав «президента» Подгорного, усі «советологи» збараніли, бо не мали «компетентного» висноження. Вони хіба надіються на коротку людську пам'ять.

Автор у «Свободі» осуджує гльорифікацію жидів, а сам гльорифікує цілком необ'єктивні американські газети чи журнали, яким ці всі справи зовсім байдужі. Ось один приклад: прийшли українські делегати до міністра закордонних справ при кінці Першої світової війни, коли США мали вирішальний голос у політиці. Делегати представляють міністрові питання Галіції, тобто Галичини, яку загарбали поляки. Однак міністер не задумується довго над цією проблемою і рішає — справді, що мають поляки до Галіції, коли це еспанська територія!?

Необ'єктивність підказує американським газетам і журналам тільки простий «бізнес», який розуміє кожний сірий громадянин, бо пам'ятають про арабську нафту й у зв'язку з нею усі найбільш принципові справи розпливаються в нірвану.

Боюся, щоб часом автор статті у «Свободі» не заплутався в тій «об'єктивності». Ми всі добре знаємо, що ці всі міста, як Єрусалим, заселені арабами, але вони туди зайшли після відходу римлян. Тут автор стає на слизьку дорогу, бо нам усім відомо, й це добре знають наші приятелі та недруги, що міста України змосковщені і цього ми не перечимо, але ми не можемо брати до уваги як об'єктивне твердження якогось американського чи іншого інституту, тому що вони подають лише теперішній стан. Ми відкидаємо це як разючу несправедливість. Сьогодні наш Львів позбувся польської більшості, так і, подібно Київ, разом з іншими містами України, мусить позбутися московської більшості. Тож і Єрусалим та інші ізраїльські міста на Західньому Побережжі Йордану повинні стати жидівськими. Така об'єктивна розв'язка цієї справи.

Бідкається автор у «Свободі», що на сторінках української преси, а то й «Свободи», мають можливість виступати всякі агітатори, а краще таким мовчати. Сумніваюся чи доцільно писати про «об'єктивність» різнорідних інститутів. Автор у «Свободі» стрілив із «зламаного самопалу», а стрілець із нього нікудишній. Краще був би заглибився у справу, а з цієї задуми був би напевно його збудив якраз прем'єр Бегін, який таки забрав голос і в українській справі, як це прекрасно представила С. Наумович. Він «вистрілив із грубої Берти», коли розлютили його журналісти-арабофіли, і просто крикнув: «А хіба Советський Союз хоче говорити з українцями в Києві, які заперечують право Советського Союзу до України й розстрілювали б москалів?» Це, як пише С. Наумович, «замурувало» французьким журналістам рота і вони вже не знайшли відповіді. Тут прем'єр Бегін ясно сказав чи це палестинський «вузол», як писав один із наших щоденників, чи в дійсності Москва мотає цей «вузол». Це наука для всіх «книжників» — краще заглибитися у книзі Буття, ніж неfortunно стріляти «з поломаного самопалу».

Не знаю як це питання розумів колишній президент Труман, чи він думав про арабів як сталих мешканців тих теренів, чи таки визнав право жидів заселявати ті околиці. Коли в Тель-Авіві була проголошена ізраїльська держава, 14-го травня 1948 р., яку очолював Бен-Гуріон, тоді президент Труман проголосив в імені США визнання де факто Ізраїля як держави шістнадцять хвилин після проголошення Бен-Гуріоном в Тель-Авіві.

Того факту не можна ніколи забути. Його не забувають кремлівські вожаки, бо президент Труман випередив їх, вибивши їм з-під ніг стільчик, на яким кремлівські вожаки хотіли осідати. Тому це не палестинський «вузол», а московський, який коштує Москві дуже дорого.

Під цю пору єдиний вірний слуга Москви залишився хіба Ясир Арафат, який цілковито залежний від Москви, бо він її ставленник. Можна сміливо твердити, що із хвилиною створення палестинської держави, вона відразу стане найновішим сателітом Москви, бо тільки Москва вперто й послідовно підтримує Арафата. Чи можна було подумати, що його «тріумф» на залі ОН відбувся без впливу Москви? На сором Америці, тут верховодить власне облудна Москва, яка влаштувала цю комедію з Арафатом.

Щодо самих палестинців, треба ще відмітити, що їх, як вислужників Москви, не долюблюють інші араби. Адже пам'ятаємо добре, як їх видворили з Йорданії «при акомпаньяменті» скорострілів, гармат і танків. Ми є свідками до якої анархії дійшло в Лівані.

Тепер пожвавлюються на тому відтинку московського «вузла» події на Середньому Сході. Виглядає, що ініціативу в справі розв'язування цієї наболілої й пекучої справи, перебирають від великих потуг самі суперники довголітніх воєн — Єгипет та Ізраїль. А більшість інших країн арабського світу, наче на помах палички московського факіра, виступила проти президента Садата, який започаткував спробу замирення з ізраїльтянами.

Важко передбачити який буде кінець цього змагу на життя або смерть між арабами й жидами. Також ніхто не знає, яка доля може зустріти президента Садата, бо є й такі, що хочуть не миру, а «крови» Садата. Проте є такі, що, страхаючись перед Москвою, воліли б капітулювати перед нею — осягнути мир за всяку ціну, мовляв, вона почне війну.

Про те чи Москва почне війну, можна сумніватися. Найліпшим доказом чи Москва готова почати війну може послужити остання ізраїльсько-арабська війна, коли московські «яструби» (бо є і такі, що вірять, що є також «голуби» у Кремлі) побоялись розгорнути свої міцні крила й не пішли визволяти Третю арабську армію. Їх спинив рішучий протест тодішнього президента Ніксона, який оголосив сигнал тривоги. А мали москалі шість готових дивізій парашутистів. Деякі тим часом поширюють легенди про «непереможність» московської зброї. Та ось у шестидесяті роковини «великого жовтня» (який «сюрприз»!) московські «орли» космонавти на веління вождя революції мали закріпити в небесних просторах «інтернаціональну», тобто московську перемогу й показати перед світом московську технічну першість. Одначе космонавти, не причаливши до сателіта, «щасливо» осіли на землі по двох днях, і ніхто не знає, яка була причина цього. Та й советологи нічого про це не сказали.

Яка шкода, що не дійшло до того, що ізраїльські генерали під час останньої жовтневої війни 1973 року не просунулись аж до Каїру чи до Дамаску, а це було цілком можливе. Тоді цей московський «вузол» був би «неодменно» розв'язаний. Всі ці міти й легенди про московську зброю були б трісли як «мільна банька».

МАТЕРІАЛИ Й ДОКУМЕНТИ З ПОНЕВОЛЕНОЇ УКРАЇНИ

ЛЕВ ЛУК'ЯНЕНКО ОБОРОНЯЄ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА
Критика В. Мороза Д. Шумуком — донос до КГБ

Від Редакції «В. Ш.»

Нагінка і провокації КГБ різними засобами супроти українських політв'язнів не нові. Нещодавно в Україні й на Заході поширилась вістка про зудар між В. Морозом й І. Гелем з одної сторони, а Д. Шумуком — із другої. Правдивість вістки під час писання цих рядків годі встановити.

Російськомовна «Хроніка біжучих подій» ч. 47 із 30-го листопада 1977 р. помістила заяву (мабуть із журналістичного обов'язку, бо наприкінці подає, що вона не приєднується до неї), в якій закликається до бойкоту Валентина Мороза й Івана Геля та апелюється не згадувати їхніх імен у самвидаві.

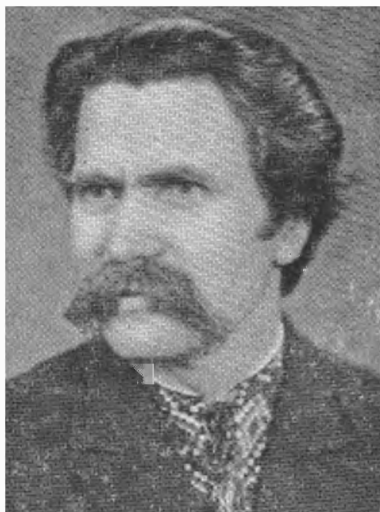
Відомо, що ім'я В. Мороза всюди, де б це не було, втішається великою популярністю, тому звідси й походять ворожі намагання, щоб його здискредитувати.

Лев Лук'яненко вислав свого листа (що його тут публікуємо) до Д. Шумука минулої осені (1977 р.), себто ще перед своїм поновним арештом у грудні 1977 року й засудженням 20-го липня ц. р. на 10 років ув'язнення і 5 років заслання за приналежність до Української Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод.

Народжений 1927 р. у селі Хрипівці Чернігівської області. Закінчив правничі студії і працював по професії.

Його вперше заарештували у 1960 р. й судили наступного року у Львові закритим судом за приналежність до т. зв. «групи юристів», яка пропагувала вихід України з СРСР на основі конституційного права. Лук'яненка звинувачували також як основника нелегальної робітничо-селянської організації, і суд засудив його на кару смерті. Дня 26-го липня 1961 р. присуд замінено на 15 років ув'язнення. Карався в Мордовських концтаборах до 1973 року, а з 3-го липня 1974 р. аж до звільнення в січні 1976 року він перебував у Володимирській в'язниці.

Під час свого короткого побуту на «волі» зазнавав постійного переслідування. Урядові чинники й КГБ не давали йому можливостей влаштуватися на працю і дошкуляли весь час різними шиканами, провокаціями та викликами в міліцію. У тому часі написав декілька праць, а серед них «Рік на волі».

Левко Лук'яненко

»Панові Шумуку та всьому
смугастому кошеві.

Шановні Друзі!

Мені переслали Ваш лист землякам-краянам. Він закінчується словами: „Повірте нам”. Я Вам повірив. У що повірив? У те, що Ви пишете. Ви пишете, що він ображав Вас, принижував, вимагав його слухати, інтригував, самозакохано погладжував себе по щічках і т. ін., і т. п. Ви багато пишете такого, з чого виходить, що він груба, різка, самозакохана людина з претенсіями на супермена.

Я вірю, що Ви написали правду. Я вірю, що так воно й є. Це дуже сумно. Щоправда, мене втішає, що Ви ні словечка не мовили про його політичну по-

зицію, отже у цьому пляні панові М. нічого закинути. Далі почну речення з «але», яке починатиму, проте, не виправданням пана М., а радше докором авторам листа. А втім, хай це буде не докір, а звернення уваги на одну обставину, якої Ви недобачили. Кожен з вас окремо — розумна людина. І все таки під впливом гуртового настрою Ви до справи підійшли однобічно, що й призвело Вас до невірної кроку.

Отже я вірю, що Ви сказали правду, але та правда стосується однієї сторони людської особи, а їх є дві.

Перша — це індивідуальні риси характеру, вдачі, виховання: нетерпимість, грубість, інтригантство, зарозумілість, чванькуватість тощо. Такі, наприклад, як сидання тричі денно на унітаз, обкусування нігтів, гризіння кінчика олівця та багато-багато інших індивідуальних звичок і рис поведінки — все те, що стосується її безпосереднього буденного життя. Кожен по-своєму бере ложку, хліб жує, взуває шкарпетки і човгає чобітьми. Як капілярні лінії на пальцях у кожного з нас свої і неповторні, так свій і неповторний комплекс звичок і рис характеру. Та коли капілярні лінії нікого ближнього не турбують, бо не демонструють себе ближньому, то звички часто-густо не залишають його байдужим, бо проявляються назовні і сприймаються ним. Це — фізіологічний рівень життя людей. На цьому рівні середовищем людини є її безпосереднє побутове явище: камера, сім'я, місце праці. На цьому рівні велика (позитивна) людина може бути негативною і не вельми

добре впливати на ближнього. Пан Шумук колись розповідав, як один курінний виходив перед люди абиякенькою ходою і в непочищених чоботах, а його джура козирем виступав у блискучих чоботах, мов кресав, і люди сприймали джуру за командира, а командира — за джуру. Айнштайн, кажуть, був страшенно неохайний і з ним гидко було сидіти за одним столом.

Якби з курінного та Айнштайна брати приклад, це був би поганий приклад, і рівні в побутовому вони, ясна річ, не були взірцем. І на цьому рівні люди їхнього безпосереднього середовища могли мати їх за ніщо. А хіба мало хто з вас був зі своїми домочадцями у конфлікті: ви думаете над національними проблемами, зате не дуже практичні ми в кухні, в хаті, на базарі, а ваші домочадці неспроможні піднятися до розуміння широких проблем і вашої самовідданості їм, зате практичні й закидають вам, що ви за «дурною головою» не там поставили баняк, щось прогавили в магазині, бо не вмієте лізти крізь юрму до прилавка, не здібні дістати дошку на полиці — одним словом, для практичних домочадців ви нікудишній чоловік. Може десь у глибині душі вони й розуміли вашу вищість, але з того, такі практичного досвіду вони затямили, що, «політикою займаються тільки дурні, бо хто ж розумний б'є головою у стіну!» (А потім, коли вас справді посадили, вони могли урочисто себе поздоровити: «Бач, ми застерігали, ми казали, що посадять, от і посадили — які ми розумні й далекозорі!»)

Гегель писав: «Для лакея нема героя, але не тому, що останній не герой, а тому, що той — лакей, з яким герой має справу не як герой, а як людина, що їсть, п'є, одягається, тобто загальномає з ним справу з боку одиничності і уявлень» («Феноменологія духа», стор. 357-358).

Але є друга сторона людської особи, є зовсім інший рівень — рівень національних інтересів, мистецтво стратегії, де генерал серед інших стратегів посідає не абияке місце: він — світла голова, талант, що веде армію до перемоги і рятує Батьківщину.

Це споконвічна проблема: малі не розуміють великих, егоїсти не розуміють альтруїстів, обивателі не розуміють патріотів.

Із-за багатьох різних причин, зумовлених неволею, сталося так, що у Вашій увазі все більше місця стали посідати побутові проблеми і поступово зумовляти всі Ваші взаємини. Не спромоглися ви вийти з цього рівня і при оцінці Вашого конфлікту з паном М. і тому вчинили помилковий крок.

Погляньмо тепер на питання, чи велика людина в усьому велика?

Ви, либонь, читали біографії великих людей і знаєте, що суспільна сутність людини і її приватна сутність — не одне й те ж. Навіть навпаки, дуже часто суспільна сутність особи є щось зовсім відмінне від її приватної сутності.

Хіба не був Ніккольо Паганіні для його імпресаріо йолопом, якого можна обдурювати? Хіба не був Панько Куліш грубим

забиякою для селян, якого треба було зі злости спалити? Та для української і італійської націй мають значення не неділова непрактичність і забиякуватість, а музичний талант першого і патріотизм другого. З точки зору селян він — забияка, і коли б їм хтось сказав, що Куліш великий патріот, вони, напевне, глузливо кинули б: »Як він може нести батьківщині добро, коли нас, ближніх, зневажає і чинить нам зло?« Погано, що Куліш мав такий нелагідний характер. І все таки він — великий син нашого народу...

Хіба не гіпертрофоване славолюбство штовхнуло президента Джонсона подарувати папі римському від імени власної доньки зображення власної персони? Ця риса у нього не з'явилася в останній рік. Вона народилася десь на зорі дозрілого віку і примушувала його день і ніч працювати, всебічно розвивати себе, вивчати національні інтереси та думати над шляхами збільшення добра нації і в тому служінні підіймала його від щабля до щабля аж до президентського крісла. Змагання за владу (і славу) відбулося не в розбійницькій банді (де воно плодило б людям зло), а на ниві служіння своєму народові.

Коли людина відчуває своє покликання у служінні нації і вірно зрозуміла її інтереси, прагнення слави (чи й влади), як внутрішня мета, не шкодить загальній справі, а навпаки, є величезною спонкою і двигуном примноження вкладу в спільну справу. *Нація прогорає не тоді, коли багато її синів змагається за лаври першости у служінні їй, а тоді, коли з'являється покоління, котре ні на що не претендує: не претендує на власний світогляд, не претендує на власний погляд щодо долі нації, не претендує на окреме місце в житті чи, скажімо, в літературі — не претендує ні на що, тоді, втративши свою індивідуальність у загальній масі, забувши, мов сіра вівця, в овечий отарі, вона стає в руках пастуха великою масою глини, якою можна прихлопнути будь-що живе.*

Найсамовідданіша людина все таки забути сама себе не може: присвятивши всього себе досягненню якогось ідеалу, людина в образі (чи з-поміж) того майбутнього відводить і собі якесь місце. Хай воно буде найскромніше, хай це буде просто цеглинка, одна-однісінька цеглинка, у новій великій будівлі, але не безіменна цеглинка, а її, цеглинка з її ім'ям...

Проблема співвідношення внутрішньої мети й мети як загального ідеалу — дуже важлива проблема, бо має кардинальне значення, дає відповідь на питання що важливіше для людини: діяча: загальний ідеал, чи внутрішня мета? Якщо для людини добро нації на першому місці, тоді прагнення до слави правитиме за мотор самоудосконалення і безупинної праці на благо народу, вона не засліпить очі і тоді з Тарасика Шевченка виходить народний Кобзар. Коли ж для людини на першому місці своє самовираження і слава, тоді з'являється Герострат і з такого ж по-

тужного від природи таланту, що й у Шевченка, виходить Гоголь і ціла зграя інших перевертнів, які ладні служити будь-кому, аби посісти помітне місце.

Не її (людини) уявлення про саму себе, не її мрії, пляни мають значення, а її діла. Коли людина каже, що любить батьківщину, її любов можна виміряти кількісними величинами, спитавши, що вона ладна зробити для її добра. Дасть вона 10 карбованців чи дасть 100? Ладна була піти до в'язниці? На скільки років: на рік? на два? на десять? на двадцять п'ять? І ми бачимо, що одна rado дає 10, але не дасть 100. Сто карбованців вона вже любить більше ніж Батьківщину. Друга йде на п'ять років до в'язниці, але коли їй запропонували посидіти десять, вона мовила: »Хай краще буде все, як є, аніж десять років тюрми« ...

З листа пана Шумука та звернення до земляків-краян шановного товариства видно, що пан М. почав відчувати себе суперменом і в неприємний спосіб давав це відчутти шановному товариству. Товариство почало заперечувати. М. почав наполягати, а через те, що має холеричний темперамент і не вельми тонке відчуження ближнього, то поступово образив усіх і створив украй напружену атмосферу. Товариство вирішило скинути М. з п'єдесталу, на який він претендував, і доручило найстарішому написати про нього всім, всім — всім в Україні і не в Україні суцим, а потім, для більшої ваги, ще послало землякам-краянам листа про відлучення пана М. від свого товариства.

Товариство не поставило М. як явище, як факт в історичний ланцюг: минуле-сучасне-майбутнє. І, мабуть, через це не конкретизувало сучасного моменту, а узагальнило його.

Очевидячки, претенсії на супермена (конкретно, либонь, на першість у товаристві) йдуть у площині літературній, історичній, а потім уже і в організаційній.

У минулому часі у нього чималі заслуги.

Весь сучасний період з історичного ланцюга він безкомпромісово відстоює як загальний ідеал. Тепер, коли вже залишилося небагато цього етапу життя, М. пересварився в безпосередньому середовищі, й товариство устами свого найстарішого побратима пише, що для М. особиста мета (слава) дорожча від ідеалу. І товариство додає: »... в число найкращих часто потрапляли люди, які... навіть постраждали... задля власної слави, імені та інших вузькоєгоїстичних міркувань«.

Таке не тільки не трапляється „часто“, а загалом за останні 30 років не мало місця. Хто за останні 30 років пішов до в'язниці з „вузькоєгоїстичних міркувань“? Явна дурниця! З легковажності із-за компанії та з інших неповажних причин потрапляли люди на лаву політичних підсудних, але ці люди в таборах каюлися й відходили. Але, щоб з »єгоїстичних міркувань« іти на 10-25 років за колючий дріт на ніщимну бурду — такого не бувало!! І пан

Шумук — ця жива історія післявоєнних таборів — назвати прикладу не зможе.

Коли б для М. слава була найвищою метою, він з його здібностями (про які пан Шумук тепер, щоправда, вже також не високої думки) міг би досягнути не меншої слави, йдучи без жодних страждань за течією. Його твори і його дотеперішній шлях спростовують твердження про те, що нібито його внутрішня мета (слава) домінує над загальним ідеалом...

Товариство каже: „Після того, коли негідні вчинки М. перестали бути нашою внутрішньою таємницею...” Ба! Вони залишилися б Вашою „таємницею” і в тому разі, коли б вже знали в'язні й наглядачі всієї Мордовії. Конфлікт залишався внутрішньою справою доти, доки Ви самі не понесли його закордон. І Ви знаєте, чому саме він би залишився „таємницею”: проблема інакодумства й, зокрема, українського націоналізму та сучасного українофільства є загалом таємниця, яку цензура пильно охороняє від широкого загалу. Якщо зрідка вона щось і дозволяє оприлюднити на цю тему, то неодмінно таке, що всіляко пов'язує ідею національної незалежності з експлуататорськими клясами, німцями та збройною формою боротьби, й ретельно уникає сучасного українофільства, його ідейного змісту, його критику сучасної української дійсності, його імен.

Без Шумукового листа не могла з'явитися стаття Колодяжного. Данилин лист легалізував тему і дав право говорити про пана М. та й про інших, якщо буде для них потреба. Хто міг авторитетно, так би мовити, офіційно сказати щось про внутрішні взаємини в товаристві і про пана М. зокрема? Наглядач? С. Мельник? Якийсь кримінальник? Перший не скаже. Другий без КГБ нічого не може. Третій? У який спосіб? Кожен із них зайнятий своєю справою, Ваші взаємини для них стороння річ, і вони швидко згладжуються у них із пам'яті після переміни обставин і людей. Ви винесли самі.

Всупереч усіх давніх традицій, Ви винесли. Та і як? Пан Шумук написав листа своїм родичам у Канаду. Звідси перший висновок читачів «Прикарпатської Правди»: політичні в'язні листуються зі своїми закордонними родичами — їм це дозволено. Хотіло товариство сказати тисячам читачів таку сентенцію? Другий побічний висновок читачів «Прикарпатської Правди»: пан Шумук знає, що гомонять за кордоном про пана М. і розповідає про це в листі, значить, політв'язні дістають закордонні газети, або їм дозволяють мати радіоприймачі і вони слухають закордонні радіопересилання — їм навіть глушіння не заважає. Хотіло товариство сказати таке читачам «Прикарпатської Правди» про свої умовини?

Далі. Немає значення, чи пан Шумук віддав свого листа в руку працівника КГБ чи через цензора туди спрямував, однаково — це

донос. Донос гіршого гатунку! І це автори листа землякам-крайням називають „доступною формою довести до відома киян і львів'ян та інших людей...” Серед цих „інших людей” перші — це табірна адміністрація і КГБ. Відколи це донос став „допустимою формою”?

Існує „конституційна гарантія” таємниці листування. Положення про табірну цензуру, як виняток із закону, дає адміністрації право читати листи, вилучувати, повертати авторові для виправлення тощо. Але Положення не дає права переадресовувати їх кудись у газету, давати їх стороннім людям читати, робити витяги з них, публічно цитувати, чи будь-яким іншим способом оприлюднювати без згоди автора чи адресата. Такою є і практика. Отже, С. Мельник переписував лист і потім передав його для публікації з дозволу pana Шумука. Таким чином п. Шумук вважав за можливе у справі внутрішньої суперечки з паном М. звернутися за допомогою до адміністрації і знеславляти його разом із тими, хто засудив і тримає за колючим дротом і М. і pana Шумука, і все шановне товариство.

Зарозумілість, самозакоханість, зневажання думки інших людей і ще десятки інших вад М. ніщо в порівнянні зі зверненням до адміністрації з таким доносом, бо всі перелічені вади зачіпають тільки Вас, ближніх його, а знеславлення його і особливо загальна писанина у зв'язку з ним, спільно з колодяжними, завдає удару не тільки панові М., але всім українофілам, усім нам; боротьбу з нестерпною побутовою поведінкою pana М. Ви перенесли на щабель спільної справи і завдаєте удару цій спільній справі.

Адміністрація докладає багато зусиль, щоб політв'язні перебували в постійному нервовому напруженні. На це спрямована величезна кількість різних заходів і, природно, її зусилля дають плоди: підвищення кров'яного тиску, хвороби серця, виразки та гастрити шлунку тощо. У даному разі наслідок вийшов надто екстраординарний!

Колодяжний нічого не пише про скрайне нервове напруження, в якому Ви живете. Люди, що не знають, в яких умовах народився лист pana Шумука і спільне звернення, мають право вважати його об'єктивну характеристику і pana М., і їх самих. Недосвідчені люди, котрі ніколи не зазнали тих катувань, що їх зазнає шановне товариство, і не вивчали психології малих неформальних груп, можуть скласти бозна яке недобре уявлення і про М., і про Шумука, і про всіх українців за ґратами. Жаль.

Дасть-біг, час усе поставить на місце.

І коли б я звертався до друзів на волі, я б іще додав: не поспішайте їх судити, прикладаючи критерії ваших умов до поведінки в зовсім інших умовах!

Вересень 1977 р.

Левко Лук'яненко.

НА ВОЛІ ДАЛІ ПЕРЕСЛІДУЮТЬ

»Хроніка розшуків за працею К. І. Матвіюка«

В українському самвидаві поширюється документ п. з. »Хроніка розшуків за працею К. І. Матвіюка«, в якому інформується, що органи КГБ піддають постійним переслідуванням українських політичних в'язнів після їхнього звільнення з концтаборів. Одним із поширених засобів знущань над українськими патріотами — це не давати їм змоги влаштуватися на працю, а крім того їх не приписують на житло. Прикладом цього є доля Кузьми Матвіюка, якого під час погрому української інтелігенції у 1972 році арештували й засудили на 4 роки концтаборів. На іншому місці друкуємо подібну Одиссею Миколи Бондаря п. з. »Безталання звільнених політв'язнів«, — Ред. »В.Ш.«.

*

»К. І. Матвіюк закінчив у 1965 році Українську сільсько-господарську академію — факультет інженерії — в галузі »Механізація процесів сільського господарства«. Надана кваліфікація — інженер-механік. У 1971 році він закінчив педагогічний факультет тієї ж академії в галузі »викладач механізації сільського господарства« з кваліфікацією »викладач спецдисциплін сільсько-господарських технікумів і шкіл«.

13-го червня 1972 року його заарештували в Умані і засудили за ст. 64 КК УССР (рівнозначна ст. 70 КК РСФСР) за розповсюдження самвидаву. Присуд — 4 роки позбавлення волі у виправно-трудових колоніях суворого режиму.

Прописки в Умані, де він жив до арешту, йому не дали.

2-го жовтня 1976 року він приїхав до Олександрії Кіровоградської області.

4-го жовтня звернувся до Олександріївського сільсько-господарського виробничого управління: роботи дати не може.

6-го жовтня 1976 року звернувся до директора Олександріївського радгоспу-технікуму. Відповідь: дати роботи не може ні в шкільній системі, ні на виробництві.

6-го жовтня 1976 року звернувся до директора фахової сільсько-господарської проф.-технічної школи ч. 1. Відповідь: школа терміново потребує викладача спецдисциплін і Матвіюка приймуть на посаду. Завтра він повинен принести трудову книжку і якнайскорше оформитися. Він буде читати курси: »Трактори«, »Креслярство« і »Металознавство«.

7-го жовтня 1976 року, коли з'ясувалася справа його судимости, в роботі йому відмовили. Директор відмовився дати від-

мову на письмі: »Я не можу вас прийняти, і не можу й відмовити«.

Того ж самого дня він звернувся до Олександріївського відділу кадрів авторемонтного заводу. Відповідь начальника кадрів: можна оформити на посаду інженера по запасних частинах. Попередив: робота пов'язана з командировками. Для цього Матвіюкові потрібний дозвіл міліції. Начальник кримінального розшуку, майор М'ясніков, записав адресу заводу і сказав: »Можете влаштовуватися«.

8-го жовтня 1976 року Матвіюк прийшов оформитися на завод. Відповідь: »Ми передумали — на роботу вас не візьмемо«.

Того ж самого дня він звернувся до Олександріївського ремонтного заводу карбюраторних двигунів. Відповідь: роботи нема.

Звергається до Олександріївського конструкторсько-технологічного бюро. Відповідь: потрібні конструктори і його приймуть на посаду головного інженера, якщо у нього є прописка, але він її не має.

До 21-го жовтня 1976 року займався оформленням прописки.

21-го жовтня 1976 року оформлюється на роботу в Конструкторсько-технологічному бюро. Та після того, як з'ясовано, що судимість Матвіюка політична, влаштування на посаду головного інженера відпадає. Але йому пропонують посаду конструктора 1-ої категорії на час відсутності конструктора Шульги, яка є в декретній відпустці (варіантність — перекл.). Документи відсилають до головного бюро в Києві. Йому, покищо, назначають дату виходу на роботу — 1-го листопада 1976 року.

1-го листопада 1976 року він прийшов на роботу, але тому, що документи з Києва ще не вернулися, начальник запропонував йому зголоситися на працю 9-го листопада.

9-го листопада 1976 року він починає працювати, призначають йому робоче місце і дають завдання.

9-11-го листопада 1976 р. працює на посаді інженера-конструктора.

11-го листопада 1976 року начальник бюро, при кінці робочого дня, повідомляє Матвіюка, що 11-го листопада прийшов на працю начальник центрального Конструкторсько-технологічного бюро Кириченко, який не має бажання тримати його на роботі. Отже, він звільнений. А оскільки наказу про затвердження його на працю не було, за 3 дні йому не заплатять.

12-20-го листопада 1976 року — ходження в прокуратуру, юридичні консультації, писання скарг і заяв.

20-го листопада — 12-го грудня 1976 року Матвіюк хворий — запалення легенів — від 25-го листопада до 12-го грудня перебував у лікарні.

13-го грудня 1976 року Матвіюк звертається до міськвиконкому до голови комісії нагляду (він теж секретар міськвиконкому) Гладкого В. А. Цей спрямовує його на авто-ремонтний завод,

домовившись заздалегідь телефонічно про роботу. Директор обіцяє посаду інженера у Відділі технічного контролю.

14-го грудня — Матвіюк іде на завод. Директор зайнятий.

15-го грудня — знову на завод. Роботи немає. Ще раз до В. А. Гладкого. Гладкого немає.

16-го грудня застає В. А. Гладкого. Той каже, що може влаштувати на роботу різноробом, але не за фахом.

17-го грудня Матвіюк пише заяву голові міськвиконкому із проханням або влаштувати його на роботу за фахом, або виплачувати йому допомогу, як безробітному.

Звертається на Олександрівський елеватор. Обіцяють роботу або механіка у млині, або енергетика, але після Нового Року.

31-го грудня 1976 року викликає Матвіюка заступник начальника міліції майор Харитоненко. Попередження за обминання «суспільної корисної праці» (ст. 214 КК УССР, рівнозначна ст. 209 КК РСФСР).

5-го січня 1977 року Матвіюк пише допис до «Правди», в якому просить турбуватися безробітними не тільки у Федеральній Республіці Німеччини і в Нью-Йорку, але теж в Олександрії. (Багато пізніше прийшла відповідь: «Влаштувати на вчительську роботу не маємо можливості». Він про це й не просив).

6-го січня 1977 року надійшла відповідь від заступника голови виконкому В. В. Нікітіна — пропонує шукати за роботою в сільсько-господарських районах. У відповідь Матвіюк назвав його пораду плягіятом з Китайської Народньої Республіки.

7-го січня 1977 року Матвіюка викликає секретар виконкому Гладкий В. А. Секретаря не було — хворий — але він залишив записку, керування на роботу до ТЕЦ-2 (теплова електроцентраля). В ТЕЦ-2 виявилось, що посада вже зайнята.

8-го січня 1977 року прийшла відмовна відповідь про працю на елеваторі. Їм не підходить, що він інженер-механік сільського господарства (головний інженер елеватора — агроном).

10-го січня 1977 року В. А. Гладкий обіцяє роботу. Отримав копію розпорядження начальника тресту «Ревтехмонтажналадка», у якому сказано, що начальник ЦКТБ (Центральне Конструкторсько-Технологічне Бюро) об'єднання Укрсільгосптехніки т. Кириченко дав наказ влаштувати Матвіюка на роботу на прохоті 10 днів.

11-го січня 1977 року з наказу прийнятий на роботу конструктором 1-ої категорії тимчасово на місце Шульги, відсутньої у декретній відпустці в Олександрівському конструкторсько-технологічному відділі ЦКТБ Укрсільгосптехніки. Заплата: 118 рублів.

БЕЗТАЛАННЯ ЗВІЛЬНЕНИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

(Записки Миколи Бондаря, 39 років, до знайомих)

3-го лютого 1978. У Тульчинському районі нічого не знайшов (ні роботи, ні житла). У селах гуртожитків немає, а на квартиру ніхто не хоче приймати. Але з квартирою це вже інше питання (його майже не розв'яжеш, бож на роботу ніхто не бере: не потрібний). Питають: тракторист, шофер? Ні. А тепер і для своїх роботи немає. Але вони живуть, бо мають присадибні ділянки і т. п. В Тульчині знову ж радять їхати через оргнабір до Кримської області (якісь там є виноградні радгоспи). Тепер я в Бершаді (це районний центр Вінницької області)... Якщо тут нічого не вийде, прийдеться влаштуватися десь у Черкасах...

16-го лютого 1978 р. Покищо не знайшов ні роботи, ні житла. Це пов'язане одне з другим. З Вінницької області довелося мені виїхати — ніде не влаштувався. Тепер розглядаюся в Черкасах. Був у Мошнах (30 км. від Черкас). Недалеко від цього села є тваринницька ферма. В газеті «Черкаська правда» було оголошення (потребували твариноводів). Їздив надаремно... А вчора їздив по той бік водоймища. Хотів улаштуватися в рибному колгоспі. Голова колгоспу роботу рибалки дає, але проблема з помешканням. Колгосп квартир немає. Каже: «найди житло, а потім приходи оформитися. Але з приміщенням буде важко»... Не хочуть приймати сторонніх, щоб не мати зайвого клопоту. Ось і довелося поїхати з нічим...

Сьогодні шукав за квартирою в Черкасах (будь-який куточок). Найшов одну, але відразу питають: є черкаська прописка? Та звідки ж мені її мати? А без неї нема про що говорити... Гуртожитками забезпечує тільки «Азот», ЖБИ (залізобетонне виробництво) і КПД (комбінат панельного домобудівництва). «Азот» вже відпадає, лишилися ці два. Зайшов сьогодні до уповноваженого в справах влаштування на роботу... Нічого нового, крім того, що вже є в оголошеннях, він мені не сказав. Порадив тільки забрати негайно трудову книжку з організації, в якій я працював до часу арешту. Інакше мене ніде на роботу не приймуть. Перед арештом я працював тут в Черкасах в «Дирекції казанної і теплової мережі» кочегаром-оператором при газових печах. Тож коли я приїхав до Черкас, відразу пішов забрати трудову книжку. Але виявилось, що там її не було. У відділі кадрів знайшли старий денник, в якому зазначено, що трудову книжку мені видали. Там де повинен був бути мій підпис — стоїть якесь приз-

вище... Прийшлося іти до них ще раз, щоб виписати нову. Я працював у них один рік. Це вони і внесли в трудову книжку.

... Сплю на станції, бо в гостинницю без прописки не приймають (але у Вінниці — приймали...).

... лютого 1978 р. Покищо роз'їжджаю по Черкасах і околиці, але на роботу ще не влаштувався. Мої земляки мене не утішають (хоч з походження я вінницький). Тепер ще більше відчуваю брак їхньої доброзичливості, теплоти у взаєминах, роз'єднання і відчуження.

Але залишім це. Позавчора знову їздив у рибний колгосп (Пришев). Було вже сухо (мороз) і я подався шукати житло. З великим зусиллям — найшов. Якесь бабка погодилася (правда, про себе я їй покищо не розповів, ще не дійшло до цього), але під умовою, що мене припишуть у сільраді. Прийшлося іти до голови виконкому. Тут відразу: «Чому тут, пощо приїхав. Ти повинен був стати на роботу зараз після звільнення...» Коротше сказавши, сказав прийти за два дні, мовляв, він з деким поговорить. Але він не вірить, що з цього щось вийде...

... Вчора надибав роботу в Черкасах — в Рембуд-управлінні РБУ-2, вантажником; мають гуртожиток. Одним словом — приймали. Почав уже їздити по різних начальниках цього РБУ... Не вийшло з гуртожитком. Комендантка не хотіла мене, колишнього політв'язня. Начальник кадрів попереджував мене про таку можливість. Вчора він з нею говорив. Вона сказала, що буде скаржитися в партком, якщо мене поселять всупереч її волі. Сказала, що я в Києві пов'язаний з якимись євреями (начальник кадрів переповів мені її слова) і разом з ними влаштовував якісь виступи. Що ж... у Ватутіні кружляла інша версія: я зійшовся з українськими буржуазними націоналістами, і в Києві десь там, по-п'яному, влаштовував разом з ними якийсь виступ (мітинг чи щось подібне). І взагалі ми там часто влаштовували тайні, захмелені, національні зборища...

Одним словом, начальник кадрів сказав, що нічого зробити не може. Порадив шукати квартиру (це те саме, що порадити мені завтра летіти на місяць). Я вже протоптав десятки кілометрів. Взагалі, знайти якийсь куточок неможливо. Прийняли б на помешкання тільки тоді, коли б я мав черкаську прописку.

Спати ніде. (На станції, де я «сплю», дуже зимно). Вночі цілком не сплю, сплю в автобусі, коли їду...

28-го лютого 1978 р. Я в Черкасах. Кілька днів шукав за житлом (якийнебудь куток). Хоч був на 100 відсотків переконаний, що це даремні зусилля. Нічого немає. Ходив знову до РБУ-2. Відділ кадрів набирає на роботу вантажників, з умовою, що буду мати дах над головою... Я вирішив поїхати до комендантки гуртожитку. Її не було. Відділ кадрів, який з нею переговорював,

твердить: нічого не вийде, марно наполягати; вона тверда, має великі впливи, з нею рахується начальство тресту. Вона каже: гуртожиток у нас для молоді, а його судили за політику і вона не може допустити, щоб я погано (антирадянсько) впливав на співмешканців.

Коли я не застав комендантки, зайшов до паспортиста, який, буцім-то, її заступав. Він сказав, що вона йому нічого в моїй справі не говорила, і він нічого не знає, хоч прізвище моє, здається, йому знайоме. Він порадив зайти за 2-3 дні, щоб, як хочу, довідатися про причину відмови. Коли я повернувся до відділу кадрів мене повідомили: щойно дзвонив паспортист із гуртожитку і сказав, щоб мене на роботу не брали, бо до гуртожитку мене в ніякому разі не приймуть...

...Потім забіг сюди (до відділу кадрів) сам начальник РБУ і запитався, як справи? Коли я сказав, що не приймуть до гуртожитку, він відповів: «почекайте, зараз усе поладнаємо». Я довго чекав, поки він телефонував у всі кінці. Потім покликав мене до свого кабінету і стомленим голосом сказав: «усе пробував, телефонував усім, нічого зробити не можу»...

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА БОРотьБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЕТСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-більшевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріал і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 2.00 ф., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

ІЗ ЛИСТА ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ ДО ЇЇ РОДИНИ

Мої Дорогі!

21.VI.78 р.

Пару днів тому отримала я першу вісточку від Вас. Зворушена до сліз Вашою щирістю, низько схиляю перед Вами голову — зачудована й захоплена. Не журіться, що так ми далеко — де лише не засіялось роду нашого, а все на краще. І цю землю споконвіків омивали журбою українські гетьмани, козаки, наші земляки з Чернігівського полку. Та де б ми не були — ніхто не відбере нам найбільшого щастя: спогадів про зелену Україну, мову, пісню, традицію — всього того, що є досі невпізнаним і невизнаним чудом для цілого світу. В далеких сопках, у скупих болотах відгадую Батьківщину — просто закриваю очі — і замість безлистих сопок — карпатські ліси, замість жовтого низького лугу —

луки Прикарпаття, де веселкові барви і трава по пояс... Колись і тут забагатиться степ, і ліс оживе наново. А покищо тут літо коротке — мить літа, а зими — довгі, холодні зими, люті морози, обмаль снігу й щедро сонця. Тому в забайкальських оселях — вікон повно, ловлять сонце, ненаситні тепла. А зими збігають швидко, отже й час ізлетить швидко, час на Батьківщину. Отож, не журіться сибірськими умовами — живуть бо й тут люди...

Що роблю? Фарбую міст над рікою, властиво, я вже його вифарбувала, залишилось тільки розмалювати, щоб був гарний. А решту вільного часу — на листи, на тему про минуле нашого народу, тему, від якої голова йде обертом — таке диво дивне та минувщина, й таке щастя неймовірне!

У Надійки (Світличної) — Ви вже про це знаєте — є синок Івась. Я аж захміліла від радості й щастя. Оце й усі мої новини...

Спасибі Вам, мої дорогенькі, за пам'ять, за добре слово, за щирість — багаті ми земляками у цьому світі, багаті прив'язаністю до рідного краю, а це найголовніше.

Ще раз кланяюсь Вам низько —

щиро Ваша — Ірина

Її адреса була подана у «В.Ш.» за місяць вересень, 1978 р.

ПОЕЗІЇ З НЕСКОРЕНОЇ УКРАЇНИ

СЕНИК Ірина Михайлівна, нар. 20. 4. 1925 року у Львові, Україна, поетеса. За приналежність до ОУН перебувала в концетраційному таборі від 1946 р. до 1957 року. Після звільнення проживала з її матір'ю в Івано-Франківську. 17-го листопада 1972 року її поновно арештовано і в лютому 1973 р. за ст. 62 КК УССР «антисовєтська агітація і пропаганда», засуджено на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання.

Сеник Ірину Михайлівну оскаржувано за приготування до публікації книжки п. з. «Українська вишивка» і писання патріотичних поезій. Дня 14-го березня 1976 р. її посаджено в шізо (карна ізоляція). Повинна

бути звільненою 17-го листопада 1987 року. Зараз перебуває в Мордовському концтаборі ч. 385/3-4.

Споночіло.
 Зір пізньоспілих світниками
 заблїмтів небовид.
 В країну безпечальности
 пливе сторіками
 зеленоруння трав пахких.
 Казкове сниво тче
 Іванова срібніч.
 З Купайлом вкупі
 липець хороводить
 і на запомин
 надії засвіта дарує.
 В Іванову срібніч
 визорується дивоцвітом
 серця присмуток.

Липень, 1978 р.

СВЕРСТЮК Євген Олександрович — народж. 13. 12. 1927 р. на Волині, студював і закінчив педагогію у Львівському університеті, письменник, публіцист, одружений, батько двох малолітніх дітей.

Переслідуваний за національний патріотизм і під час погрому української інтелігенції заарештований 14-го січня 1972 р. а в березні 1973 року засуджений у Києві за «антисовєтську агітацію і пропаганду» на 12 років позбавлення волі.

Мав би бути звільнений 14-го січня, 1984 року. Зараз відбуває незаконне покарання в Пермському концтаборі ч. 35.

МАТЕРІ — СТРАДНИЦІ

Далека, самотня й далека,
у цілому світі одна,
дні і ночі, у студень і спеку,
до мене летить вона.
Рідна, як пісня з колиски,
тиха, як свято волинське.

Готова завжди до страждання,
до горя, до болю і втрат,
вона віддала б останнє
й терпіла сама стократ,
щоб доля мене ласкала,
щоб лихо мене минало.

Але у безсонні ночі,
як ноги і руки гудуть,
гнітять її сні пророчі
про тернями вкриту путь.
Що я не такий, як люди,
і щастя мені не буде.

Навколішки в тихій молитві,
як страдниця і як свята,
благає вона захистити
і небо мені пригорта.
А потім свої скорботи
топить у вічній роботі.

Розгойдані темні хвили
лягають в тюремні сні
і носять уламки милі.
То образ її між них,
чи тільки страждання безкрає?
Я знаю: любов не вмирає.

Юрій А. ВУДКА

ЗНОВУ СТАРА ПІСЕНЬКА

Нещодавно Солженіцин виступив із гучною заявою про моральний занепад Заходу, який, мовляв, став нецікавим для росіян, бо в Росії розгортається глибоке духове життя.

Що стосується критики Заходу — в цьому немає нічого поганого. Ідеального суспільства не буває, і Захід має багато своїх вад, які потребують суворої критики. Завжди все добре лише там, де «на всіх языках благоденствує». Але коли це «благоденствіє», хай і духове, виставляють як приклад «гнилому Заходові» — тут уже обізнаній людині стає трошки моторошно... Надто знайома та пісня, яку злагодженим хором повторюють усі росіяни — від царів до Достоевського і від Брежнева до Солженіцина. Хочеться задати пророцтво Міцкевича, як на московських снігах сатана напише мечем, що люди мудрішають у кайданах та в'язницях, коли їх ведуть по вірній дорозі батоги...

Факт залишається фактом: не зважаючи на відсутність демократії, люди в Росії від Івана Лютого до Леоніда Брежнева «головують ногами», масово тікаючи з царства «розквітаючого духу» до «гнилого Заходу» — від Великого Князівства Литовського до Сполучених Штатів Америки. Але зворотного паломництва до джерел «розквітаючого духу» не спостерігається... Ніхто не хоче приймати версію дивного паралелізму: чим мерзотніше реальне життя нації, тим прекрасніші її духові принади. Нормальні люди сприймають життя як єдину цілісність. Немає сумніву, що побут суверенної нації є ніщо інше, як реалізація її духовості. Версія про «прекраснодушного» злочинця не приживеться ніде, крім Росії. Якщо американці створили більш справедливе суспільство, ніж росіяни — то це каже про перевагу американського духу, а не навпаки. Дійсно, якби американці були ледачі, злодійкуваті, п'яниці, розбишаки та нездатні себе контролювати — Америка була б Росією, бо «нова людина» дуже швидко сплюндрувала б усі американські досягнення і звела їх нанівець.

Але як при такій очевидній ситуації росіяни розробляють теорії про свою духову перевагу? Який психологічний механізм тут працює?

Їх є кілька.

1 — Бажання самовиправдання (національного) й самоствердження. Знайти якісь реальні життєві показники для цього важкувато, й на допомогу приходить показник, який важко помацати та виміряти, а тому можна все перекручувати, не боячись, що тебе легко спіймають за руку, бо розмова про душевні якості «нової людини» чи «російської людини» — не дуже то конкретна.

2 — Механізм канонізації «святих», надзвичайно розроблений у Росії. Він давно вже став рисою національної психології і не обмежується рамками якоїсь партії чи суспільного ладу.

Так само, як на сонці є плями, у найчорнішу ніч можна знайти слабенькі джерела світла. Все справа в тому, на чому сконцентруєш увагу, а тоді ніч можна «пропагувати» як щось ясніше за сонце. Відомо, що поради навіть краснодонську кримінальну компанію видали за героїв-підпільників, за ідейних комсомольців, які боролися з німецькими окупантами.

3 — Якщо концентруватись на окремих випадках, а не на загальній атмосфері, можна «довести» все, що завгодно, бо в багатомільйоновому суспільстві є різні типи. Тому, як прагнеш щось «довести», можна не звертати уваги на відсоток обраного типу, а просто подати його як щось типове для нації в цілому (чи для партії, руху тощо). Потім залишається лише порівняти цей обраний тип із пересічним обивателем противної сторони — і перевага доведена!

Взяти з одного боку героїв, яких є, може, кілька на цілу націю — і порівняти їх з *цілим суспільством* Заходу, із *загальнопануючою* там атмосферою. Метода вдала, але не дуже чесна. Саме її дотримується Солженіцин.

Певне, що в Америці є досить героїв, хоча б з останньої в'єтнамської війни, але в американців не є розроблений механізм канонізації святих, вони якось більше цікавляться атмосферою, що панує в суспільстві, при чому гостро викривають усі його плями — а тому програють перед обличчям російського штучного добору і канонізації.

А для порівняння зовсім навіть не треба йти на далекий Захід. Досить заглянути в концтабори для політв'язнів, щоб проаналізувати переваги російської людини.

Поперше — статистика. Росіяни в імперії численно переважають. Але серед політв'язнів їх усього лише біля десяти відсотків. Ось тобі і «нація героїв». Але цей жалюгідний для великої нації відсоток досить відрізняється від інших — і переважно в гірший бік. Серед російських політв'язнів дійсно є окремі героїчні постаті. Але російські спільноти в цілому справляють по концтаборах сумне враження, у порівнянні з іншими національними спільнотами. *В загальному це найбільш розкладена і здеморалізована маса.* І саме це відбиває духовний стан у цілому.

Цікаві порівняння можна робити також і в Ізраїлі. Сюди з'їхалися представники одного народу — але вони поколіннями жили в інших краях, асимілювались і несуть на собі в першому поколінні ясний відбиток тієї країни, де формувалися. Звичайно, є винятки, а в масі тим більше. В Ізраїлі в розмовному івриті новоприбулих навіть так і називають: «румуни», «марокканці», «росіяни», «американці». Цікаво порівняти саме останні дві кате-

горії. По природжених якостях — це один нарід, який іще недавно навіть спільно жив у російській «черте оседлости». Під час погромів одна половина втекла до Америки, друга залишилася в імперії. Тому різниця між двома групами сьогодні — це відбиток їхніх країн у чистому вигляді.

Отже коли, скажімо, в армії, у важких ситуаціях, людина мусить проявити себе по-справжньому, несподівано помічаєш наявну й величезну різницю. »Американська« маса виявляється багато моральнішою за »російську«. Це не виявиться у словах (бо американці не люблять базікати про високі матерії) — а лише у вчинках.

І саме тут корінь відрізнення між американською і російською цивілізацією.

Америка — цивілізація вчинків. Росія — цивілізація величних фраз, що мають дуже віддалене відношення до реальних вчинків. У фразах можна завжди досягти значно більших успіхів, ніж у вчинках — тому Росія така впевнена у своїй вічній перевазі. І саме тому одна-однісінька сфера діяльності, де російська нація дійсно досягла великих успіхів, — це сфера фраз — література. Сюди ж, мабуть, слід віднести дивні успіхи російської пропаганди у світі. Бо накинути такий гнилий товар дуже великій кількості споживачів — успіх надзвичайний. Ця страшна російська безодня між сферою слів і сферою вчинків має безпосереднє відношення також до російської ксенофобії і до загальної атмосфери ворожнечі й підозрілості.

Перекинути міст через безодню можна лише з допомогою теорій про підступних ворогів, які весь час заважають прекраснодушним росіянам реалізувати свої найвищі духові якості, перетворити їх у життя. Цей комплекс поглинає всіх — від Івана Лютого до Брежнєва і від Достоевського до Солженіцина. Бо легше і приємніше шукати гілку в чужому оці, ніж просто подивитись у дзеркало.

І починаються теорії про різні підступні »впливи«. Але впливи є завжди й у всіх. Кожен стоїть тепер перед вибором між добром та злом. Один мій знайомий, який давно вже живе у вільному світі, розповідав мені, що колись у московському концтаборі, куди його посадили нізащо (був утікачем з окупованої німцями Польщі), він перетворився на справжнього »блатного«. Я дивився на нього і не міг повірити. Переді мною була інтелігентна, пристойна людина, яка не підтверджувала тих слів жодною своєю ризкою. І я збагнув: коли людина подібна до листка, що відірваний від дерева, коли всі вітри жбурляють її самотню, у багно — важко знайти захист перед впливами. Але коли ти міцно зв'язаний зі своїм деревом, коли перебуваєш у звичайних, тобою створених обставинах — тоді впливи відходять на другий плян, і перемагає внутрішня природа суверенної людини. Те ж саме сто-

сується суверенної нації, яка, керуючись власною волею, не має морального права посилається на якісь «впливи», бо тільки тим впливам вона піддається, які відповідають її внутрішнім жаданням. Суверенна нація мусить шукати пояснення своєї долі саме у своїх внутрішніх якостях. Марно шукати їх у пишних доктринах і візантійському вітійстві.

Скоріше у казках, де нарід висловлює свою душу, можна знайти непідфарбовані національні ідеали. Хто ж герої російських казок? Мудреці, шляхетні лицарі? Ні. Цей нарід зафіксував свій ідеал в образах Ємелі та Івана — дурня, які «по щучьому веленью», без ніяких зусиль чи чеснот досягають всіх вершин.

Можуть відповісти, що це ідеали нижчих верств, що душу нації зберігає еліта. Добре. Звернемось до еліти і, проминаючи її велеречиві декларації, спробуємо знов таки в казці схопити її справжню психологію, її світосприймання.

Пушкін — слава російської літератури та її засновник. Еліта з еліт. Красномовний конституціоналіст за формальними політичними переконаннями. Але чого варті всі підхоплені доктрини перед глибинами психіки? В «Казці про царя Салтана» звичайна фабула: заздрісні жінки підмінюють листи, що пише цар до своїх бояр, щоб звести добру царицю, яка не тільки нічого поганого не зробила (це відомо всім), але й тількищо народила царю чудового сина. І ось саме про них бояри отримують дику фальшиву грамоту:

»Цар велит своим боярам,
Времени не тратя даром,
И царицу, и приплод
Тайно бросить в бездну вод«.

Тобто, таємно втопити ні в чому невинну жінку з немовлям. У казці, як звичайно, вони чудом рятуються з пастки, але цікаве не це. Цікаво, як державні мужі в Пушкіна, що писав в освіченому ХІХ-му столітті, реагують на дикий і абсолютно злочинний наказ:

»Делать нечего. Бояре,
Потужив о государе
И царице молодой,
В спальню к ней пришли толпой.
Объявили царску волю —
Ей и сыну злую долю,
Прочитали вслух указ —
И царицу в тот же час
В бочку с сыном посадили,
Засмолили, покатили,
И пустили в океан —
Так велел де царь Салтан«.

В жодного з цілої товпи бояр не виникає і гадки про те, щоб не виконувати злочинного наказу. Жодному сумління не наказує, що краще вмерти, ніж забруднити себе «кров'ю».

Ось вони — «переваги російського духу», завдяки яким побудована найбільша і найкривавіша у світі імперія. Ось корінь російського Гулагу або які б він назви в різних часах не мав. Отож не випадково, що російська каральна система так страшно описана Міцкевичем у «Дзядах» (і це в найліберальніші часи!) — виявляється для нас, сучасників, знайомою до болю.

І так само, як старі катівні переходять з рук до рук, залишаючись без змін, з уст до уст, через всі партійно-суспільні бар'єри передаються старі байки про російську духову зверхність та багатозначущі фрази, які не мають більшої ціни, ніж советські сотисячні банкноти після революції, коли не можна було ними купити навіть сірників.

© Copyright 1978, Yuriy Vudka.

Увага!

Увага!

ЦІННЕ ВИДАННЯ

Роки тотального терору в ССРСР, а зокрема в УССР, увійшли в історію під назвою Єжовщини.

З нагоди 30-річчя тієї кривавої доби (1937-1967) Українська Видавнича Спілка в Лондоні (УВС) вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників-рабів. виданням двотомової документальної повісті О. Звичайної та М. Млакового під назвою

БОРОГ НАРОДУ

Це широко розгорнене полотно і щодо часу, і щодо просторів (Україна. Сибір, Далека Північ ССРСР, советська «воля», в'язниці, етапи морями й суходолом і... Колима — планета див), і щодо кількості рельєфно змальованих дійових осіб, які вирвалися живими з тогочасної дійсності. Хоч зміст твору не з веселих, але «споживається» він легко, бо побудовано його за принципом кінофільму.

В грудні 1967 р. повість «Ворог народу» на конкурсі Українського Літературного Фонду ім. І. Франка в Чикаго (США) відзначено першою нагородою. Повість має 939 стор. малої вісімки в обох томах; віньєти роботи мистця М. Дмитренка.

Ціна — за два томи: у США та Канаді \$15.00, в Австралії — 10 дол.; у Великобританії — 5 ф.; а в інших країнах — рівновартість англійського фунта.

Замовлення разом із готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF, Great Britain.

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ

ПІДКУП — ЖИТТЯ НАЛІВО

Поза заробітною платнею

Невдовзі після мого приїзду до Росії, я опинився в Ленінграді, де перебував у «Європейському готелі», з якого дуже старався замовити таксівку. «Інтурист» уже замовив мені її телефонічно, але вона не з'явилася після 20 хвилин очікування. Було вже досить пізно. Я якраз вийшов на вулицю, щоб самому собі пошукати таксівку, аж тут несподівано під'їхала адміральська лімузина «Чайка» й висипала свою делегацію високих советських морських старшин. Вони вибігли під дощем до готелю зі своїми портфелями, а їхній шофер почав чекати. Я ніде таксівки не бачив, тож підійшов до «Чайки» і в непевній російській мові запитав, де в цій ділянці можна знайти таксівку?

— Куди хочете їхати? — спитав мене шофер.

Я йому сказав, що мені потрібно дістатися до іншого готелю, але вже готувався йти пішки, та застановлявся як багато часу треба, щоб до нього дійти.

— Сідайте, — сказав він і махнув рукою, щоб я всів до «Чайки». Побіг я по мою провідницю, й ми поїхали в адміральській лімузині, зі задоволенням розглядаючи гарні фіранки і стародавнє обладнання.

— Ми їдемо «наліво» — сказала провідниця, пояснюючи, — і шофер мені особисто жодної ласки не робив, але використовував авто, щоб собі трохи збоку («наліво») заробити.

— Чи він не боїться, що ті адміralи зараз вийдуть? — спитав я.

— Вони напевно там обідають, — відповіла. — Він має час. Можливо, вони його звільнили на короткий час, і він його використовує на свою користь.

Коли ми приїхали до готелю, шофер від мене вимагав одного карбованця, що є більше, як звичайна ціна, але, як я вкортці довідався, ця ціна була найменшою на таку дорогу «наліво». Шофер від'їхав у протилежну сторону від готелю, бо напевно ще хотів використати свій час.

У Росії практикується комерція з туристами — студенти все хочуть купувати американські платівки чи модерний одяг, а кельнер у великому московському ресторані, той який подає рахунки, шепоче вам у вухо: «72 карбованці, але коли заплатите долями, то буде 50». Той, хто відважиться так платити, може собі заощадити 130 карбованців, бо доляр вартує 4:1 або й більше на чорному ринку. Але мені здавалося, що це все було частиною туристичної торгівлі.

Також не довго й не дуже застановлявся над тим, коли одна московська пані розказала мені, як один робітник прийшов до неї, ніби переглянути її холодильник перед направою, і запропонував його відразу направити. Так вона заощадила собі довгі місяці часу чекання, а він заробив 30 карбованців. Але коли один аптекар, окуляри якого надавали йому вченого вигляду, а він виробляв самогонку всякого роду, сказав мені, що вже п'ять років має автомашину й що ще ані одного разу не їздив на купівлю бензини, тоді щойно почав я розуміти розмір цього явища — соціалістичної торгівлі. Бензина приходила до нього, й то регулярно — щоп'ятниці. Шофери всяких державних праць відвідують околиці, в яких власники авт лишають їх, і прямо дістають собі бензину, ту бензину, яку купують їхні агенти за державні гроші.

Цікаво, що ця підпільна торгівля була така систематична, але аптекар мені сказав, що у цьому «не було нічого надзвичайного». Всі так призвичаїлися до цього, що коли шофери під'їжджають, то їм лише треба показати два, три чи чотири пальці — й дістанете 20, 30 чи 40 літрів. Ціна 76-октану звичайно один карбованець за 40 літрів. А що шофер не платив за бензину, то він мав чистий зиск, а мені та бензина коштує десь на одну третину менше, ніж нормально. Я знаю одного чоловіка, який має «Москвича» вже 11 років і мусів би зужити понад 10.000 літрів (2.500 гальонів) бензини, але він іще не був ані разу в гаражі. В «Ізвєстіях», 1-го січня 1975 року, було доказано, що одна третина приватних советських власників їздила державною бензиною між 1972-1973 роками. З іншої советської статистики «Радіо Свобода» вираховує, що це винесло 150 мільйонів гальонів украденої бензини, яка річно дорівнює 60-ти мільйонам карбованців.

Оця торгівля з бензиною не є чимсь надзвичайним. Усі власники автомашин у тій частині Москви мали ще одну проблему. Їхні цегляні гаражі були збудовані на сирій землі й тому наповнялися болотом. Тому всі були змушені поставити цементові підлоги самі, що мені здавалось мусіло бути неможливо, дивлячись на труднощі, які існують, щоб здобути будівельні матеріали через звичайні державні шляхи. Але аптекар мені сказав, що він, як і другі, дав собі раду з тим.

— Найлегший спосіб, це вийти на головну дорогу, на ту, яка оточує Москву, вдавати, що потребуєте десь поїхати й чекати, поки вантажна автомашина з цементом не переїде, — сказав він. Таких багато і досить скоро якийсь шофер стане і вас підвезе. Трохи з ним поїдете, й тоді скажете: «Слухайте, мені потрібний готовий цемент. Скільки коштує?» Він вам покиває головою, питає скільки потрібно, ви погодитесь за ціну, і все. Мені шофер привіз цемент до самого гаражу. Він собі заробив 10 карбованців,

а я мав цемент і йому досить залишилось того цементу на свій проєкт будови, чого ніхто не зауважив. Їм байдуже. І той цемент нікому не належить, так чи так.

Одного разу ми з Людкою обідали з одним молодим біологом і були здивовані, коли його дружина подала нам таке гарне свіже м'ясо. Воно було набагато краще, як то м'ясо, що продавалося у звичайних державних крамницях, але він мені сказав, що його купив у звичайній державній крамниці за 3.20 карбованця за кілограм — десь 60 відсотків більше від звичайної ціни. Я спитав, як він це дістав.

— Дуже просто, — мені відповів. — Я знаю одного м'ясника, який працює у державній крамниці недалеко від тих хмарочосів, що Сталін побудував. Там живуть важливі люди й вони дістають десь 50 фунтів свіжого м'яса. Я там іду і перевіряю чи не залишились добрі шматки. Коли є, іду до касира, беру поквитування за 20 копійок, незалежно від того, скільки м'яса буду брати. Тоді обережно загортаю »трешку« (3 карбованці) в поквитуванні, а мій друг передає мені кілограм найкращого м'яса. Я дістаю м'ясо, він »трешку«, а державна крамниця — 20 копійок.

— Але де м'ясник дістає м'ясо? — я запитав. — Чи він не мусить розраховуватись із завідувачем?

— Ніби так. Але вони відрізують малі шматки тут і там від других шматків, купці трохи менше дістають, ніж повинні, і так потрохи, м'ясники збирають то, що вони продають »наліво«.

— Вони? — здивувався я. Здавалось, що ви казали, що мали тільки одного знайомого м'ясника?

— Ну, воно так і почалось, але тепер вони мене всі знають, і всі роблять. Думаю, що вони мають біля 50 клієнтів, яких обслуговують, так як мене.

— Як ви довідалися, що вони будуть згодні на таке?

— Одна моя добра знайома мене там повела і представила. Вона сказала м'ясникові, що »Це мій брат. Добре доглядайте його«. Він засміявся. Справді мене тепер доглядають, ніби я дійсно був її братом.

Люди, які так заробляють, не все зацікавлені лише грішми і вони не все заангажовані в нелегальній діяльності. Вони, може, лише допомагають друзям і добрим контактам дістати речі, які тяжко набути. Одного вечора, коли я й Людка споживали смачні риб'яні страви й інші у спеціальній російській перекусочній, в Андрія Вознесенського і його дружини, задзвонив телефон. Андрій має незвичайний телефон — цвірінкає як птах. Він підняв слухавку і поспішно розмовляв, а відтак закривши трубку рукою, запитав, чи я знаю, де можна набути два квитки на

вирішальну гру гокею між Швайцарією і Росією. Склалося так, що я якраз мав резервові квитки, які хотів подарувати Андрієві, але ще не мав нагоди їх йому передати. Він був задоволений, переказав отій людині, з якою говорив, і з усмішкою поставив слухавку назад.

Я гадав, що він піде на гру із знайомим і був розчарований, коли довідався, що він мав на меті їх передати тій пані, з якою говорив телефоном.

— Нічого, — потішав він мене. Воно більше важливо, щоб оця пані мала ті квитки, ніж я. Чи ви знаєте, хто вона є? Вона нам більше важлива, як держава... Вона є начальницею однієї найбільшої крамниці в Москві. Вона нам продає нашу найкращу їжу. Вона нам заготовила весь сьогоднішній обід, а це все такі харчі, що ми інакше їх не мали б. Не можна їй платити. Вона страшенно багата, бо вже багато людей дало їй стільки грошей, що вона вже їх не потребує. Але вона дуже слідкує за гокеєм, та тільки могла дістати один квиток на гру, який вона передала своєму чоловікові. Але їй іще потрібні два квитки, бо вона хоче йти на гру із своїм коханцем. То буде дуже велика річ, коли я їй зможу подарувати два квитки. Вони багато більше вартісні, як гроші. Я вам вдячний. Це є дуже добра річ.

Часом воно виходить, що найнижчі урядовці є у кращій позиції зробити більші прислуги, як ті найвищі. Взимку, коли свіжі овочі зникають, Таня — журналістка телевізії, мене почастивала соловиним виноградом, який накривав кілька трохи побитих яблук. Коли я здивувався, що вона має свіжі овочі, вона мені пояснила, що мала один контакт — дивний чоловік, який називається Саша. Він був воротарем у близькій овочевій і городній крамниці. Такі праці небажані, — пояснювала вона, — начальство будь-кого найме, хто готовий прийти таку працю робити. В тій крамниці є така техніка: овочеві вантаження переважно відписують як зіпсуті чи побиті і не добрі на продаж, незалежно від їхнього дійсного стану. Саша тоді приватно продає овочі своїм регулярним клієнтам у близьких околицях по звичайній ціні і ще заробляє по одному карбованцеві.

— Він собі тримає карбованця і половину ціни винограду, а менеджер крамниці одержує другу половину ціни, — сказала вона.

Розмір нелегальної торгівлі

У моїх перших місяцях я почав більше розуміти розмір нелегальної торгівлі в Советському Союзі через різні зустрічі. В Баку я зустрів молодого шофера таксівки, який мені сказав, що в його селі треба заплатити 500 карбованців поліції, щоб дістати землю і

дозвіл збудувати собі приватний дім і біля 400 карбованців, щоб дістати працю шофера таксі в Баку. Один працівник мені подав, що він заплатив 50 карбованців хірургові в державній лікарні, щоб зробив операцію його ніг після випадку у ліфті і другий шофер розповів, що він заплатив 150 карбованців, щоб його дружині три зуби направили. В музичній крамниці в Єревані, Вірменія, продавець шепнув мені у вухо, що за 50 карбованців більше, він міг би мені продати імпортований і кращий акордеон, ніж той, на який я дивився. У Тбілісі мусів заплатити 13 тис. карбованців підкupu, щоб дістатися до медичного інституту.

Проте, найбільше мене цікавила операція одного інженера, який вкрав досить матеріалів з автової установи, щоб собі збудувати табірний віз, — що в Росії є майже нечувана річ і страшенний люксус. Лисий мовознавець, який особисто знав цього інженера, сказав мені, що він збудував свій віз цілковито на установі Зілської фабрики у Москві, де продукуються люксові лімузини для політбюровців. Мабуть інші працівники також допомагали або думали, що віз буде для якоїсь важливої особи і що вони мали про нього мовчати. Якось він збудував воза і ніхто не зауважив, але ще залишилися йому проблеми.

— Я говорив із ним кілька тижнів тому, — сказав мені мовознавець, — «і він журився, що не може вивезти воза з фабрики». А це тому, що кожна фабрика має своїх сторожів, які перевіряють, щоб не було крадежу із приміщення. «Інженер боявся, що не зможе знайти відповідного сторожа, щоб його підкупити, для вивезення воза з гаражу. Але я бачився з ним пару днів тому, і він сказав, що вже перевіз воза до своєї дачі. Знайшов відповідного сторожа».

Підкупство й нелегальні приватні підприємства в Росії, чи «підкрадаючий капіталізм», як його декотрі росіяни жартівливо називають, вирости із самої советської системи господарства і його невдачі: нестача, бідні продукти, довгі затримки. Вони витворюють дещо більше, як самий чорний ринок, як багато західняків собі уявляють. Бо паралельно з офіційним господарством здорова контра-економія існує, яка у своїх руках тримає величезну частину таємної чи напівтаємної торгівлі Советського Союзу. Оця контра-економія необхідна підприємствам і одиницям. Можна майже все набути «наліво» — від вакаційного сільського будинку, плаща, добрих мештів з державної крамниці, гарної суконки від доброї швачки, перенесення фотелю з одного боку міста до другого, доброго зубного лікаря, місце у приватному садочку, приватне домашнє лікування, право будувати приватні доми і т. д. і т. д.

Оця контра-економія стала суцільною частиною імперського господарства і є постійним явищем советського суспільства. Воно все охоплює — дрібне підкупство, чорний ринок, великі крадіжки державного майна, приватні-підпільні виробництва — контра-екномія така, що вона виглядає як зорганізована праця мафії, в якій якийсь партійний вельможа (кандидат Політбюро) діє. Контра-економія працює майже в орієнтальній скалі, і з такою відкритістю, що вона напевно завстидала б перших большевицьких революціонерів. Але звичайні люди її приймають як норму — необхідну річ у плянованому господарстві. Все, що еліта може набути завдяки системі привілеїв і в державних крамницях, те звичайна людина мусить набути нелегально, від контра-екномії Советського Союзу. »Вона допомагає нашому соціалізму мати людський вигляд« — усміхаючись, сказав мій приятель-аптекарь.

Я раз запитав Андрея Сахарова, дисидента, який одержав Нобелівську нагороду за свою працю у фізиці, про розмір проти-екномії, і він порахував, що це »напевно щонайменше десять відсотків« державного господарства, або около 50 більйонів карбованців. Я чув вищі й нижчі цифри. Професійні советські економісти, навіть ті, які визнають, що розміри чорного ринку величезні, не подають жодної цифри. »Воно дуже розширене, особливо в (роздрібній) торгівлі, але дійсну статистику не можливо подати, бо ніхто точно цього не знає« — зауважив недавній емігрант і колишній професор економіки у Московському державному університеті.

Проте ніхто не заперечує, що проти-екномія існує. Преса часто пише про підкупство, крадіж і нелегальні заробітки, але, очевидно, вона ніколи не друкує жодної статистики, яка показувала б розмір оцих підпільних операцій. Проте, щороку вона опубліковує кілька випадків господарських злочинів, винувники яких засуджуються на кару смерти задля злочинів, які коштували державі сто тисяч карбованців і часами навіть понад мільйони. (Кару смерти впроваджено в 1961 році).

В 1966 р. одна стаття, яка появилася у пресі показала, що одна четверта всіх злочинів була крадіжка державного майна. У вересні 1972 р. »Правда« показала, що недавно було понад 200 випадків поважних крадіжів від держави, в самій тільки російській республіці (десь половина населення ССРСР) і, що десь половина з тих злочинів була зроблена довго-зорганізованими групами чи синдикатами.

Проблема вже така поважна, що Міністерство Внутрішніх Справ встановило спеціальний відділ — Охорона Соціалістичного Майна (ОБХСС), що існує по цілому Советському Союзі. Але цій Охороні не вдалося розв'язати проблему, і мої знайомі росіяни

навіть розповідають про неопубліковані випадки, де агенти ОБХСС самі були підкуплені так, як члени синдикату-наркотиків на Заході. Преса також доказує, що часті перевірки й контролі в магазинах, фабриках, фермах і в інших організаціях не вдаються, бо ті, що перевіряють, часто є частиною тієї конспірації.

Нема нічого нового в явищі підкупства. Казали мені, що навіть коли Сталін панував, воно існувало (кара смерти була встановлена в 1932 р. під час примусової колективізації і індустріалізації, щоб припинити господарські злочини, й була законом до 1947 року). Росіяни підтверджують, що воно значно зросло, коли советське суспільство стало багатшим при кінці 60-их і в 70-их роках. Один західняк мені розповів, що коли він вернувся до Москви у 1972 р. після довгого часу, то запитав старих знайомих, яка була найбільша зміна в останньому десятилітті. Вони разом відповіли: «Підкупство».

— Воно страшенно зросло, нарікав чоловік.

— Ви не знаєте як воно зросло, — промовила його гарно зодягнена дружина.

Раніше люди тільки дрібні прислуги один одному робили — міняли квитки на балет за сигари, чи давали трохи ікри швачці, але тепер — все коштує, і то не мало. — Й вона потерла палець об палець, показуючи інтернаціональний знак на гроші.

Советська контра-економія має свою власну доктрину й мову, що їх усі розуміють і використовують майже щодня. Її форми незлічені, але найпростіший і невинний спосіб є «блат» — чи вміння використати вплив і контакти. В господарстві, де існують привілеї, «блат» необхідний. Тоді людина має більше сили, більше впливу і тим більше та людина «блату» має. Але фактично кожна людина має «блат» і хтось може його використати; його мають сторожі, воротарі, ті, що чистять харчові крамниці, механіки авт, професори — бо кожний із них має доступ до чогось, що другому тяжко дістати, але що потрібно. «Блат» тоді починається, коли хтось попросить про якусь послугу, і це зрозуміле, що той колись віддячиться. Мета — не конче гроші, але справа в допомозі іншим.

Майже все може бути поладовжуване «блатом» — всі мають якісь контакти, так, як напр., ті квитки на гокей, що Андрій Вознесенський передав начальниці; той генерал, який може дістати добрі висліди вступних іспитів для свого сина від професора; професор, який може відкликати військове зобов'язання для свого сина від того самого генерала (і це є справжній приклад); артистка, яка записала свого сина на лекції плавання, але тому, що син не був добрим атлетом, він тільки записався завдяки «Плейбой», що його вона подарувала вчителю.

Ольга, молода секретарка, завдяки «блатові», часто задармо їздить на «Аерофлоті» до різних міст у Советському Союзі. Одна її знайома із школи дістала працю в «Аерофлоті», де вона відповідає за пасажирські списки на декотрі подорожі по Советському

Союзи. Коли Ользі захочеться десь поїхати, вона перевіряє можливості у її знайомі і тоді у призначений день, коли Ольга з'являється на летовищі, вона має перше місце в черзі, і навіть без квитка, завжди має перше місце на літаку. Коли забагато пасажирів, так часто буває, знайома повідомляє нещасливих людей, які лишаються без місць, що вони мусять почекати на наступний літак. Це так часто буває, що, хоч люди незадоволені, вони ніколи крику не роблять, а Ольгу ніколи не перевіряють, чи має квиток, чи ні. Я іще не довідався, що Ольга дарує своїй знайомій — але мусить бути щось доброго.

Проте, «блат» є щойно початок підкупства в Советському Союзі. Те, що араби називають «бакшіш», мексикани «мордіда», росіяни звать «взятка», й це дуже поширене. Його звичайний вигляд є зниження ціни, що роблять погано плачені працівники, і тоді одержують «подяки» від купців. Один спеціаліст компютерів розповів мені таке: «Ніхто не може прожити на зарплатах, що їх одержують. Знаєте в Одесі є таке прислів'я, яке люди вживають, коли когось проклинають: «Прожий на зарплаті». То є страшна доля і ніхто не може собі уявити, що це означає».

Звідки береться кращий одяг?

Як уже раніше згадав, коли вперше приїхав до Москви, мене тоді вразило, що люди були краще одягнені, ніж я сподівався. Але коли почав порівнювати одяг, який продавався у крамницях, із тим, що люди носили, то була велика різниця. Видно, що люди прямо не купували одяг у крамницях але використовували «дефіцити». Себто, продавці ховають частину дефіцитних речей, і крадькома їх продають постійним покупцям, які вже наперед заплатили підкуп, чи тим, яких продавці знають, що вони пізніше напевно заплатять. Нормальний підкуп для плаща, який коштує 60 карбованців є між 10-15 карбованцями.

Оце таке поширене, що советська преса все нападає, але то нічого не помагає і нічого не міняє. Пам'ятаю статтю, що появилася у провінційній газеті «Ленінським Прапорі», в лютому 1973 р., яка роздавалася в околицях близько Москви, і яка доказала отаку діяльність у добрій крамниці в Шелкові, дільниці, де живуть спеціальні техніки космосу, науковці і працівники оборони.

«Крокодыл», советський гумористичний журнал, свого часу був насміявся з цієї практики й описав одного такого продавця, що продавав речі, які щойно дійшли до крамниці і так їх оголошував: «Дорогі купці, до нашого шкіряного відділу щойно дійшло 500 імпортованих жіночих гаманців. Працівники купили 450, 49 лежать під шафою і є наперед замовлені для різних знайомих. Один гаманець лежить у показовому вікні. Ми вас сюди запрошуємо його купити».

Де оця практика кінчається, там починається чорний ринок, бо як і «Крокодыл» натякає, продавці самі купують дефіцитні речі і їх самі продають. Преса все атакує оцих спекулянтів. А ця практика така прийнята, що ніхто навіть не реагує, коли треба подвійно чи більше платити за такі речі. Один чоловік мені розповів як він купив пару чобіт від спекулянта для своєї «сестри», які йому коштували 140 карбованців, а спекулянтові 60. Студенти дістають квитки на подорожі дешевше, як інші люди, і собі чимало заробляють, коли їх продають. Часто ці операції є великі, напр., одна жінка закупила 200 шаликів, 800 хустинок і повно светерів від своїх контактів і їх перепродувала. Вкінці її заарештували, бо їх продавала з валізки на базарі в Душбані.

Чорний ринок не працює в одному означеному місці — він часто є по домах, і навіть є скрізь, хоч декотрі ділянки мають свої особисті місця. Одна московка мені розповіла, що активний чорний ринок косметиків існує в жіночих туалетах у вулиці біля «Большого». А чорний ринок, який продає радіоапарати, «гай-фай» і т. п. час від часу оперує на Садовій вулиці перед крамницею, де продаються старі електронічні речі.

Малий московський парк, недалеко від статуї Івана Федорова — першого друкаря в російській історії, є чорним ринком для легальних і самвидавних книжок та матеріалів. Коли я перебував у Москві, самвидавний «Раковий Корпус» Солженіцина коштував десь біля 100 карбованців, а тритомне західне видання поезії вже покійної Анни Ахматової — 200 карбованців. Навіть книжки, надруковані в самій Росії, є дуже дорогі, бо вони видані в таких малих кількостях, що всім їх бракує. Пам'ятаю сенсацію при кінці 1973 р. відносно видання трьох праць Михайла Булгакова, де була включена його сатира сталінської Росії — «Господар і Маргарета». Були надруковані 30,000 примірників, але на доказ, що Росія ліберальна, 26 тис. примірників, які залишилися в Росії, продалися за ніч. Я також чув, що у друкарні надрукували 900 прим. крадьком поза тиражем, що їх продано за великий прибуток. Офіційна ціна книжки була 1.53 карб., але на чорному ринку вона продавалася за 60-200 карбованців.

Проте найбільш родюче джерело добрих речей з чорного ринку приходить від тих, що роз'їжджаються на Захід із спортивними дружинами, балетами, офіційними делегаціями і які вертаються з великим добром із капіталістичного Заходу, й оті люди можуть добре заробити. Вони також заробляють від «Берйозки» — крамниці, де чужу валюту обмінюють і до котрої деякі росіяни мають доступ, бо заробляють чужі гроші (дипломати, спеціалісти, які виграють чужі нагороди, люди, які одержують подарунки від рідних і т. д.) або через привілеї «заграничних чеків».

Крамниці «Берйозка» прямо запрошують на чорний ринок через дуже знижені ціни на рідкісні речі. Коли купується в «Берйозці» і тоді продається на чорному ринку, вартість речей прямо множиться, але у цьому немає жодної небезпеки, це так як існує на Заході «сток маркет». Один жидівський науковець, який дістав гроші з-за кордону, мені розповів такий приклад: при кінці 1974 р. кольорові японські парасолі були дуже популярні. Вони коштували по чотири «заграничні чеки», а по вулиці продавалися за 40 карбованців. Коли прийшли «джінс» з Італії, він казав, що вони коштували 7.50 карб. у «Берйозці», а продавалися за 80 карб. на чорному ринку. Прибуток не є все такий великий, але «заграничні чеки» продаються за принаймні 8:1 за звичайного карбованця.

Сірий базар

Ще один особливий приклад советської контра-економії це «сірий базар», який продає всякого роду речі — й особливо старі авто. Влада встановила «Комісії» на території усього Союзу, які керують продаванням старих речей. Оці державні крамниці призначають ціну на кожну річ і собі заробляють сім відсотків прибутків. Щодо авт, державні ціни є дуже низькі, бо стільки людей їх хочуть мати, але через довгі списки для тих, які хочуть авто, багато людей не можуть навіть записатися, то вони примушені купувати старі. Оце якраз створило той «сірий базар», де існують дві ціни на одне авто — державна й дійсна, на що погоджуються продавець і покупець приватно.

Одного мрячного дня в жовтні я пішов на московський базар, де продаються старі авто, щоб подивитися, як він виглядає. Базар стояв у занедбаному, брудному полі і був заповнений різними автоами. Люди збиралися малими групами довкола авт, щоб їх перевірити чи поговорити із власниками. Я спостерігав, як вівся один продаж. Одна молоденька пані продавала старого жовтого «Москвича» (мале авто, в якому росіяни якось поміщають чотири особи). Вона, власниця, сиділа в авті і відповідала на питання одному, хто був зацікавлений її автом. Він оглянув, тоді сів у авто, вони ще поговорили кілька хвилин і від'їхали.

— Це найважливіша хвилина, — мені пояснював мій російський друг. — Вони від'їхали, бо той хоче авто купити й вони обидвоє хочуть відвернути увагу від себе, щоб приватно погодитися щодо ціни. Офіційно не дозволяється спекуляція цінами, але воно дуже рідко буває, що хтось продасть старе авто за офіційну ціну, що є відкритою таємницею, навіть коли базар є переповнений агентами міліції, які себе представляють як купці. Коли продавець і покупець погодилися щодо ціни, вони вертаються до поля і нібито продають та купують авто згідно з державною

ціною і виповнюють всякі офіційні документи. Вся ця процедура забирає три дні.

Не маю поняття за скільки продала та пані своє авто, але можу подати загальну уяву про ціни авт. Напр., «Форд ферлейн» й «Мерседес» продавалися за 20 тис. карбованців незалежно від того, що вони вже були довгенько вживані. Мене найбільше здивувало, коли побачив гарно одягнену пару, яка продавала «Жігалі-3 седан», в якому крісла були ще накриті пластиком і, яке тільки переїхало 493 кілометри. Вони за авто вимагали 12 тис. карбованців (4,500 крб. більше, як ціна нового авта).

Я знаю одного студента, який одержав 12 тисяч карбованців за старий «Волгаседан», а за що він сам заплатив 5,500 крб. коли його новим купив і в якому він уже переїхав більше як 50,000 миль.

Ще один вияв контра-економії є приватна праця. Воно фактично легально росіянам мати приватні праці, як, наприклад, перекладати, друкування, вчителювання, винаймання кімнат, а на цій праці треба платити прибутковий податок, і не можна багато брати грошей чи праці. Один інженер розповів мені про таку паню, яка заробляла 110 карб. місячно в інституті, а могла заробити 500-600 карб. місячно, коли б приватно підготовляла студентів на вступні іспити до вищих інститутів. Повідомлення, які вивішені по цілій Москві, доказують, який широкий цей приватний сектор праці. Один викладач, який мав добру позицію в певній інституції, розповів одній групі 500 студентів, що може їм приватно викладати, і відразу собі заробив більше як 4 тисячі карбованців. Родичі розповідають, що оці викладачі є популярні, бо вони спрямовують свої виклади на теми іспитів, і уникають ті нецікаві і часто повторені виклади в советських школах. «Ми їх вчимо те, чого у школах не вчать, — думати» гордиться один такий викладач.

Приватні праці

«Шабашники» — праці зроблені приватно, виконують всякі речі. Є приватні швачки, навіть є приватні садочки, до яких декотрі інтелектуали й еліта висилають своїх дітей (Солженіцин і літературний критик А. Сінявський висилали своїх дітей до таких садочків), є зубні лікарі — знаю одного, хто працює з визнаною інтернаціональною групою, і який назбирав із державної аптеки досить речей і вже має у власній хаті аптеку.

Ціни на контра-економії досить високі. Мюрей Фромсон, кореспондент СБС, раз приватно найняв советського фотографа, і був здивований, коли почув ціну — три карбованці за кожну фотографію.

— Дух вільної торгівлі — він себе обороняв.

— Так без вільного змагання на вільному ринку ви не мали б жодної праці, — відповів Фромсон.

Проте мене здивувало скільки людей торгувало в контра-економії і яка велика сума грошей там кружляла, а також те, що багато людей, потребуючи різні речі, радо зверталися до «ліваків», щоб їх дістати (себто до тих, які працюють «наліво»). Наприклад, будівля в Советському Союзі є дуже поганою і часто треба направляти — навіть нові помешкання. У пресі часами є докази, що працівники це навмисно роблять, щоб тоді могли вернутися до тих помешкань, їх направити і собі щось заробити. «Літературна Газета» — тижневик Спілки Письменників — надрукувала, що в самій Москві власники нових помешкань витратили понад 10 млн. карб. на нелегальних робітників за права і то тільки за один рік.

Оці цифри вказують на частину цієї контра-економії і число отих людей, які на ній спираються. Бо, напр., час від часу в пресі друкується, що не тільки окремі люди із цього користають, але й колгоспи та підприємства. Десь у половині 1974 р. «Літературна Газета» помістила статтю про двох начальників колгоспу, які були покарані, бо купували їм потрібні речі від контра-економії, і то навіть не для особистого вжитку, але щоб сповнити господарську ціль, бо не могли дістати те, що їм було потрібно від держави.

Переважно говориться про менші підкупства чи ділянки контра-економії але й буває, що великі приватні підприємства відкриваються. В 1973 р. преса подала, що одна група крада матеріяли, які вартували понад 260 тисяч карбованців у Латвії, а друга вкрала дорогоцінні каміння, варті понад 700 тисяч карбованців із фірми в Москві. Але найбільше підкупство існує у Грузії, в чому також працівники держави допомагають.

Крім таких випадків, де працівники держави використовують свої позиції, тільки мала частина контра-економії вважається нелегальною на Заході. Очевидно, Сов. Союз має своїх злодіїв: групи, які крадуть авта, повії, групи, які розповсюджують наркотики, озброєні банди і вимагачів — такі люди рахуються злодіями й на Заході, але багато з того, що діється на чорному ринку, не рахувалося б нелегальним, якби советська комуністична доктрина допустила навіть малі приватні сектори торгівлі — такі, які легально діють у Мадярщині, Польщі й у Східній Німеччині, бо, як відважилася газета «Комсомольська Правда» надрукувати в жовтні 1974 р., коли ж «система не може піти назустріч основним потребам споживачів, то тоді вони примушені звертатися до контра-економії».

Дуже рідко є докази, що хтось у партійній верстві старається зробити легальними декотрі вияви контра-економії. У березні 1971 р. Брежнев у своєму звіті на 24-ий Конгрес сказав, що треба

подумати над тим, щоб створити обставини для певних осіб, щоб «або вдома, або особисто, або кооперативно вони брали участь у торгівлі». Шістнадцять місяців пізніше «Літературна Газета» писала, що росіяни могли б дечого навчитися від Східної Німеччини, Мадярщини й Польщі, і щоб дали окремим людям «свободу діяльності у сфері економії». Автор мав на думці малі крамниці, каварні, швачки, малі ресторани, крамниці, які роблять напрямки. Але з того нічого не вийшло, і вся ця діяльність лишилася нелегальною.

Хоч держава протестує проти підкупства, вона не має ніяких почуттів щодо контра-економії. Яканебудь система, котра хоче централізації, вважає якунебудь самостійну діяльність за ана-тему. Уряд дійсно розчарований із великими крадіжками з державного майна і втратами того часу, що люди собі використовують під час робочого дня для власного прибутку. Партія стурбована моральним занепадом і цинічністю, що підкупство наредило.

Але держава має перед собою дилему. Як один росіянин мені зауважив те, що інші повторюють: «Кожний, хто має щось до діла із советським роздрібним продажем, є злодієм і не можна їх усіх посадити». Прагматична політика авторитетів є зловити, викрити й покарати найгірших злодіїв (якщо це не завстидає партію), але вони нічого більше не роблять — тільки ставлять перешкоди для оцих нелегальних ділків. Один економіст заявив, що авторитети терплять комерцію «малих людей», бо це відхиляє людей від бунтування проти системи. Партія, — пояснював він, — знає, що люди купують нелегально, але не досить старається, щоб припинити оцю діяльність. І поки загальна публіка буде вважати контра-економію за потрібну, то не буде великих намагань її припинити.

Росіяни вважають дуже смішною оцю контра-економію, яка є доказом їхнього фатального ставлення до цієї системи, і витворює чесноту з цієї хиби.

Каже Іван до Володі: »Думаю, що ми маємо найбагатшу країну у світі«.

— Чому? — питає Володя.

— Бо люди майже 60 років крадуть від держави, і ще щось залишилося вкрати.

(За книжкою «Росіяни» Гедріка Сміта)

Андрій ЛЕГІТ

СТАРИЙ ЗАМОК

Заглиблений у марива століть,
Затінений вечірнім небокраєм,
Старезний замок на горі стоїть,
На доли сумовито поглядає.
Повився плющ і дикий виноград
По обважнілих і замшілих мурах,
Там, де каплиці схилений фасад,
Під брилами володарі поснули.
Позаростали полином вали,
Вода в ровах давно повисихала,
Сліди нестерті сонця, вихрів, злив,
Громів, морозів, воєн і вандалів.
Не чути переклички вартових,
Не сурмлять сурми і не трублять роги,
Лиш іноді озветься крик сови
Із димаря, як пустки осторога.
Над вежами кружляє вороння,
Мов чорний символ нашого століття,
Внизу дуби крислаті гомонять
Про давнину із вітром верховіттям.

* *
*

Хоч дивишся в соняшну вись,
Говориш з людьми не на мигах,
Хоч в школах високих учивсь,
Читаєш премудрости книги,
Хоч скарб найдорожчий знайшов,
Не маєш сімейного горя,
Ти скажеш на склоні літ, що
Життя це Содом і Гоммора,
Якщо не прирікся меті
Священній на хресних дорогах,
Якщо не відчув у житті
Всесущности вічного Бога.

МИСТЕЦТВО

Д-р Михайло КУШНІР

СВІТ МИСТЕЦТВА

(Продовження, 5)

Звідси від самого початку різномірність мистецтв. Звідси теж особливість талантів. Когось полонять барви й форми, а що він любить барву задля барви, форму задля форми, а що він спостерігає їх задля них самих, а не задля себе самого, тому він буде бачити внутрішнє життя речей, що просвічує крізь їх форми і барви. Він це внутрішнє життя буде поволі відкривати нашому сприйманню, яке спершу попаде від цього в заколот. Він звільнить принаймні на одну хвилину наші уявлення про форми і барви від упереджень, які втиснулись між наше сприймання і дійсність. Він реалізує таким чином найвище хотіння мистецтва, яке тут виявляється об'явленням природи. Інші знову заглиблюються більше в себе самих. Між тисячами побудників до чину, який є зовнішнім рефлексом почування; поза банальним словом, яким людське товариство означає індивідуальне психічне пережиття і його вискажує, а водночас затемнює, придушує — вони помагають схопити почування, душевне пережиття в його первісній чистоті. І щоб нас штовхнути до такої ж праці над нами самими, вони показують нам дещо зі своїх лиць: ритмічним зіставленням слів, які так зв'язуються в організм і дістають своє власне життя, вони голосять нам речі (або намагаються сказати), що їх мова, як така, не могла висловити. Інші докопуються ще глибше. Вони схоплюють щось, що лежить глибше чим радість і терпіння, які все ж таки можна від біди висказати словами, щось, що вже не має нічого спільного зі словом, деякі ритми життя й дихання, які є в людині глибше, більш внутрішньо, чим найбільш внутрішні почування, які є живим, індивідуальним законом її сили й її терпіння, її туги й її надії. Тим, що вони цю музику виловлюють і підкреслюють — вони приневолюють нас слідувати за нею і доводять нас до того, що ми їй непомітно підкорюємося, так як даємо полонити себе танкові, що його веселі люди в святковому дні танцюють на вулиці. І, врешті, це викликає і в нас самих, цілком у глибині нашого життя тремтіння чогось, що тільки ждало на свій час. Так мистецтво, чи це є малярство, різьба, поезія чи музика — не має іншої цілі, як відсунути

практично-корисні символи, конвенціональні соціальні узагальнення, одним словом усе, що нам заслонює дійсність; воно хоче, щоб ми гляділи в обличчя самої дійсності. І тільки тому, що немає зрозуміння цього — виникає спір між реалізмом й ідеалізмом у мистецтві.

9

Дуже часто стрічаємося з невдоволенням із приводу численних напрямків у малярстві, особливо в модерному малярстві. Тому, думаю, було б доцільно поставити перед читачами, яких цікавлять проблеми малярства, — питання: »Чому існують різні напрямки в малярстві?«

Це питання аналогічне до іншого: »Чому існують різні людські характери?«

Кожний істотний напрям у мистецтві є відповідником творчої диспозиції, прикметної для даної одиниці, або середовища, або епохи. Звичайно, називаючи такий напрям, мусимо здавати собі справу з того, чи його назву розуміємо в вузькому, чи ширшому значенні? Наприклад, імпресіонізм можемо розуміти, як напрям, який постав у Франції у другій половині XIX сторіччя і якого творцями були Мане, Моне, Сісле, Піссаро й інші.

Але назву »імпресіонізм« можемо прикласти, в широкому значенні, до деякої творчої диспозиції мистців, незалежно від епохи, в якій вони творили. В цьому широкому розумінні до імпресіоністів можемо зачислити і Тиціана, і Рембрандта, і Делякроа, але ніколи Мантенію, ні Дюрера чи Енгра.

Щоб впорядкувати наші міркування, поділимо всі мистецькі напрямки на три засадничі групи: 1. натуралізм, 2. експресіонізм, 3. формізм. Розуміється, що такий поділ є одним із можливих, але не »обов'язуючих« класифікаційних способів.

Хочу уникнути непорозуміння, тому додаю, що проблематика напрямків у малярстві зводиться до форми образотворчого висказу, а не до його теми. Як (виконаний твір) говорить в образотворчому мистецтві куди більше про історичний зміст твору, про особистість творця, ніж »що« (представляє твір). Є мистці, тематика яких засадничо різниться, але вони належать до споріднених творчих організацій. Є інші, які висказуються творами з подібними темами, — а проте з антиподально різними внутрішніми змістами, що детермінують форму висказу.

До натуралістичної групи зачислимо всі мистецькотворчі тенденції, які приймають засаду формування своєї візії по думці диктату зовнішнього світу. У цьому значенні імпресіонізм є хіба найяскравішим натуралістичним напрямом.

Експресіонізмом називаю становище цілком протилежне. Експресіоністична візія є киненням власних чуттєвих диспозицій на зовнішній світ, є формуванням зовнішніх вражень — по думці диктату власного «я».

Формізм називаю становище, яке найбільш відхрещується від підчинення своїх законів формування наказам природи. Його амбіцією є творення незалежних законів творчої візії. Формізм, напрям найбільш рефлексійний, вірить у можливість творення мистецьких концепцій, збудованих виключно творчим актом людського духа, без опертя на закони зовнішнього світу.

Коротко: у формуванні мистецької візії — натуралізм підпорядковується законам природи; експресіонізм деформує ці закони по думці наказів чуття; формізм резигнує із них і створює власні закони візуальних змістів.

Розуміється, що так само тяжко стрінути напрям мистецької творчості, який дається ідеально закваліфікувати як чистий «натуралізм», або «експресіонізм», або «формізм», як тяжко стрінути людський характер без домішки, ідеально відповідаючий типові «холерика», чи «сангвініка», чи «меланхоліка», чи «флегматика».

Це саме явище, коли класифікуємо творчі типи поодиноких епох мистецької культури світу. Наприклад: мистецтво європейського середньовіччя в такій класифікації означимо як експресіоністичне мистецтво з елементом натуралізму; в сучасному мистецтві будемо бачити передусім формістичні тенденції, з домішками експресіонізму й натуралізму.

Усе XIX сторіччя і перелім XIX сторіччя на XX-те — були періодом найбільших в історії намагань класифікувати й аналізувати явища. В мистецтві ці тенденції найшли свій вираз в оргії різних «ізмів», які окреслюють поодинокі становища і творчі групи.

Більшість з-посеред цих напрямків, названих уперше, існувала від віків завжди, так, як існують окремі характеристичні типи людських характерів.

Похід «ізмів» розпочав, як відомо, *імпресіонізм* у 70-их роках минулого століття. В малярстві він був протестом проти зманированої візії академіків, які в затишних робітнях мозольно випрацьовували картини, підпорядковуючи свою візію, технічно й концепційно, існуючим конвенансам і аберациям. Імпресіонізм відкрив широко вікна затхлих академічних робітень на повний барви і світла пленер і протиставив доктринерській схемі будування образів безкомпромісове підпорядкування своїх реалізацій наказам природи, безпосередньо схопленої на гарячому вчинку припадковості. Неначе шукаючи контрасту до статичного безладу

малярських колюбрин академіків, — імпресіонізм славив динаміку візії, вібрацію світла й барви, радість фрагменту життя, вибраного навмання із трагічної консеквенції наслідства явищ.

Ця «кінетика» імпресіонізму вимагала нових технічних метод. Їх знайдено в *дивізіонізмі*, який полягає на розбитті барвної маси на дрібні елементи доповнюючих барв, які в очі глядача мають злитися у тремтливую цілість образу. В історії розвитку образотворчої думки світу не було напряму, який би настирливіше підкреслював конечність творення в безпосередній реакції на побудження природи. І тому, повторюю, імпресіонізм ХІХ сторіччя є прикладом найяскравішого натуралістичного становища, яке серед поважних і творчих напрямків малярства дотепер занотовано.

Однією з галузів натуралістичного становища є в малярстві — *реалізм*. Реалістичний висказ теж спирає своє оформлення на формах і законах, подиктованих природою, але він полягає не на безпосередньому записуванні побуджень природи, але на їх передуманому порядкуванні. Як я вже згадав, про реалізацію образотворчого висказу рішає скорше форма, ніж тематика.

І прикмети імпресіоністичної революції в малярстві ХІХ сторіччя (виполення манери бачення очищаючим діянням покірної обсервації природи, культ і аналіза барви, основного елементу малярства), — як і хиби (випадковість композиції, розбиття статки образу, девалюація форми) — подіяли творчо на розвій малярства. Позитивні прикмети відкрили цілком несподівані перспективи в реалізаціях барви в усіх поважних творців поімпресіоністичного періоду. Хиби — своєю крайністю — викликали безпосередню реакцію таких могутніх індивідуальностей, як Сезан, ван Гог і Гоген. Зі Сезана виростає не тільки цілий поімпресіонізм, але і всі пізніші напрями, сповнені елементів його образотворчої візії.

Ван Гог разом із Гогеном вважають, здається слушно, батьками сучасного *експресіонізму*. (Назва постала в 1910 році в Німеччині; головними його представниками були тоді Нольде, Кошшка і норвежець Мунх).

Батьком *кубізму*, заплідненого генами творчої думки Сезана, є Пабль Пікассо, потім Жорж Брак. Кубізм можемо вважати напрямом антиподальним до імпресіонізму. Він є плодом рефлексійного становища, яке відкидає припадковість зовнішнього натуралістичного враження і голосить культ форми, розложеної на примітивні геометричні елементи, зі сталеною візуальною прецизією. А однак, які великі імпресіоністичні впливи в кубізмі такого Брака!

Фовізм, який голосить культ розгнущання барви (а однак схопленого в тверду дисципліну в найсильніших представників, як Матіс у молодості!) — є одним із виразів тези про примат барви в малярстві, тези, наймогутнішим висказом якої у новочасній візії стала теж творчість Сезана.

Тенденції сучасного *примітивізму* є найчіткіше запрезентовані у творчості Генрі Руссо, дрібного митного урядовця у провінційному французькому містечку.

Дадаїзм є невластивим виразом слушної тези про інвенційну вартість незманірованої дитячої творчості.

Найновіша європейська образотворча творчість наближається чимраз більше до яскраво формалістичного становища, яке вірить, що людська думка є спроможна витворити в образотворчому мистецтві власні форми, так далеко незалежні від форм, обсервованих у природі, як музичні форми є віддалені від звуків, безпосередньо нотованих у природі.

»L'art non figuratif!« — це гасло сьогоднішнього авангарду. Чи воно є дійсно чимсь без прецеденсу? А мистецтво ісламу? Сьогодні абстракціоністи найдуть так само численних предків у творчих епохах минулих століть, як імпресіоністи, експресіоністи, або кубісти. Нічого нового під сонцем! А водночас нема одиничного, ні збірного обличчя, яке б повторювалося. . .

(Продовження буде)

ЗАМОВЛЯЙТЕ, КУПУЙТЕ, ЧИТАЙТЕ КНИГУ

НАРИС ІСТОРІЇ ОУН

в опрацюванні д-ра П. Мірчука, том I-ий (1920-1939), 640 сторінок, 137 світлин; показник прізвищ охоплює 36 сторінок.

Ціна книжки в твердій оправі разом з пересилкою:

в США і Канаді	12 доларів	у Франції	47 фр. фран.
у Великій Британії	4 фунти	в Австралії	11 австр. дол.
в Німеччині	38 нім. марок	в Австрії	250 австр. шил.
в Бельгії	475 б. франків	в Аргентині	2190 пезетів

в інших європейських країнах — рівновартість 38 нім. марок.

Замовлення слати до Українського Видавництва в Мюнхені на адресу:

**»Ukrainischer Verlag«
8000 München 80, Zeppelinstrasse 67.**

НАШІ ПРИЯТЕЛІ

Яків СУСЛЕНСЬКИЙ,
колишній вузівець Сіону

СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й ДУМКИ НОВОНАРОДЖЕНОГО

(Закінчення, 2)

ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ АЛІЇ*

На початку зроблю застереження: я не у стані провести всебічне дослідження заторкнутої теми. Вкажу лише на деякі особливості російської алії, які вважаю суттєвими і без врахування яких не можна забезпечити успішну абсорбцію імігрантів (олім) з ССРСР та дальшу масову алію. Будем надіятися на те, що незабаром соціологи займуться серйозним дослідженням советського єврейства й подадуть урядові дбайливо опрацьовані рекомендації.

Вихідне положення: заповіти Теодора Герцля й інших ідеологів політичного сїонізму не пішли в забуття, вони — програма діяльності уряду й народу. До

кінця біжучого століття необхідно довести єврейське населення Ізраїля до 6-8 мільйонів.

Завдання цілковито реальне, якщо забезпечити масову репатріацію євреїв з ССРСР.

Оскільки значна кількість євреїв після виїзду з ССРСР скеровується не до Ізраїля, а до інших країн, виїзд євреїв із Советського Союзу більше подібний на еміграцію, чим на репатріацію.

Існуюча реальність: російські євреї у своїй масі не сїоністи, а атеїсти; вони не знають івриту (багато не знають навіть їдиш), історії і культури єврейського народу; вони асимільовані, переважно русифіковані, кількість мішаних подруж у них досить велика.

*) Російська алія — єврейські імігранти з Советського Союзу, як збірнота.

Чи потрібні Ізраїлеві такого роду євреї? Йому потрібні *всякі* євреї. Поділ євреїв на категорії, сорти, пестунчиків і осоружних, чорних і білих рівнозначний національному самогубству. Але коли потрібні *всякі* євреї, то треба зуміти їх притягти. Треба навчити кожного ізраїльтянина мислити по-державному по відношенні до російської алії і відповідно поводити себе з російськими іммігрантами.

Треба змінювати інститути й законоположення. Треба вміло організувати єврейське, сіоністське й релігійне виховання євреїв, які жили в СРСР і виїхали із нього. Треба збільшити час радіопередавань російською мовою й ідиш та зробити їх цікавішими й виховними. В передаваннях слід категорично уникати брехні і прикрас. За 60 років советської влади російське єврейство нагодувалося брехнею й демагогією, тож аналогічний харч викликає у нього неприємну відрижку. Виховуйте правдою!

Всіх советських євреїв, прибуваючих до Відня, треба скеровувати до Ізраїля. Нехай вони наочно познайомляться із життям народу і країною, а після того, як мине півроку, зроблять кінцевий вибір. Кажуть, що це збільшить число проблем. Не заперечую. Але коли уникнути проблем, то найлегший спосіб — скасувати алію. Тоді замість проблем виникне всього лише одне питання: чи виживе Ізраїль?

Російське єврейство пройшло школу советського життя і, природно, несе на собі всі її відбитки. Треба по-братерському допомогти євреям з СРСР перебудуватися, але не можна грубо втручатися й ламати їхні звички. Інакше крім купи брукху, висловленої в душевних травмах, актах відчаю, психічних струсах і, звичайно, в повних обурення листах до Росії, нічого не вийде. Зрозуміло, що трудна абсорбція гальмує алію.

В Советському Союзі придушується ініціатива людей. Запозятливість і надмірна діловитість там частіше приводять на лаву підсудних, чим на дошку пошани. Природно, що далеко не всі євреї, прибулі з СРСР, мають ці цінні в Ізраїлі якості. Але такою є реальність, і ми її повинні враховувати та дбайливо працевлаштувати людину, коли вона сама не в стані знайти роботу за своїм фахом. Мені здається, що було б дуже доцільно, коли б *оле* (іммігрант) уже в Лоді одержував скеровання в район місця проживання своєї рідні, потрапляв під її опіку й користувався її підтримкою.

Оле з Росії зразу ж після приїзду до Лоді являє собою таке видовище: він сліпий, глухий, німий і повний невіглас у питаннях ізраїльського життя, бож умови життя в СРСР цілковито інакші. Іншої системи він не бачив і не знає. В такому стані його легко обдурити, що й роблять численні несумлінні люди. *Оле* довірливо підписує папери й документи, не знаючи їх призначення.

Шахрайство, побудоване на юридичній безграмотності імігранта, мерзотне, незалежно від того, якими інтересами керувалися б ізраїльтяни — від влади до торгівців.

Першу юридичну консультацію імігранти повинні одержати вже у Відні. Вони мусять точно знати, що будуть підписувати в Лоді, бо це у значній мірі зумовить їхню долю і в кожному випадку звільнить їх від безглуздої втрати нервів та часу. Із шести місяців, призначених для перебування в центрі абсорбції, перший місяць треба віддати в розпорядження юриста й путівника. Оле не повинен тинятися по всіх-усюдах, як сліпе котеня, не знаючи системи й не розуміючи змісту паперів та документів. До речі, треба б створити велику групу советських юристів. Оле має повне право знати свої права й повинності та одержати вичерпні інформації про особливості й умови життя в Ізраїлі. Без цього він довгий час відчуває себе пошкодженим і підлягає найбезсоромнішому шахрайству.

Советського єврея вражає не тільки цілковито відмінна суспільно-економічна формація в Ізраїлі, але ще в більшій мірі огидні аналогічні явища двох систем. Мова йде, зокрема про бюрократизм. Якщо в Советському Союзі він обурював єврея, то тут він його вбиває. Євреї — розумний нарід і при бажанні можна було б все так геніяльно спростити й чітко організувати, що гнів імігранта змінився б на захват, виявляти який євреї також першокласні майстри.

Репатріант із Советського Союзу відзначається великою енергією і працездатністю. Ні, не тому, що він там звик уколювати від ранку до ночі, а тому, що тут він хоче надолужити втрачене, жити не гірше інших. Він уражений щедрою пропозицією, й у нього виникають широкі потреби, тим більше, що, дякуючи льготам, він може їх швидко задовільнити. Підвищена активність російського імігранта шокує корінного ізраїльтянина, який привик після довгих трудів спочивати на лаврах. Він роздратований пожадливістю оле, його жадобою одержати все одразу. Він, творець країни, пам'ятає роки злиднів. Його консервативні уявлення про перший період перешкоджають йому усвідомити нові реальності. В сучасників 70-их років є підвищені вимоги, реалізація яких повністю можлива. В Росії кружляє така поговорка: краще п'ять разів горіти, чим один раз переїхати. Тим більше вона правдива при переїзді до Ізраїля. Єврея грабують на всіх етапах — від оформлення першого документу до прибуття злиденного скарбу на місце призначення. Оле хоче, по меншій мірі, одержати в Ізраїлі ті життєві блага й вигоди, яких він позбавився в Росії. В міру росту благополуччя, виїзд євреїв із Советського Союзу буде скорочуватися, й тільки тамтешня система стимулюватиме їх виїзд. А вибір місця проживання буде залежати від успішного вирішення назрілих проблем, від багатогранної привабливості Ізраїля.

В останніх роках алія маленька. Мені здається, що краща агітація за велику алію — це добре обладнання олім, поки алія маленька. У країні є можливості для цього. Не вистачає лише бажання.

Утішно бачити готові будинки, очікуючі мешканців. Правда, не всюди. А чи чекають приїжджих фабрики й науково-дослідні установи? Ізраїль розбазарює найцінніший капітал — людський мозок. Це виглядає парадоксально, але для того, щоб лишатися євреєм, тобто розумною, мислячою і здібною людиною, треба їхати до США. Тут перетворюєшся в ізраїльтянина, який думає про те, щоб добути хліб насущний любим шляхом.

Довгі роки Ізраїль відчував недостатки, породжені галутом (розсіянням). Їх не збутися й у майбутньому. Але настав час збирати багаті врожаї привілеїв нашого багатівкового розсіяння.

Різномовність в Ізраїлі сприймається багатьма як вада, перешкоджаюча свобідному спілкуванню людей. Але в ній криється і велика перевага. Знання мов і культур багатьох народів дозволяє нам організувати широке міжнародне спілкування. Ізраїль може й повинен стати світовим центром перекладної літератури і книгодрукування.

Специфічний розвиток єврейського народу привів до великої кількості академаїв (людей із вищою освітою) у країні. Інколи навіть від робітника Сохнуту можна чути таке: »Руками ви працювати не хочете, вам тільки інженерні посади давай«. Звучить по-блужнірському, чи не так? Але чи може такий академай працювати в Ізраїлі з повною видатністю? Повинен! Ізраїль спеціалізується у виробництві деяких видів товарів і досягає світових стандартів. Він став великим центром розвитку медицини, електроніки й сільського господарства субтропічного пояса. Тут успішно вирішуються питання використання водяних ресурсів країни, опріснювання води, освоєння пустелі. Все воно похвальне, але цього не досить. Може бути, що Ізраїль треба перетворити у велику науково-дослідну лябораторію і продавати іншим народам ідеї, взірці, наукові кадри. Хіба імiгрант із Росії не може бути відряджений до США чи інших країн, як громадянин Ізраїля — на три або п'ять років? І робити це треба без тяганини та необґрунтованих докорів. Головне полягає в тому, щоб прищепити йому почуття рідної хати, духової Батьківщини.

А чи повністю використані такі переваги, як діловитість американських євреїв, енергія й деякі позитивні звички російських олім, заповзятливість південноамериканських євреїв, скромність і патріотизм сабрів, плодовитість вихідців з арабських і мусульманських країн, високий професіоналізм євреїв європейських країн? У США населення не людяніше, чим в Ізраїлі. Але там існує чітка організація всіх установ, і це створює ілюзію піклування про людину. Хіба не могли б американські євреї прищепити тут тамтешню систему? Хіба російські олім, із книг і спіл-

кування з одвічними аристократами духа, перейняли від них риси істинних російських інтелігентів, не могли б на ізраїльській землі посіяти зерна цього чудового плоду людства? Хіба товариське спаявання євреїв держав Латинської Америки не може бути прикладом для інших, як треба відстоювати свої права, прикладом солідарности, а їхня заповзятливість — прикладом того, як успішно вжитися й інтегруватися? Хіба євреї з держав Африки і Сходу не можуть благотворно вплинути на інших євреїв із тим, щоб вони значно збільшили народжуваність, а дякуючи взаємовпливові, самі розумно низили її? А хіба втілені в життя приписи Тори й заповіді наших мудреців? Хіба релігійний вплив настільки могутній, що віруючий стає високоморальною особою? А як здійснюється в Ізраїлі велика місія єврейського народу — створення взірцевої держави, в якій запанувала б абсолютна справедливість?

Як бачимо, справ не бракує. Треба тільки, з однієї сторони, порозумному скерувати могутню енергію народу, а із другої — усунути рогачки, які гальмують його свободний розвиток.

Виїзд євреїв із Советського Союзу здійснюється важко й не просто. Щоб рішитися на це, євреї повинен мати певну мужність. Іще більшою сміливістю володіли зачинателі руху за виїзд до Ізраїля, а справжнім героїзмом — учасники «літакової справи». І в'язні Сіону, й відмовники, й активісти алії проявляють підвищену цікавість до політики, виявляють вплив на широкі єврейські маси, стають по якомусь часі професійними політиками й визнаними вождями. Але це там, у Росії, бо після прибуття до Ізраїля вони змушені припинити політичну активність.

Російська алія не має у Кнесеті (парляменті) ані одного свого депутата, але не тому, що в її середовищі немає політиків великого масштабу. Головні причини — це розрізненість російських олім і негативне відношення до російської алії з боку — тепер уже можна сказати з певністю — обидвох партійних бльоків. Що ж можна вимагати від звичайного ізраїльтянина, коли державні мужи дають йому такий приклад? А спробуй скажи їм правду в лице — обплюють, засвищать, зітруть на порошок. І зарепетують: «Чи ми не говоримо вдень і вночі про алію?» Ой, дається мені взнаки ця мова без кісток, та ще й єврейська! *Говоримо*, та й тільки. Завиють дужче, як попередньо: «Чи ми не працюємо для алії?» Суперечки немає, щось робиться. Та й чому не робити, коли на це є засоби? Робите й годуетесь цим, не від себе відриваєте. А для інших алія — кормиго, та ще й яка багата! Чим менше алії, тим більше перепадає. Покажіть мені того імігранта, який не вивергав би проклять на адресу Сохнуту чи Місрад кліти (Міністерства абсорбції). Я гадаю, що той прем'єр-міністер, який наведе порядок у цих установах, буде найбільшим із політиків в історії.

На все це дуже чутливо реагують євреї в Росії і тимчасово стримуються від виїзду, абож ідуть мимо. Схаменуться в Ізраїлі,

усвідомлять — та вже пізно буде: перекрає тоталітарна Росія шлюзу. Хто їй указник? Своя рука — владика. Як хочу так і верховоджу. *Потрібні невідкладні зміни, й то на широкому фронті.*

А почати треба було б, на нашу думку, із широкомовної заяви про проблему алії, із справедливої критики існуючого положення, з відповідальності винуватців за такий вислід. І слід створити урядову комісію для розслідування причин хворобливого стану алії — стану, рівноцінного військовій поразці. Необхідно, щоб питання алії не сходило з порядку денного Кнесету щонайменше на протязі року.

Півзаходи, видимість справи, непослідовність і нетвердість не ліквідують гостроти проблеми, не дадуть позитивних вислідів. Створена новим Кнесетом Комісія для справ алії і кліти покищо старається не вирішувати проблеми, а не бачити її. Призначений на пост інспектора Бенціон Кешет, чоловік безсумнівно шанований і достойний, справедливо зареагує на кількадесят скарг, але проблеми не вирішить через відсутність достатніх повноважень, і все лишиться на своїх місцях.

Так чи інакше, вирішуючи питання алії і абсорбції, влада звертає свою увагу переважно на матеріальну сторінку, недооцінює політичну й цілковито ігнорує психологічний аспект.

Російське єврейство пройшло російську й советську школи виховання. Російську людину хлібом не годуй, а тільки повісь їй за відвагу бляшку на груди. Ця риса в тій чи іншій мірі прищепилася й російським євреям. Вони хочуть, щоб їхні зусилля в боротьбі за алію були зауважені і якимось відмічені. Тому зовсім добре було б створити в Ізраїлі Музей борців за алію. І, звичайно, не зашкодило б оточити піклуванням й увагою в'язнів Сіону в більшій мірі, чим відомий шахрай, який здобув прихильність прем'єр-міністра.

В Росії небезпечно займатися політикою, але існує широкий простір для вправлення спорту. Серед російських євреїв є багато спортсменів, навіть відомих і прославлених, але в Ізраїлі численні з них були змушені залишити спорт. А, між іншим, при іншій постанові спортивної роботи, Ізраїль уже в найближчих роках зміг би стати видатною спортивною державою. І цьому у значній мірі могли б сприяти євреї з Росії. Переважаюча більшість російських євреїв невдоволена станом спорту в Ізраїлі й висловлює своє незадоволення в листах. І з цієї причини багато їх воліє виїхати до інших країн. Як бачимо, в цій ділянці потрібні суттєві реформи.

Російські євреї звикли до активного культурного життя. Я не кажу про його зміст, про велике порохно, яким там засмічують голови. Але російські євреї — це люди, які читають, танцюють, співають, грають, слухають, дивляться, малюють і розуміють глузд у літературі та мистецтві. Виключитися на кілька років із

цієї звичної сфери через незнання івриту ніхто добровільно не хоче. Хай це наша біда, що багатство світової і єврейської культури нам доводиться вбирати в себе за допомогою російської мови, але такою є реальність, від якої нікуди не втечеш. У 40-50 років починати з «Леманхілу» (газета на івриті для початківців) і змінити мовне багатство на дитяче белькотання — не дуже приємна річ. Але не хочеться впадати у стан духовної летаргії, душа прагне лишатися сучасним і не відчувати духовного вакууму. Російській алії потрібний *Російський клуб*. Центральний у столиці й філіяли в інших місцях.

Ні, не про ті жалюгідні клубки йде мова, які тут і там розкинені по країні й не відповідають своїй назві. Мова йде про установу, розраховану на 1.000 відвідувачів щоденно й функціонуючу 6 днів у тижні. У приміщенні клубу повинні б бути кінозал, в якій щоденно демонструвався б фільм; лекційна зала, де можна було б прослухати лекцію й щодня за 20-30 хвилин одержати багатосторонню інформацію про події в середині країни й за кордоном; виставова зала, в якій були б експоновані твори художників, скульпторів, народних умільців; танцювальна зала, спортивна зала, бібліотека й читальня, буфет російської кухні і приміщення для гурткової роботи.

Коли в далекому уральському таборі для політ'язнів я викладав товаришам-сіоністам ідею створення в Ізраїлі Клубу любителів російського слова, то вони добродушно іронізували: «Для повноти образу слід передбачити у дверях здорового мужика, вусатого, п'яного, в кожусі й зустрічаючого відвідувачів вигуком: «Куди преш, жидівська мордо!» Йосиф Менделевич, присилаючи мені привіт у день народження, навіть зобразив мене в зеківському бушлаті, йдучого від будинку «ВОПЛЬ» (Всесвітнє об'єднання порядних людей) і будівлю з вивіскою «Російський клуб».

Але жарти жартами, а Клуб — справа корисна й необхідна. Знову ж повторюю, коли думати про посилення алії шляхом удолення духовних потреб олім.

Російський клуб міг би організувати навчання російської мови для великої групи сабрів — майбутніх соціальних робітників.

Поруч із вирішенням завдань культурного характеру, Клуб рішав би й політичні питання, а головне з них — об'єднання російських олім. У Клубі формувалася б громадська думка російських євреїв. Вплив Клубу міг би уподібнитися впливові Якобінського клубу у Франції епохи Французької революції. Передбачаю, у зв'язку з цим, рішучу протидію влади, яка воліє бачити російську алію роз'єднаною.

Будова Музею борців за алію й Російського клубу потребує значних грошових асигнацій. У зв'язку з цим, я звертаюся до уряду Ізраїля, Міністерства абсорбції і Сохнута, прохаючи їх виділити необхідні кошти. Я звертаюся також до євреїв США й ін-

ших країн із проханням допомогти в цій справі. Євреї Заходу, які так багато зробили для російського єврейства, розщедріться позапляново для двох добрих справ. Пригадайте, як ви й ваші батьки прибувши до США й інших країн, оселялися попервах компактною громадою, лишаючись євреями і ступнево стаючи американцями, британцями, німцями й т. д. Найщедріших пайовиків ми увіковічно на стінах цих будівель.

Зрозуміло, я не вказав на всі особливості російських олім. Гадаю, що інші поширять і доповнять обговорювану тему.

Можна багато говорити й писати про те, як російські євреї, вирвавшись на волю, допалися й ударилися у крайність. Можна з позиції сабрів і старожителів висунути проти них контробвинувачення. Але що це дасть? Чи усвідомлюють собі сабри, народжені в Ізраїлі, що їм слід радіти цьому скитському нашестю російських євреїв?

Нарід і країна знаходяться у стадії становлення, творення й переплавлення. Дух перетворення й обнови не повинен витискатися смородом застою. Мобільність, експеримент, ініціатива, взаємовплив, горіння, усмішка, суворість, готовість, пильність, навчання, підтримка, дерзання, правда, мудрість, праця, піклування, захоплення, відпочинок, служіння, радість, думи... такий калейдоскоп наших діл, настроїв і помислів.

І запорукою того, що все зформується якнайкраще, служать тисячоліттями добуті дві істинно єврейські якості — Надія і Терпіння.

Післямова

На цьому можна було б скінчити. Але я не був би самим собою, якби уникав у своїх писаннях іронії або бодай жарту. Терпіти не можу людей, проковтнувших аршин у будь-якій справі. Не боючись набути репутації несерйозного мислителя, відмічу, що в Ізраїлі можна перевірити, чи є можливим здійснення ідеї академіка Сахарова про інтеграцію двох систем.

І для жарту скажу, що більше всіх оберігати й підтримувати Ізраїль повинні... комуністи всіх країн. Адже тут у мініятурі здійснюється експеримент, який прагнуть здійснити комуністи у всесвітньому масштабі. Коли різномовні й різноликі потоки єврейства зіллються в один нарід, то є надія, що зреалізується й завітня мрія комуністів: злити всі народи в однорідне людство.

Але комуністи чомусь найлютіші вороги Ізраїля.

Наталка ДЕРЛАТ

ПАМ'ЯТНИК КОМПОЗИТОРОВІ У МЛИНАХ

(Спомин-оповідання)

(Закінчення, 2)

Ромцьо і Таля приїхали з Перемишля додому на Великодні вакації. Коли брат розмовляв із батьками, Таля нашвидку скинула гімназійну уніформу, погладила котика Мурчика й кицю Міцку, які дримали на причілку кухонної печі й шугнула надвір. Після життя в мурах школи та інституту, після їхнього ригоризму їй хотілося побігати й погаласувати на свободі. Та на це тільки чекав пес Амор, він із радості аж дурів, а від буди при стайні рвався Дельфін і вив жалібно від заздрости. Таля підбігла до нього і погладила плямистий лоб та приговорювала із співчуттям:

— Бідний, песику, все на прив'язі. Та не можу тебе відчепити, бо кусаєш людей. Розумієш?

Із кишені витягла великий кусень хліба і вгощала ним собаку. Однак Таля швидко з ним закінчила, бо нараз їй дуже захотілося майнути із Зосою до річки.

На превеликий жаль, не застала приятельки вдома. Тоді побігла за братом і всяко заманювала йти з нею на брід Шкла. Роман відмахувався як міг, і врешті піддався. Проте не обійшлося без лекції для сестри.

— Ти не розумієш, бо ти щойно в четвертій гімназійній, а це ще штуба. У сьомій клясі я вже маю тяжкі предмети. Треба мені вивчати багато з латини, греки, аритметики й читати численні лектури для української, польської та німецької мов. Протягом вакацій мушу трохи підігнати, — буркотів невдоволено.

Згодом не пожалів, що послушався сестри, бо там було справді чудово. Ріка рвучко котила свої зелено-бурі хвилі, прибережні лози хизувалися базьками, а тугі верби полоскали у воді свіжо-зелені рукави. На вигоні, ліворуч від дороги, рикала худоба, вигейкували пастушки, а на пісковій міліні броду галасувала дітвора та будувала якісь споруди. На вершку розсохатої верби, що пригнулася геть до води, сиділо хлоп'я і виливало свою душу звуками сопілки.

Довгий час брат і сестра стояли на березі ріки, очаровані красою довкілля, загойдані звучанням різнорідних голосів і шумів. Аж ось вийшла молодиця й закричала на дітлахів:

— Гей, ти, голопупе! Куди поліз?! Негайно вийди з води! Бо хвиля вхопить тебе малого й понесе геть далеко від матері та батька. Бережися!

— Тікай подаль від води, бо мати буде бити! — остерігав Роман необачного хлопчину.

— Він не мій, — пояснювала жінка. — Але малеча так і преться до річки, а вона така рвучка. То мушу глядіти, щоб не потопилися. Шкода їх — гарні ж. Мій, — і вказала рукою, — цей шибеник, що тільки то робить, що дує в сопілку.

Таля заступилася за малого музику.

— Газдине, ваш синок грає дуже гарно. Видно має добрий слух і як виросте, може стане сільським музикантом. Тоді вам заробить грошики.

— Може і твоя правда, паннусю, — злагіднила мати й аж запишалася на думку про таку кар'єру сина.

Обидвоє відійшли вже добру відстань, коли Роман почав хихотатися.

— Диви, — казав здивованій сестрі, — як та жінка влучно назвала діток »голопупами«. Вони справді такими були.

Коли минали дзвіницю, Таля звірилася братові про колишню боязнь перед тими дерев'яними богами, що заховані в ній.

— Знаєш, я заплющувала очі й так бігла дорогою вниз. Одного разу мало не впала під копита коней. Щастя, що погонич ішов побіч воза. Він зліз бо було під гору і, підбігши, вихопив мене з дороги. Господар насправді перелякався і кілька разів питав чому не дивилася, куди бігла та чи не бачила коней. Видно не міг заспокоїтися, бо перед ворітьми плебанії зупинивши фіру і прив'язавши коней до кілка плоту, пішов розказати панотцеві, що його донечку малоощо не потратували коні. Проте батькам я ніколи не виявила справжню причину моєї неуваги. Було стидно, що боягузка.

— Певно, ще й досі їх лякаєшся? — запідозрював брат.

— Ет... не хочу тільки дивитися на них, бо мають страшні очі. У їхньому погляді зовсім немає християнської любови і лагідності. Мабуть колись давно витесав їх доморослий артист із своєї власної уяви про святців.

Роман і Таля вже були на подвір'ї, коли із сінешних дверей вийшла з десятка селян, убраних у святкових чемерках та в вищених чоботях із баранячими шапками в руках.

— А це що? — дивувалася Таля. Вона добре знала цих статечних газдів, котрі не раз сходилися у важливих справах на наради із своїм парохом. Особливо перед загальними виборами до сейму у Варшаві. Тоді йшлося про те, щоб вислати свідомих хлопців на всі присілки і навести людей на голосування на листу української партії УНДО і таким чином відтягнути їх від польської-державної або комуністичного Сельроба.

— Але ж тепер виборів нема! — міркувала вона вголос.

Дітей зустрів очевидячки чимсь зраділий батько і все відразу вияснилося.

— Мушу з вами поділитися важливою новиною. У нашому селі буде поставлений пам'ятник композиторові о. Михайлові Вербицькому. Цим ділом займається хор «Боян» і Музичний Інститут ім. Миколи Лисенка у Львові. Камінний надгробок уже закуплений у Перемишлі, а місцевий комітет, якого ви щойно зустріли, привезе його звідтам фірами і zorganizує урочисте посвячення під час Зелених Свят. Ця подія напевно стане народньою маніфестацією цілої нашої околиці, — вдоволено о. Марко потирає руки, а разом із ним тішилися його діти.

— Ромцю! — звернувся батько до сина. — Ти напевно мало їси, бо щось не ростеш. Сестра тебе вже переганяє.

— Зовсім не та причина, бо їм досить і спортом займаюся, але звідки набрати мені того росту? Ви, батьку, невисокі, а мати зовсім дрібненька. А вона, — вказав на сестру, — чомусь так вигналася. Для дівчини навіть негарно стовбичити вгору як драбина. Взагалі — звідки вона взялася така білявка — коли ми усі троє брутети?

— В бабуню, мою матір удалася, — вияснив батько.

— Шкода, — чомусь пожалів Роман.

Таля здогадувалася що братові жалко, бо не вдався до бабуні ростом, але замовчала. Так краще.

За кілька днів, під вечір, дві підводи, розтягнуті на всю довжину заскрипіли на дорозі під горою. На них були величезні квадратні брили пам'ятника. Коні не могли потягнути їх через глибокий пісок і прийшлося фірманам запрягати ще одну пару. Врешті шість дебелих мужчин узяло кожну частину зосібна та обережно складало на старому цвинтарі близько фіртки.

Таля нарахувала сім біло-жовтятих каменюк необтесаних і лише дві стінки, які були гладко вишліфовані. На них виднів напис:

»Композиторові українського національного гимну, о. Михайлові Вербицькому, (1815-1870)«.

Зближався Великдень, на котрий нетерпеливо ждали богомільні мешканці села Млини. Під час посту вони приготівлялись духовно і зовнішньо, а в останньому тижні прибирали хати та замітали обійстя. Молодь заповідливо вивчала гагілки, бо був звичай виводити їх в обливаний понеділок.

Пройняті святковим настроєм деякі хлопці прохали в о. Марка дозволу зложити камінні брили пам'ятника у формі хреста не на могилі, але таки там на боці цвинтаря. Хай би виглядав статечно, а не як купа чогось розваленого. По короткому ваганні парох дозволив. Проте в суботу вечером зайшов до нього поліціант і вимагав негайно розібрати надгробок, бо повітове староство ще не дозволило його здвигнути. Панотець тоді мусів скликати парубків, котрі змонтували хрест, і вони обережно поскладали ці частини на околоти соломи.

— Навіть наш хрест коле загарбників в очі, — нарікав огірчений парох.

Згодом наступали Зелені Свята. Не було ні печалі, ні усмирення почувань, але якесь підсвідоме бажання налити серця вщерть тремтливою радістю. Випливала вона не лише з відчуття благодаті Божого Духа, але також із приходу буйної весни та щедрот близького літа. Щоб зустріти ці свята відповідно до душевного настрою, селяни замаювали свіжим клечанням церкву, хати і двори біля них, а долівки рясно встелювали шуваром і пахучим зіллям.

Але цього року йшли особливі підготування, бо тут мала відбутися небуденна подія — посвячення пам'ятника парохів-композитору, котрого ще трохи пам'ятали старожили. В селі сподівалися напливу людей, бо місцевий комітет розіслав запрошення до всіх довколишніх парафій прибути громадно й із процесіями.

Дні минали швидко, а від староства не надходив дозвіл на церемонію. Щодня о. Марко виглядав поштаря, але лист, якого сподівався, не приходив. Тому в суботу після полудня він розіслав гінців до сусідніх священиків із відкликом урочистостей.

Із цього приводу о. Марко став дуже пригніченим і впродовж доброї години залишився на самоті в парафіяльній канцелярії. Крізь відхилені двері Таля бачила як батько, заклавши руки за спиною, мірив кімнату швидкими кроками і при цьому часто повторяв:

— Псякрев, сучі сини — полячки! Хреста не дозволяють поставити на гробі. На споконвіку нашій землі! Псякрев!

Врешті мати пішла його заспокоїти. Взяла під руку і випроводила ганком у городець, де краса і запах квітів та її приговорювання втихомирювали його нерви. Сівши до вечері, він журився, що все таки прибуде багато людей, котрих не вспів ніхто повідомити і замість гарного надгробка побачать лише розкинені каменюки.

В неділю, як тільки почало розвиднюватись, родина почула стукіт до дверей спальні, а за ним голос Касі:

— Сгомосьць, їмосць! Прошу вставати! Пам'ятник стоїть!

Всі нашвидку одягнулися в щонебудь і вибігли до кухні, де з вікон був відкритий вид на старий цвинтар. А там у ясності світанкових променів маєстатично розпростер рамена білий хрест.

— Чудо! — шепнула Таля від захвату.

Отець Марко саяв із зворушення і радості. Він бадьоро вигукував:

— Хлопці-молодці! Патріоти! Таки поставили! — а потім іще звирявся: Я так бажав, щоб вони це зробили! Хоч за їхнє діло мене будуть чіпати урядові чинники.

Дружині на вухо він шепнув:

— Почин певно вийшов від таємної ОУН.

Перегодом, коли вже настав день, почали в село надходити пішоходи звідусіль, так як передбачав о. Марко. Надходили особливо із-за ріки Шкла із села Кобильниць. Заходили вони на под-

вір'я плебанії, де журавлем черпали із криниці воду та пили її пожадливо таки з дерев'яного відра. Дехто обмивав лице в кориті для водопою худоби, котре стояло поблизу на здоровезних палях. Згодом дівчата й молодіці присідали на зрубаних стовбурах біля дровитні і взували черевики, мешти чи чоботи, бо несли їх усю дорогу в руках. Багато мужчин ішло босоніж із взуттям, перевішеним через плече, але перед входом у село, або у близькому гаю, взувалися.

Плебанський індик ніяк не міг стерпіти різнобарвності жіночого одягу і тому з люті надувався, підстрибував, булькотів грізно та був ладен кожної хвили напасти на когонебудь із них. Войовничість домашньої птиці розвеселяла і смішила глядачів.

Відсвіжені й причепурені приходні товпилися на старому цвинтарі біля пам'ятника. Оглядали його з усіх боків, доторкалися руками, гладили делікатно і притакували головами, схвалюючи.

В церкві саме правилася Утрень, коли на плебанію зайшов польський поліціант. Він заявив, що негайно мусить говорити із »пробоцем« (душпастир).

— Тепер не можна. Аж як закінчиться Утрень. Прощу підождати в канцелярії, — безцеремонно зарядила їмосць Лідія.

— Талю! — звернулася до дочки. — Іди в захристію і скажи паламареві хай повідомить татка, що тут чекає на нього жандарм.

— Я не є жоден жандарм, а поліціант польської держави! — протестував представник влади.

— Все одно! Жандарм, постерунковий чи поліціант. Не даєте навіть спокійно відсвяткувати! — відтяла Лідія.

*

Отець Марко вже від дверей спитав по-українському:

— В якій важній справі прибув до мене пан поліціант?

— Хто поставив пам'ятник самохіть?! Уряд має перше затвердити! — гостро випалив той польською мовою.

Священик намагався якимось мирно полагодити справу і тому пояснював спокійно здержливо.

— Хтось зложив його вночі, коли ми всі спали. Врешті, цей надгробник стоїть збоку, а не на гробі й посвячення не відбудеться як пляновано спершу, отже нічого трагічного не сталося. А ми саме обходимо впродовж трьох днів так звані Зелені Свята. Ніколи нам не займатися такими дрібницями. Ну, що ж, — стоїть хрест — і це все. Що у цьому злого бачить пан поліціант?

— Ксьондз напевно знає винуватців і тільки прикидається, що нічого не бачив. Ваші люті пси напевно несамовито гавкали вночі. Хіба можна було їх не чути?

— Ми не звертаємо уваги на їх гавкіт, бо тутечки перехрестя доріг і все як хтось іде або їде, то гавкають.

— Пам'ятник мусить бути негайно розібраний! — владно домагався представник окупантської влади.

Отець Марко вже втратив терпець до цього нахаби і тому звільна, але із притиском сказав:

— Ну, я його не ставив і — не я буду його скидати. А тепер пробачте, але я мушу вже йти. Треба мені почати Службу Божу, бо люди на мене ждуть.

Тоді парох поспішно вийшов через ганок у квітник, а слідом за ним ступав поліціант.

— Ксьондз за це відповість перед староством! — кинув навздогін поліціант.

— Як треба буде — то не побоюся відповісти. Не застрашуйте, бо я не страшків син! — відрубав парох.

Тим часом поміж людьми у церкві пішов шепіт про непроханого гостя на плебанії. Багато мирян вийшло на майдан, а декотрі газди й парубки зійшли вниз на дорогу під липами, щоб покурити. До них на часок покрокував поліціант. Він вказав на пам'ятник і гостро зарядив:

— Сейчас розібрати!

Проте гурт людей стояв непорушно і видно було, що між ним не було охотника, котрий виконав би жандармський наказ. Ніхто не відізвався, тільки очі повні презирства і ненависти давали ясну відповідь. А крайній парубійко витяг із уст цигарку і досадно сплюнув крізь зуби в бік на землю. Постерунковий відчув настрій селян і, грозючи п'ястуком, зашипів:

— Почекайте! Побачите! — та швидко віддалився.

Таля і Зося стояли на подвір'ї біля тину і бачили докладно всю сценку, що розігралася на дорозі. В Зосиних очах заблищали зловісні вогники, долоні затиснулися в п'ястуки, а з уст ледви чутно видобулося:

— Прокляті окупанти! В майбутній війні ми проженемо цих зайців із нашої землі!

— Вступимо в ряди Українських Січових Стрільців так як хорунжа Олена Степанівна, — докинула Талю.

Руки подруг стиснулися кріпко на знак постанови. Тоді голос дзвонів почав скликати вже на Службу Божу і всі люди подались до церкви.

На проповіді о. Марко розповідав парафіянам про отця Михайла Вербицького: його душпастирську працю, композиторські осяги та про хрест-пам'ятник, що вкортці буде посвячений на його могилі. А закінчив так:

— Дорогі у Христі браття й сестри! Я бував у багатьох церквах нашого повіту під час празників і соборчиків, але ніде так гарно не співають, як у нашому селі. За вісімнадцять років свого перебування тут, у цьому селі, отець Михайло навчив ваших прадідів богослужбених напівів, котрі сам скомпонував. Відтоді ці мелодії передаються з одного покоління в наступне. Крім цього, завдяки йому, маємо національний гімн «Ще не вмерла Україна», котрим завершуємо наші концерти й вистави. Тому благаймо Все-

вишнього за спокій душі отця Михайла, а для нашого народу просім відновлення козацького духу, щоб могли прославляти його Ім'я вільними устами на звільненій землі. Амінь. Слава Ісусу Христу!

*

Під час обіду в їдальні Інституту для Дівчат у Перемишлі Таля одержала з дому листа. Батько повідомляв її: »Нарешті староство дозволило комітетові поставити пам'ятник. Посвячення відбудеться 17-го червня 1933 року. Коли ти була на Великодніх вакаціях, ми домовилися, що прибудеш на цю урочистість. Отже підвода буде чекати на станції в Радимні в суботу по полудні. До Ромця написав також, але йому тяжко опустити кілька днів науки перед кінцем року й тому напевно будеш подорожувати сама. Тільки уважай на себе і не прогав висісти на зупинці в Радимні. Ждемо тебе. Батько«.

З цим листом Таля поспішила до директорки інституту, бо мусіла одержати від неї дозвіл на виїзд. Сивоволоса наставниця змріяла її суворо кілька разів від ніг до голови своїми сталевими очима, заки вислухала прохання дівчинки. Згодом перечитала батькове письмо, перевірила його автентичність, розпитала про пам'ятник і вирішила:

— Можеш їхати, Наталко. Та ще треба тобі від директора гімназії звільнення на кілька днів. Побудь вдома до середи, бо дуже далеко твоє село від станції. Ти казала, що аж сорок кілометрів! Не хочу, щоб ти перевтомилася, — тоді глянула на неї добряче, усміхнулася і сказала: — Можеш уже йти. А коли повернешся, зайди й розкажи мені як відбулася парада. Мені цікаво знати.

Талья запевнила, що завтра постарается дістати відпустку із школи. Тоді вона на прощання вклонилася, сказавши »Цілую ручки«, й вийшла з кімнати. Уже за дверима з полегшею віддихнула й, мугикаючи якусь веселу мелодію, поспішила на прохід у город-парк, де після обіду проходилися інститутки...

На пероні станції Радимно ждав на неї фірман Федь. Забрав він з її рук валізку, а згодом допоміг садовитися на підводу, де лежав околот соломи, прикритий зверху м'якими кодами. Коні уже перепочили і мов шквал стали бігти. Перед Талиними очима перепливали численні села в заливах буйної зелені. Незабаром свіже повітря й коливання воза нагнали на неї дрімоту.

— Гей, панночко! Та не спіть, бо випадете з воза! — перестерігав Федь.

— Ей, Федю, Федю! Ти ж Ромця й мене верхи на конику возив, на саночках з нами їздив, на гойдалці нас гойдав, коли ми були маленькими, а тепер мені викаєш і панною величаєш. Чи тобі не соромно?

— Мушу, бо так їмосць зарядили, — виправдувався Федько.

Талья була заскочена розпорядженням матері, але знала, що не може його змінити.

— Але, Федю, коли ми вдвох, то хай буде по-давньому. Згода? — намагалася вона знайти компромісову розв'язку.

А тоді вже розпитувала про новини з дому та із села. Її цікавило, чи поліція дуже нишпорили за хлопцями, котрі вночі перед Зеленими Святами зложили пам'ятник. Федь радо почав розказувати, бо їзда вже ставала на правду скучною.

— Жандарми ще дотепер вештаються у селі, бо ніяк не можуть дізнатися, котрі хлопці це затіяли. Надгробна каменюка відтяла тоді одному парубкові половину пальця і вночі у травах друзі не могли віднайти його, але поліція якось по слідах крові надібала відтин. Тепер постерункові хитро розпитують людей, чи хтось із мужчин не мав такий притрапунок із пальцями своїх рук. Ще ніхто не проговорився і, зрештою, про цей випадок знають тільки змовники.

Федько передихнув, а тоді сповіщав новини на господарстві.

— Був прибуток, бо від корови Бині народилося телятко. Таке гарне! Ціле брунатне, а на лобі біла зірка. А Дельфін — злюка вкусив мого брата в ногу. Тепер на плебанії і в селі всі лагодяться до відкриття пам'ятника як до празника. Аж кишить людьми.

Потім парубок замовк на довший час. Таля запримітила, що Федь, який завжди був веселий, тепер як не свій, немов похнюплений. Тому злегка запитала:

— Федю, що тебе гнітить?

— Незадовго мушу йти до війська, а я не вмію польської мови і все боюся, що сержанти будуть знущатися наді мною. Буде тяжко це все витерпіти, — журився парубок. — Та ще маю дівчину, — звирився Талі.

— Ти, мабуть, боїшся, що хтось тобі її відіб'є?

— Так, ой, ой так. Ганя гарна, молоденька й поля в неї гарний шмат, то може котрийсь із хлопців підійти. Мій батько не годен мене реклямувати, бо хазяйство мале, а хлопців аж кілька.

— Не журися, Федю! — потішала Таля, як могла. В жовнірах побудеш тільки два роки. Якось переживеш і я певна, що дівчина тебе за цей час не покине.

Вже в'їхали на дорогу через поле, котра перетинала зелені ниви, а потім кривулькою обхоплювала бік квітника і в кінці губилася в головному шляху села.

З подвір'я Таля глянула на старий цвинтар. На могилі отця Михайла Вербицького вже стояв біло-жовтий хрест-пам'ятник, біля нього пестилися квіти, а вгорі клени, простеляючись над ним, творили захисток.

*

Недільний ранок розплющив рожеві очі, а потім почав усміхатись золотими променями сонця щораз то ширше та сердечніше.

Талія схопилася зі сну вчасно, щоб не прогавити чогось із цього унікального свята. З подвір'я перед її очима розгорталася небуденна картина. Із усіх доріг і стежок та через гайки барвистими потічками підпливали через горбок люди-прочани.

На молодицях, а особливо дівчатах красувалися вишиті сорочки і запаски, чорні до стану жорсетки, гаптовані кораликами в різні квіти та строкаті спідниці — широкі й довгі. А на їхніх головах різнобарвні хустки.

Розмашисто крокували мужчини, одягнені у святкові сурдуги, декотрі також у вишитих сорочках, зав'язаних під шиєю гарасівкою або стьожкою. Окремими гуртами ступали молоді парубки, бутні, мов жеребці, й задиркувато поглядали на принаadne жіноцтво. Жартами і приговорками підлабузнювалися до дівчат, бо саме була знаменита нагода намотати собі котрусь «на око».

Також звільна човгали сивоволосі баби в кофтах поверху спідниць, довгих по саму землю; ішли дідугани з волоссям до плечей у свитках із доморобного полотна та у згрібних штанах.

Могутня хвиля людей аж розжлопувалася на боки за кожним разом, коли надходили богомільні процесії із недалеких сіл: із Заліської Волі, Хотинця, Кобильниці та Глиниць.

Здалека Талія вгледіла Зосю й підійшла до плоту, щоб перекинутися кількома словами. Коли приятелька зблизилася, Талія аж викрикнула з подиву:

— Твій стрій прегарний!

— Сама вишила на цю okazію. У процесії з церкви на цвинтар понесу нині хоругву, — хвалилася дівчина й гонористо копилила губи. По павзі додала: — Ти краще одягнена за мене. На тобі єдwabна блюзка і взір на ній не тутешній. Якийсь делікатний — панський. Тільки шкода, що обтяла коси, хоч і так тобі гарно — по-міському.

У скорому часі натовп заповнив церкву, майдан біля неї, дорогу під горою і старий цвинтар. Чимало з них товпилося на подвір'ї плебанії біля колодязя та з цікавістю розглядало підводи, якими заїжджала туди на пошті доicoliшнiя інтелігенція. Аж ось від гостинця примчали два автобуси із співаками львівських хорів — «Бояну» й «Сурми» та із професорами Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка. Між ними Талі впала в око худорлява постать із буйною шевелюрою й вона здогадалася, що це композитор і музикознавець Василь Барвінський, тодішній директор цього інституту. Не раз бачила його на фотографіях у журналах та газетах.

Довкола гостей зараз же зібралося багато селян, які хотіли зблизька оглянути столичне панство, що було для них не абиякою атракцією.

Талія відрекомендувалася й запросила львов'ян зайти до покоїв плебанії щось перекусити чи передягнутися.

Люди розмістилися на цвинтарі майже в такому самому порядку як завжди в церквах: жінки й діти по лівій стороні, а мужчини по правій. Їмосць Лідія з донечкою продиралася через гущу мирян ближче до польового вівтаря. Таля обвела зором свою матір і дійшла до висновку, що вона вбрана елегантно й модно.

Задзвонили дзвони. Почалася Служба Божа, під час якої співали злучені львівські хори: мішаний «Боян» і чоловічий «Сурма» в силі понад сорок осіб. Чудовий і могутній спів...

Таля запримітила, що миряни захоплені цією відправою, стоять мов заворожені. Цього разу жінки навіть не розгорнули товстенних молитовників і не шепотіли Богові півголосом своїх благань, а старики не дрімали, похитуючись то в один бік, то у другий. У людей розворушилося їхнє духове ество і разом із чудовим співом кружляло десь у височенних сферах.

Зненацька піднесений настрій у Талі потих, бо на дорогах і в гайку угледіла гранатові мундири польських поліціантів.

— Бач, прийшла погань! Око і вухо окупаційної влади!

Один жандарм стовбичив на самому переді, на жіночій стороні. Таля здивувалася:

— Чого заліз між жінки? Хіба йому повилазили очі, і не бачить де стоять чоловіки?

Проте причина стала їй ясною, коли на амвон вийшов о. Михайло — парох Хотинця.

— Ах, зараза — прийшов підслухувати!

Але проповідник не зважав на настирливі погляди жандарма й піднесений урочистістю хвилини, вливав у серця зібраних людей балзам українського патріотизму.

Після Служби Божої біля могили отця Михайла Вербицького ушпикувалися процесії з усіх поблизьких сіл із своїми священиками. Відслонено біле накриття й почалося урочисте посвячення пам'ятника.

Заки все ще не впорядкувалося, Таля зустріла Касю, вбрану, як звичайно, по-сільському і шепнула їй:

— Глянь, онде наш Федь очолює ряд парубків із хоругвами, а поруч нього у дівочому ряді його Ганя, — дивися, як він гордо й пишно ступає!..

— Ти, Талю, мусиш зрозуміти, що справді є чим гордитися. Хоругов у церкві маємо лише вісім і когонебудь не підберуть до них. На кінці в парі із Зосею іде мій хлопець Михайло, — додала Кася.

— Ой, Касюню, ти певно скоро вибираєшся заміж? — питала вона, заскочена новиною.

— Де там! Не можемо побратися, бо обидвоє неможливі. Він перше поїде до Аргентини на заробіток, а тоді вже буде видно, — розкривала Кася свою таємницю.

Таля пересунулася між людьми до гурту колишніх подруг із сільської школи, котрі скупчилися з боку цвинтаря біля естради,

збитої з дощок зумисне для виступів хору. Як тільки закінчилася церемонія посвячення, звідтам залунав могутніми акордами «Заповіт» Тараса Шевченка, а згодом в'язанка пісень. Були це переважно композиції отця Михайла Вербицького. Такого чудового співу ще не чули мешканці цієї околиці. Здавалося, що ці звуки, мов птахи б'ються розпростертими крилами до їх грудей. Не одна хустина, не один рукав чи запаска обтирали крадькома сльози із зворушення. Це враження ще підсилила знаменита промова відомого музики із Львова — д-ра Нестора Нижанківського. На кінці гімн «Ще не вмерла Україна» рвався, мов вихор, із безлічі грудей і ніс гарячі прагнення ген туди, до синіх горизонтів.

Люди уже розходилися, порожнів цвинтар, а Таля сперлася до плятформи і стояла мов зачарована. В її вухах ще звучали уривки мелодій, дзвеніли крилаті слова, а перед очима кружляли численні картини. Кася торкнулася її рамена й порадила:

— Талю, йди зі мною до хати. Виглядаєш перевтомленою. Аж поблідла на лиці!

— Незабаром прийду, ще кілька хвилин побуду.

Тоді на дорозі напроти неї з'явився гурт місцевих студентів. Поздоровили на ходу, але потім пристали і гей би нараджувалися. До неї наблизився високий Івась і запропонував:

— Може б ви, панно Наталіє, пішли в нашому товаристві до читальні «Просвіти», де у виставовій залі відбудеться прийняття для гостей. Буде цікаво погуторити із львов'янами.

— Дуже радо прилучуся до вашого гурту, — відповіла вона спокійним тоном, хоч насправді хотілося її вівкнути і підстрибнути з радости, що вже уважають її дорослою особою.

— Яке ваше враження із сьогоднішнього свята? — зацікавився Івась.

— Колосальне! Закарбувалося у моєму серці хіба на все життя, — визнала вона. А потім ще висловила нав'язні думки: — Кілька років назад мій батько розказував мені про часи й обставини, в яких творився національний гімн. Тоді українство щойно випускало парості, а сьогодні в натовпі людей я відчула, що українська стихія вже б'ється чітко в береги.

Обидвоє виходили із старого цвинтаря на дорогу, щоб прилучитися до товариства. Але на дорозі Таля ще зупинилася і хвилину мовчки гляділа на могилу.

— Ви дивитесь на щось чи прислухаєтесь до чогось? — допитувався Іван.

— Так, записую у своїй пам'яті цю незабутню картину. Гляньте — там серед зелені і квітів маестатично простягає рамена біло-жовтий хрест. Вгорі кружляють і кричать сполохані птахи, хитаються корони кленів і шумлять композиторові пісню про невмирущість України.

Іванна МАЩАК

ДО 100-РІЧЧЯ ІЗ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕНИ КУЛЬЧИЦЬКОЇ

Коли переглядала старі й нові листи своїх друзів з України, мою увагу привернули два з них. Перший із 19-го квітня 1967 р., в якому, між іншим, написано:

»Померла О. Кульчицька. Тіло спочивало в музеї на Драгоманова. Гуцули-трембітарі приїхали з високих Карпат, затужити по ній на своїх трембітах. Був дуже гарний похорон, везли домовину аж на Личаків. У день смерті її, 8-го березня, була призначена їй премія ім. Т. Шевченка за 1967 рік. Згасла тілом лише, для нас рідна душа-неповторима художниця«.

В іншому листі із 16-го квітня 1978 р., подруга повідомляє:

... »Минулої неділі я була в її (О. К.) меморіальному музеї, що знаходиться в її квартирі на вул. Міцкевича, рядом із домом О. Новаківського, напроти церкви й саду св. Юра. В музеї є ряд картин — олія — портрети батька, матері, сестри, її автопортрет, акватинта, графіка. Мешкання її 4 кімнати й кухня, вікна яких виходять на святоюрський сад і вул. Міцкевича. Є умебльовання з дерева. Над дерев'яним ліжком О. Кульчицької — вишитий ліжник, копія графічної картини — Матері-Вкраїни. Посередині жінка з дитятком, а по боках (як колись на фресках у Софії) родина Ярослава Мудрого — »Мужі«. Ця домінуюча картина над ліжком у кімнаті наповнює душу й серце глядача великим тремтінням і любов'ю до художниці — вдячністю за цей образ. Є ряд графічних картин: — »Пори року« та із сторінок історії — »Ярослав Мудрий«, »Данило Галицький«, які носять немов сліди композиції і зображення візантійського стилю. Мені здається, що тим художниця неповторна, самобутня. Маєстат, захоплення і велич віють із цих полотен. Безмірна любов її віє із заповіту (що за склом у габльотці) із серпня 1957 р., в якому художниця заповідає все своє художнє надбання, як і предмети її побуту для українського народу.

Велика людина, що посвятила своє особисте життя, виреклася й материнства, щоб талант, працю, всі свої помисли і труд віддати своєму народові. Це із ряду великих наших жінок, які все своє життя віддали для нього...

... У меморіальному музеї оглядаю сама. Вдивляюсь у бюст — голова художниці — роботи художника Миськова. Вік її — 70 років. Погляд орлиний, високе чоло, сказала б трохи чоловічий, лише уклад уст надає жіночості цій волевій голові. Стоїш немов перед живою і мимоволі клониш голову свою. Тихо і скромно, як її життя. Сумно і тихо в музеї-домі, лише сполин про творче життя цієї, що так довго жила в цих стінах. Це вже історія...«

Народилася О. Кульчицька 15-го вересня 1877 р. в місті Бережанах, у родині службовця. Початкову художню освіту здобувала у приватній студії львівських художників Станислава Батовського та Романа Братковського (1901-1903 рр.), опісля продовжувала її у Відні, в школі прикладного й декоративного мистецтва (Віденська промислово-художня школа — 1903-1908 рр.). Захистивши дипломну працю в 1908 р., О. Кульчицька виїжджає закордон та ознайомлюється із творами західноєвропейських мистців Парижу, Лондону, Мюнхену.

Після повороту до Львова в 1909 р. О. Кульчицька вперше дебютує — виставляє свої твори та знайомить мистецький Львів зі своїми живописними і графічними працями. Саме тоді у Львові, найбільшому культурно-мистецькому центрі Галичини, згруппувалися майже всі західноєвропейські художники, на чолі з видатним живописцем і критиком Іваном Трушем. Тут влаштовувалися виставки українського мистецтва, видавався журнал «Артистичний вісник», в якому порушувалися проблеми відродження й розвитку національного мистецтва.

І хоч творчість О. Кульчицької була представлена роботами студентського періоду, вони відразу привернули увагу глядачів і критиків своєю оригінальністю та глибиною народньої тематики. Такі живописні праці, як «Діти на леваді» (1908-1909), «Ярмарок у Косові» (1908), «Сніжна зима» (1909), алегорична композиція у формі триптиха «Мистецтво», «Наука», «Історія» (1906), були незвичайним явищем у той час, як була ним і різноманітність виставки. Побіч графічного мистецтва — живописні твори. Офорти, акварелі, гравюри на дереві та лінолеумі, серед яких переважали кольорові, інтенсивні тони.

Ця виставка О. Кульчицької була оцим «виграним боєм» у мистецькому світі Львова, який дав художниці відчуття впевненості у своїх творчих силах. На талановитість і добру школу художниці звернули увагу українські й польські критики. Появилися статті в таких газетах, як «Слово польське» (Львів 1909, листопад), «Діло» (22. 11. 1909, ч. 38). Але найбільшою і найціннішою нагородою О. Кульчицькій, був вияв признання і слова І. Труша:

«... Так скоро і так гарно розвиває свій талант мало хто. Для української штуки прибула нова, поважна сила...», що в О. Кульчицької є: «... великий артистичний смак, впевненість ведення лінії, прегарна композиція...»

В уяві художниці народжуються нові пляни, композиції образів. Вона мріє про здійснення своїх задумів у барвистих полотнах живопису, але життя ставить перед нею непередбачені труднощі і вносить зміни.

Після смерті батька, якого Олена дуже любила, вона опинилася у важких матеріальних обставинах і змушена була прийняти

вчительську працю в середніх школах Перемишля, куди і переїхала зі Львова. Там опісля була одною із засновників краєзнавчого музею «Стривігор». Прожила в Перемишлі майже 30 років, які були, може, найпліднішими літами художниці, але час цей вимагає окремих досліджень. Вислідом того часу були такі твори, як «Перемишль із нашого вікна», «Перемишль у зимі», «Сян під Перемишлем», «Сосни під Перемишлем» й інші, присвячені містові, праці. Проте, для справжнього живопису часу залишалось мало. Однак, жадоба творчости не покидає художниці й щоб здійснити свої задуми, вона звертається до гравюр, в яких також відчутне тяжіння до живописности. Вона захоплюється переважно кольоровою ліногравюрою й акватинтою, що в поєднанні з офортом дає цікаві живописні ефекти. Чорно-білі гравюри виконує на дереві, і вони займають видатне місце у творчості О. Кульчицької, про що академік В. Касіян писав:

»Кульчицька була піонером відродження гравюри на Україні й у цій ділянці своєю творчістю займає цілком своєрідне й визначне місце. В неї немає прямих попередників, її немає з ким рівняти...«

Після Львова О. Кульчицька виставляє свої твори в Києві, Кракові, Познані, Варшаві, Відні, Берліні, Стокгольмі, Римі, Празі, Торонті, Гельсінках, Чикаго, Женеві, репрезентуючи перед світом українську графічну культуру й народне мистецтво. Всюди, як графік, здобуває перше місце, бо з великою душевною теплотою художниця передавала правду життя.

У маленькій акватинті «Місяць на воді» (1911), багато душевного спокою, в офорті «Буря на Адріатичному морі» з великою майстерністю передано сильний порив вітру і хмарне небо.

Та крім мотивів природи й побутових сцен її хвилює життя і доля рідного народу. Понад 60 років О. Кульчицька мандрувала по рідній землі, вивчала і змальовувала її живописну красу та тяжке життя й боротьбу галицького селянина за існування. В кольоровій гравюрі «Бідні діти» (1914), офортах «За море» (1914), «Під чужим небом» (1915), вона образно показує поневіряння селянина, який шукає кращої долі в чужих краях. Теми її творчости того часу немов перекликаються з літературними темами таких письменників, як І. Франко, О. Кобилянська, О. Маковей та інших.

Події Першої світової війни, масові арешти, людські страждання, голод, епідемії, примусовий вивіз українського населення до австрійських концтаборів, у яких побувала і Кульчицька, гостро й виразно показані чутливою на людське горе художницею в її картинах. Вона не лякається репресій цісарського уряду, творить серію антивоєнних гравюр та акварель, як «Чорна хмара» (1914), «Жертви війни», «Війна-втікачі», «Молох війни» (1915), «Помста» (1917), «Татарське лихоліття» (1915) й інших.

До зруйнованого Перемишля повертається художниця з вимушеної евакуації і у своєму щоденнику з 16. 11. 1919 р. пише так:

»Неділя, сніг із дощем і шалена завірюха, зимно. Сиджу дома, щаслива, що можу працювати. Роблю ілюстрації до «Світа дитини» і для Гнатюка, до його мітології... Добре сидіти дома і бодай необхідне мати до життя, але чи ж можна справді тішитися, знаючи, що тисячі полонених сидять у голоді й холоді, терплять зневаги від гнобителів, що сотні тисяч селян і робітників не мають де мешкати й що їсти...»

В цей час О. Кульчицька створила офорт «На панщині» (1918), в якому показала, що із приходом польської окупації, також нічого доброго українському народові не ждати...

Про цей важкий час художниці та про її чутливі відчуття і переживання, як і про її артистичну душу, пише у «Новій Хаті» в 1928 р., Л. Старосольська так:

»...З Ольгою і Оленою Кульчицькими стрінулася я вперше в Баранові 1919 р., куди разом з іншими вивезла їх польська влада, як заложників міста Перемишля. В'язні замку зуміли зі своєї кімнати зробити товариське вогнище, яке для других в'язнів було наче рідною хатою. Мене вразила тут безпретенсійна свобода й культура у взаємовідносинах усіх в'язнів між собою і супроти жінок. Це усвідомила я собі пізніше, коли мені довелося перебути кілька днів у домі сестер Кульчицьких...

...Я вперше відчула велику силу духового артизму, його могутній вплив і творчу вартість. А духові артисти сповняють велику місію. Вони, як ті, що вміють передати те розуміння другим, стають посередніми їх співтворцями. Їхнє абстрактне мистецтво не виявляється сконкретизовано як певна означена мистецька форма — малярство чи різьбарство, поезія чи музика. Їхнє мистецтво виявляється тільки вродженою тонкістю духа, умінням відчувати й умінням передавати його новим творцям-мистцям. Вони є духовими жрекинями мистецтва, духовими артистками...»

На окрему увагу заслуговують твори О. Кульчицької з циклу дереворитів і гравюр «Історія княжих часів» і «Галерія українських письменників» (1919-1920 рр.), які набули широкої популярності в українському народі, бо до цього часу в галицькому мистецтві патріотичні теми жодним художником так щиро й відважно не зачеплювалися. Ці гравюри в оригіналах і репродукціях поширювалися у школах Галичини, а портрети Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки (1920 р.) та інших письменників можна було зустріти в найглухіших селах Галичини. Їх вішали селяни на стінах і прибирали рушниками. Ці гравюри-плякати робили важливу патріотичну справу й марно польська влада знищувала їх головню в роках пацифікації, а тих, у кого знаходили портрет Л. Українки зі словами:

»Вставай, хто живий,
В кого думка повсталала,
Година для праці настала!

Не бійся досвітньої мли,
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла», —

карали ув'язненням.

Найкращим другом і дорадником О. Кульчицької була її сестра Ольга. Вони постійно подорожували разом, підшукували нові теми для праці. Ольга була надхненням творчих сил сестри. Виїжджаючи в села Перемищини, чи в зелену Лемківщину, вони вивчали побут кожного села, головню звертаючи увагу на його історичні й етнографічні особливості. Олена змальовувала народню архітектуру, зарисовувала народній одяг, а Ольга вибирувала перлини народнього мистецтва. В результаті спостережливості і старанних записів, поставали окремі цикли гравюр, як: «Народне будівництво Західної України», виконані з мудрою простотою і лаконізмом народніх майстрів, стиль яких художниця чудово розуміла й надзвичайно влучно використала. Ліногравюри дають змогу відчувати дійсно казкове багатство архітектурних композицій, ясність архітектурних форм, що їх знаходимо в цих пам'ятниках, головню церквах. (Для прикладу церкви у Великому чи Міхновій Дрогобицької області, Трисвятительська й Успенська церкви у Львові, чи дзвіниця в селі Поляни на Лемківщині та інші).

Немає сумніву, що вже частково неіснуючі церковці, чи селянські хати — пам'ятники українського народнього будівництва, збережені у творах О. Кульчицької, будуть цінним матеріалом для зрозуміння специфіки української національної форми в архітектурі.

Із приводу персональної виставки О. Кульчицької в Києві у 1945 р. В. Касіян дуже гарно висловився про цілість творчості художниці:

«... Твори, зокрема дереворити, що виходять з-під її тендітної руки, показують нам то велетенські й могутні постаті легендарних народніх героїв, то лірику народнього побуту і звичаїв, то славні сторінки з нашої давньої і близької історії, то красу будівництва і краєвиду землі української...»

Ось невеликий, але сильний змістом естамп із 1928 р. (меццотинто) «Проти бурі», то знов у кольоровому лінориті «Іній» (1949) — поезія зимового ранку, в естампі «Берізки» (1912 — акватинта), «Верби зимою» (1907 — кольоровий лінорит), «Осінь у парку» (1943 — монотипія), «Квітучий сад» (1928), «Захід сонця в лісі» та в інших — велике почуття краси природи. Або невмируща тема матері — «Мати з дитиною» (1930) — материна любов сильна й ніким не заступима.

У мистецькій діяльності О. Кульчицької 20-30-их років проблена вдячна й виховна праця у книжковій графіці, видана окремими книжечками «Нашим найменшим». Це понад сімдесят дитячих казок, байок, читанок і оповідань, які вона ілюструвала,

а які образowo розповідали про зміст книжечки дитині. («Танцювала риба з раком» (1923), «Ворона в павиному пір'ї» (1923), «Лис Микита» й інші).

Вдержуючи постійний контакт із відомими в той час письменниками, О. Кульчицька ілюструвала збірку новель В. Стефаника «Дорога», повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», твори І. Франка, Ю. Федьковича, як також здійснила велику працю, ілюструючи тритомник фолклориста В. Гнатюка «Українська народна мітологія». Вона зобразила нереальних героїв твору уявлених «бісів», «відьом», «домовиків», «водяних», «злиднів» (1922–1923) дуже оригінально й переконливо, завдяки зібраному під час подорожей багатому історично-етнографічному матеріалі. Захопившись мітологічними сюжетами, художниця задумала окрему серію гравюр «Легенди гір і лісів».

Дуже поважною працею О. Кульчицької була графіка малих форм — поштових листівок та *ex-libris*-ів, які, як уважала, були найзручнішою формою популяризації українського мистецтва серед народу.

Над книжковим знаком О. Кульчицька почала працювати ще у віденській школі, де виконала один із найкращих *ex-libris*-ів у 1906 р., на якому зобразила себе у вигляді бджілки. А ось що пише про цю ділянку мистецтва художниці П.М.К. у «Новій Хаті» в 1927 р.:

«...*Ex-libris*-и О. Кульчицької на високому мистецькому рівні. Вони, як характеристичні праці у творчості Кульчицької, є цілком європейські, та щобільше, багато її книжкових знаків ще й перевищують їх. На спеціальні відносини в Галичині і на свій час се було мистецьке відкриття. При чім із притиском піднесемо тут національний зміст і сюжет їх. Кульчицька використала всі можливості в цім відношенні.

Як тема її *ex-libris*-ів, так і виконання є дуже багаті в різнорідності. Тут і графіка пером, і дереворит, і штих. Все багатство тем *ex-libris*-у. Тут і геральдичний *ex-libris*, і символічний, і легендарний. Від усіх віє інтимним настроєм і мистецькою цілістю».

Серед численних творів О. Кульчицької важливе місце займає серія малюнків народного одягу (та збірка вишивок і писанок), над якими працювала вона протягом багатьох років (1928–1946 рр.). Ці етнографічні рисунки, зроблені з натури в багатьох місцевостях України, становлять велику історико-пізнавальну цінність. Альбом малюнків національного одягу Галичини, в якому є 74 таблиці, що містять понад 100 шкідців, заслуговує на особливу увагу істориків, етнографів, мистецтвознавців і художників.

Не можна не згадати також про працю О. Кульчицької над ескізами килимів, народніх вишивок, прикрас та інших предметів українського побуту, які вона виготовляла в емалі, кераміці, бронзі та на різних ткацьких матеріалах.

Українське суспільство щораз то більше зацікавлювалося не-

пересічним талантом і вислідами її роботи серед населення Галичини. Із приводу виставки килимів появляється в «Новій Хаті» за квітень 1928 р. стаття директора музею д-ра І. Свенціцького під заголовком «Виставка українських килимів у національному музеї» в якій між іншим, він пише:

«... Ось перед нами килими Ольги й Олени Кульчицьких. Обі сестри підійшли до килимкарства, як до технічної форми втілення своїх наскрізь модерних мистецьких замислів. Перед ними-українками виринуло завдання — відродити чи то примінити традицію безмежної скарбниці людогого (народного) мистецтва у дрібному домашньому мистецькому промислі Східної Галичини. Створити нутро української хати, оточити життя української жінки і її сім'ї рідними мистецькими цінностями, навіяти на Галичину ніжний спомин про невмирущий зв'язок її мистецтва з широкими степами Східної України — ось тло їх збірної мистецької праці...

Не місце тут розглядати подрібно мистецькі досягнення Кульчицьких. Вистачить сказати, що в них є своє власне мистецьке обличчя, коли вони стилізують український горщик із двома вітками повійки, або розбивають тяглий мотив скісних віток на полях вузьких рівнобіжників, та ясночервоний килим розділюють веселою мозаїкою дібраних у тон яскравих, високих, рівнорамених трикутників. Добір барв, особливо глибокої черні і червоної рамки на зіркастому та галузок із «грушками» і «яблуками» на синяво-сірому килимові — є безперечно дуже вдалий...

... Кульчицькі, очевидно, палають вогнем творчости. Вони стараються здійснити кожний замисел мотиву творчим ефектом...»

В Перемишлі дім Кульчицьких став культурно-мистецьким центром. Олена проєктує, Ольга вишиває, шие. З-під їх працьовитих рук виходять прекрасні й неповторні декоративні тканини, вишивки, килими. Вони влаштовують виставки, запрошують до себе, пропагують народне мистецтво в жіночих кружках, школах. Про них пишуть українські часописи й журнали, і таким способом впроваджують в маси народу художньо вартісні, естетичні речі загального вжитку.

Та настають 30-ті роки. Польський уряд щораз більше переслідє свідому, передову українську інтелігенцію і де може нищить надбання українського народу. Тоді не лише слово стає небезпечкою, але й мовчазна тканина-вишивка. Польський уряд тривожить велика популярність О. Кульчицької і влада, користуючись пенсійним віком художниці, переводить її на пенсію, думаючи пригнобити цим її. Тоді на піддержку О. Кульчицькій спішить поетка Уляна Кравченко, присвячуючи Олені вірш:

»Хоч над нами бурі шум,
Не співаймо скорбних дум...
Дужі ми, як гордий вал,
Як каміння гострих скал...

Хоч над нами мла і ніч,
Хоч шляхами йдуть врозтіч,
Хоч нема над нами зір,
Ти, як Я; у Завтра вір!

Заспіваймо тих пісень,
Що віщують ясний день,
Хоч кругом ще ніч без зір,
Ти, як Я, в Побіду вір!»

У 1938 р. О. Кульчицька залишила педагогічну працю в Перемишлі й переїхала до Львова. Тут у 1939 р. опинилася під советською окупацією, і працювала на посаді старшого наукового співробітника у Львівському музеї етнографії.

У 1941 р. задумує серію гравюр на тему боротьби українського народу, звертаючись до нашої давньої історії. З-під її руки виходять такі дереворити, як «Богдан Хмельницький під Львовом», «Довбуш» (1940), «Головач» (1940) й інші.

Із приходом німецької окупації О. Кульчицька, як і в роки Першої світової війни, повертається до воєнної тематики і створює ряд композицій: «Війна», «Зруйноване гніздо», «Ой біда чайці-небозі» та інші, зображуючи ними час від 1941 до 1944 рр.

Чергова окупація західних земель України більшовиками застала О. Кульчицьку на грані її 67 літ, але художниця не покидала праці, і творчість її була далі дуже плідною, однак вік і хвороба ослаблювали сили, притуплювали зір. Сильною волею й незламним духом, вона у серіях офортів, акварель і ліногравюр відтворює історію і красу Львова у його 700 ліття, зображуючи князів: Романа, Ярослава й Данила — засновників цього древнього міста. Оцей монументальний триптих був останньою працею — останніми творами художниці.

Творчість О. Кульчицької була дуже різномірною і багатогранною. Вона подарувала українському народові понад 4000 (чотири тисячі) художніх творів. За даними І. Сеніва (О. Кульчицька — каталог творів) до 1964 р. відбулося 62 виставки, представлено 98 бібліографічних назв її творів у різних мовах, але цей каталог не повний. Навіть експоновані в музеї акварелі «Ігральні картини» в каталог не ввійшли. Якесь кількість оригіналів пропала у 30-их роках у Берліні через банкрутство фірми, яка мала видати монографію Кульчицької.

До 1913 р. Кульчицька продала багато картин неукраїнській клієнтелі й за зібрані гроші в сумі 3000 корон створила стипендійний фонд імени свого батька, для допомоги молодим художникам. Згідно каталогу, цикл «Народне будівництво західних областей України» має 180 назв, цикл «Західньоукраїнський народний одяг» замикається 167 зразками, а книжкові ілюстрації до серії «Нашим найменшим» становлять 1218 малюнків.

Ex-libris-ів записано 59 назв. О. Кульчицька збрала 1500 зразків народніх вишивок та більше 150 писанок, з яких брала мотиви до композицій килимів, а їх було виконано 80 штук, у більшості під час перебування в Перемишлі до 1939 року.

І це одне життя, що майже замкнулося 100 роками... для пере-

січної людини, це дуже довгий час. У ньому людина родиться, дозріває, живе й відживає, вмираючи, не залишаючися в пам'яті людей надовго.

Однак не буває так із людьми, які чимось відзначилися в житті, жили, трудилися і творили для інших, віддаючи без решти свою любов і сили своєму народові. Такою іншою була О. Кульчицька. Вона наповнила скарбниці українського мистецтва неповторними художніми творами, зображаючи в них історію, побут, красу й поезію України. Кульчицька проклала шлях новій генерації, яка, незалежно від власних творчих індивідуальностей, творить під впливом цієї великої Людини, що залишила нам ось такий заповіт:

»Керуючись безмежним почуттям відданості своїй рідній Батьківщині та любов'ю до свого народу, для якого я з надхненням працювала весь час і, будучи на схилі свого життя, на випадок моєї смерті, роблю таке завітне розпорядження: весь мій мистецький дорібок, на який складаються зразки народнього одягу, народньої архітектури та інші, офорти, ліно-дереворитні дошки і кліше, килими, виконані в 1909-1939 рр. під художнім керівництвом моєї сестри Ольги, меблі в гуцульському стилі (виконані в Косові в рр. 1908-1909 за проектом моїм і сестри Ольги), лава роботи Коверка, мої емальовані праці та предмети народньої творчості (кераміка, скло, різьба по дереву, метал, художня тканина, як також ткацький верстат сестри Ольги) — отже всі ці речі, які на день моєї смерті мені будуть належати, або на які я буду мати законне право, а які докладно списані у двох каталогах, роботи наукового співробітника Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові Сеніва Івана, та наукового співробітника Львівського державного музею українського мистецтва, Пачовської Оксани, заповідаю у власність українського народу в особі Львівського державного музею українського мистецтва на вул. Драгоманова, 42. Бажанням моїм є, щоб усі ці, заповіджені мною речі залишилися завжди у Львові, не були нікому продані, або даровані і становили скромне поповнення культурних цінностей українського народу».

БІБЛІОГРАФІЯ

Д-р І. Свенціцький — ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКИХ КИЛИМІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ. *Нова Хата*, Львів, 1928 р., ч. 4, стор. 2.

П.М.К. — EX-LIBRIS-и ОЛЕНИ КУЛЬЧИЦЬКОЇ. *Нова Хата*, Львів, 1927 р., ч. 5, стор. 5.

Л. Старосольська — АРТИЗМ. *Нова Хата*, Львів, 1928, ч. 5, стор. 6-7.

Д. Фіголь — ОЛЕНА КУЛЬЧИЦЬКА (15. 9. 1877), *Український календар*, Варшава, 1967, стор. 143-145.

ОЛЕНА КУЛЬЧИЦЬКА. Альбом, Київ, 1969, *Мистецтво*.

І. Сенів — О. Л. КУЛЬЧИЦЬКА — нарис про життя та творчість. Київ, 1955. *Мистецтво*.

Я. Коваль — ОЛЕНА КУЛЬЧИЦЬКА (15. 9. 1877 — 8. 3. 1967). *Український календар*, Варшава, 1977, стор. 127-133.

А. ЮРИНЯК

ЛЮДИНА І СИСТЕМА

(Про книжку «У смертельному колі» Степана Федорівського)

1. Зачула в корчах жалю повна мртї і надїї молодість, обірвана протилюдською системою...
2. Витримати, за всяку ціну, витримати й не впасти в зневіру під тягарем знущань над людиною і нацією.

У цій книжці подані два етапи, два життєві струмені одного й того самого героя — Наума Дубогриза у змаганні з тим самим ворогом на етапі першому і пізніше — на етапі другому, вже поза межами Батьківщини.

У короткому слові «До читачів» автор називає свій твір «певною мірою твором мемуаристичним... Усі події, місця, час і люди є реальні, колись широковідомі українському суспільству...»

З такою настановою автора заходить у суперечність тут і там белетристична манера звичайної повісти з одним головним персонажем — Наумом Дубогризом, в якому читачеві вільно вгадувати особу самого автора. Та, само собою, незалежно від літературної форми, вага і значення літературно-мистецького твору визначається насамперед змістом — *ідеями в образах*, поданих у творі. Під цим оглядом найголовніше місце займає, розуміється, герой твору — Наум Дубогриз. Хто ж він такий?

Син українського села на Поділлі він, як і його ровесники, до юнацьких років не був національно свідомий. Але, усвідомивши «чийх батьків син, ким, за що закутий» — Наум уже не зійшов зі шляху боротьби за гідність і волю української людини. Перипетії цієї боротьби становлять епізоди (розділи) книжки-хроніки, при чому їх цілість творить замкнуте коло (звідси, очевидячки, й назва «У смертельному колі») бо так розділ 1-ий, як і розділ 29-ий, останній, належать до епізодів на чужині: Словаччина—Баварія. Отже, епізоди *вітчизняні* подані як героєві спогади, що «переплітають» епізоди чужинецькі, «сьогоднішні». Війна та ще чужина — як відомо — роблять людину черствою, ба навіть тупою і жорстокою. Письменницький такт автора допоміг йому зберегти образ головного героя в рамках традиційних селянських чеснот: найменшого прояву жорстокости, насильства. Наум не дозволяє собі, натомість часто-густо — чим тільки може — помагає ближньому в нужді. Тут власне, на нашу думку, авторові краще прислужилась би чисто літературна форма повісти, без підкреслення мемуаристики.

Якщо оцінювати літературно-мистецьку якість епізодів *чужинецьких* і *вітчизняних*, то ми перевагу віддамо таки вітчизняним: тут бо найдужче вражає контраст, між гуманністю і природним, що так скажемо, конструктивізмом селянського побуту і праці — з одного боку, і дикою

жорстокістю, вандалізмом носіїв большевицького режиму: пригадаймо собі навалу »червоних кавалеристів« на дідову пасіку та блюзнірське стріляння п'яного командира по іконах у селянській хаті.

З великою душевною теплотою герой твору (а читач має право отожднювати його з автором) згадує роки навчання — спочатку в селі, пізніше в місті (головно в Києві); пригадує міські постаті шкільних товаришів, також викладачів-українців. Із цих сторінок так і струмить на читача той ентузіазм, що ним справді була охоплена в роках українізації селянська й робітнича молодь українського походження. Вона так горнулась до освіти, так »ковтала« знання рідною мовою, що це передавалося й учителям і вони давали із себе максимум, хоч матеріальні умови були не раз дуже важкі.

І знову ж — як протилежність до цього радісного піднесення — важкий сум і біль огортають читача, коли згодом він читає про підступне руйнування окупантською комуністичною владою культурно-мистецького життя в Україні, почавши від поголового нищення освітніх і наукових кадрів. Найбільшою трагедією цих людей було те, що їм навіть не снилося валити советську владу: не будши людьми політики, ці люди — вчителі, науковці, літератори й різних фахів мистці — поняття не мали й не підозрівали того, яких гігантських розмірів сягне большевицька провокація: вони щиро повірили в можливість будувати й розвивати українську національну культуру в рамках УССР, і віддавалися цьому будівництву всією душею.

Багато сторінок книги зайняло змалювання життя-буття арештованих у чекістських катівнях і в'язнів у тюрмах.

Досить переконливо показано освідомлюючу ролю в'язниці як свого роду »політичного університету« для вперше сюди запроторених українських діячів, особливо сільських інтелігентів (до яких належав і наш герой — Наум Дубогриз), великою мірою не позбавлених ще наївної віри в людську справедливість. У цьому пляні варто подати цитату із 179 стор. Колишній заввідділу народівити Погребнюк ось як »розкриває душу« перед Дубогризом: »...я зрозумів, що масові арешти є спеціальною політикою партії стосовно українців. Правда, арештовували й ламали ребра і комуністам інших національностей, навіть жидам, а нашого брата, товаришу Дубогриз, тут було битком набито... Кожен, хто почував себе українцем, незалежно від його соціального походження, партійности і заслуг — всі для НКВД є фашисти. Розумієте?« А коли Дубогриз удав, що ніби не цілком розуміє, Погребнюк додав: »Комунізм — це лише параван, за яким ховається російський шовінізм. Ідейних комуністів уже немає. А, коли ж хочеш бути комуністом, зречися не лише рідної мови, а й рідної матері, прославляй імперських катів, починаючи від Івана Грозного й до сучасного...«

Автор книги чимало місця присвятив (особливо в останніх розділах) товаришам по в'язничній камері з колишньої большевицької еліти: червоним командирам, високим партійним і урядовим достойникам. Їхніми устами автор подає читачам нищівну критику комуністичної системи урядування й господарки. Зокрема багато наведено висловлю-

вань в'язня Іванова — в минулому довгочасного секретаря ЦК все-союзного комсомолу. Ось що каже цей довголітній »будівник комунізму«: »... комунізм здійснити неможливо. Бож усіх людей не можна стригти на один копил... Але ті, що ширять ідею комунізму, добровільно її не зречуться, бо так же мусіли б зректися власного добробуту і влади... Якби народні маси знали, як живуть члени Політбюра і взагалі високі партійні достойники, то совєтська система завалилася б за один день«.

Коли ми при змалюванні чекістських підвалів і в'язниць із написами на фронті (рос. мовою) »Здесь не наказивают, а направляют« (яка блюзнірська іронія!), то мусимо подати одну заувагу: макабричні сцени знущань над в'язнями подано з надмірними натуралістичними подробицями, що можна було б опустити. Адже про садистичні витівки тюремників можна сказати в делікатнішій формі й в іншому стилі.

Ми вже сказали раніше, що твір »У смертельному колі« побудований за принципом порівняння контрастів життєвого шляху героя: дитинство і молодечі роки — напоєні жадобою все знати і ближньому помагати — це струмись мрій і надій, перекреслення яких насильником — хоч і не зламало героя, але — річ ясна — мрійника обернуло у тверезого реаліста з чималою домішкою холодного скепсису. Це позначилося найбільше на поведінці й висловлюваннях Наума Дубогриза — цього *alter ego* автора — під час життєвого шляху вже на чужій землі: Чехо-Словаччині, Німеччині. Правда, у книзі закордонний відтинок життя Наума закороткий — у порівнянні із життям у Рідному Краї. Може згодом і тут він стріне радість життя та друзів — як Михайла Бондаренка і безмежно йому віддану Гафійку — та реалізацію ідей добра. Але про це читачі можуть довідатися лише з далшої творчости автора.

Книга появилася накладом автора, охайно і гарно видрукована в Українському Видавництві в Лондоні (Англія), — 238 стор. друку. Ціни книги й тиражу не позначено. Зачуваємо однак, що автор книгу продає по 6 дол. за примірник. Отож є шанс книгу придбати від автора, адресу якого тут подаємо:

4629 — 46th Street, San Diego, Calif., 92105, U.S.A.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

К. М. ЧОРНИЙ

НА НОВІЙ ДОРОЗІ

Від 19-го березня до 2-го квітня ц.р. при 3-а Черчіл Стріт, у власній студії, була влаштована виставка самим артистом-малярем, Святославом М. Чорнієм. На ній він виставляв 12 великих полотен, намальованих акріліком, і 35 рисунків, зроблених олівцем. Про цю виставку були прихильні рецензії у двох радіостанціях — 5-Юві і 5-КА, в тижневику «Сандей Мейл», у щоденнику «Ді Адвертайзер», в одній підміській і одній провінційній газеті.

Від початку своїх студій Святослав проявив себе незалежним індивідом у творчих поглядах на мистецтво, а його праці включали й виявляли оригінальні думки, ідеї про структуру, експресію і хроматичну барву. Поступова впертість і наполеглива праця до вияву нових реґул і дисциплін у застосуванні мистецьких концептів, які він опрацював, виразно проявляються в його рисунках. Картини Святослава намальовані на великих полотнах і дуже старанно опрацьовані в композиціях, із великою педантністю і систематикою виконання. Техніка рисування ведеться повітряною щіткою «гард едж». Її ефект створює враження пастилевої ніжності й надає силуеткового характеру барвам. Святослав був зацікавлений тематикою жіночих фігур, які виявляють елегантний і гнучкий рух тіла.

Поруч із малярством, Святослав спеціалізувався в кінематографічному мистецтві, зробив 16-міліметровий фільм на 45 хвилин й у ньому розв'язав проблему світла, форми та кольору, спорідненого з музикою.

Вислід виставки був успішний. Пан Кім Бонайтон, власник кількох галерій у більших містах Австралії, дорадник федерального уряду і приватних компаній у мистецьких справах, купив у Святослава картину і приобіцяв улаштувати йому виставку його праць у Перті, Аделаїді та Сіднеї на протязі 18 місяців. Цю виставку відвідало понад 2.000 глядачів.

Святослав Михаїл Чорний народився 10.ІІ.1954 року в Аделаїді. Освіту здобув у католицькому коледжі. Крім загально-освітніх предметів навчання вивчав теорію музики, гру на піяніні, студіював класичний балет і драму й був чотири роки військовим кадетом, здобувши там найвищу рангу лейтенанта й кілька нагород. Закінчив українську школу й належав до Пласту.

Із хвилиною вступу до мистецької школи «Скул оф Арт» він залишив усі культурні розваги і включився у творчі студії мистецтва, які закінчив із дипломом красного мистецтва в 1976 році. Зараз працює як графік-«дизайнер» у зоологічному городі, а у вільні хвилини працює над новими картинами на слідуючу виставку.

З МИНУЛОГО

Вадим ЧЕЧВА

ПОЛЯГЛИ ЗА ЗЕМЛЮ УКРАЇНСЬКУ...

Лицарям ночі — присвячую

Смерековий карпатський ліс струнчився в піднебесся пречудною готикою. Погідна літня ніч чорною мантиєю окутала гори, бір і недалекий сварливий потік. Жагіття ватри кидало на людей і на дерева багряні рубенівські мазки. Це було року Божого 1943-го в місяці липні, на Бойківщині, в Долинському повіті, на Підкарпатті.

Українська бойова романтика, оспівана у «Слові про Ігорів похід» чи в Гоголевім «Тарасі Бульбі», що довгі роки виховувала бойову молодь, ожила ще раз і вводила Україну зі заскорузлого матеріялістичного світу у світ духовости. Україна кишіла від ворожої солдатески. Чорні і брунатні вампіри, немов скорпіони, сновигали по наших землях, постійно вишукуючи нові жертви.

Дух відвічної стихії, що поставив нас на грані двох світів творити нове життя, раз-у-раз взивав народ до зриву, та залізна воля Проводу веліла ждати приказу. Тепер десь зникла безшабашна вдача розгнужданого анархістичного степовика, що так болюче мстилася на нас протягом століть, а появилася нове покоління українців, замінене в орден. Лекції історії багато нас навчили. Згубна остійщина розпливлася, немов камфора.

Врешті далі ждати було не під силу. Жертв стало забагато. Земля наскрізь просякла кров'ю. Згарища заміняли квітучу землю в руїну. В нову велику руїну...

Верхівка народу видала короткий лаконічний наказ — до зброї! Вступаємо на шлях боротьби. Наказ командира підхопили на свої дужі крила громовиті бурі і рознесли по всій Україні...

Тут іще раз ми мали змогу переконатися, що наш нарід переродився. Не було чутно звуків бойових сурм. Не грали літаври. Не скликувано рад, як у запоріжців. Тихо та спокійно, щоб ворог ні про що не догадався, зберуться два лицарі вночі, десь на кладовищі чи в іншій гущавині, та й ведуть діло. Один із них передасть, інший одбере наказ верхівки, а на другий-третій день глянеш — ні душі в селі — всю молодь наче б мітлою вимів у ліс.

Було так скрізь. Ворог занепокоївся... Посилив репресії. Ринки Станиславова, Калуша, Долини, Стрия, Надвірної, Дрогобича, Самбора чи Турки нанизалися шибеницями. Вихор гойдав трупи найкращих синів України — німецьких закладників. Та це не змінило рішення українського бойового проводу. Праця йшла своїм темпом. Організувалася Українська Повстанська Армія. Ворога охопив панічний ляк. Він побачив, а радше відчув усю заг-

розу та не мав змоги зупинити постання українських збройних сил.

Пролунали перші стріли за визволення української землі та її люду з рук займанців. Впали ворожі, а там і рідні жертви бою. Ряди повстанців із кожним днем більшали. Одчайдушні їх наскоки на німецькі валки-конвої збільшували втрати ворога в усіх ділянках. У цей час було звільнено чимало наших братів наддні-прянців — німецьких полонених. Не тільки українців. В ряди УПА охоче вступали сини свободолюбивого Кавказу, нуждою загартовані таджики, спекою й вітрами обсмалені узбеки, волелюбні татари та непокорені діяспорою жида. Але чи не пора після цього вступу, приступати до речі...

Вогнище, раз-у-раз підсилюване смоляною смеречиною, спалахувало, освітлюючи групу людей. Годі не сказати, що ці зібрані тут вперше юнаки, які досі зовсім себе не знали й не бачили, це гурт на життя й на смерть заприсяжених побратимів, але саме так було. Це незаперечно доказаний у боях факт. Багато з них не були схожі до себе ні мовою, ні походженням. Біля чорнявого, стрункого, мов ялиця, грузина розлягся на мураві кремезний і косоокий татарин. Вічно зажурений, тендітний як билина узбек прикучнув, охопившись руками за ноги, а дебелий і стрункий гуцул докидав до ватри дров. Інші сиділи навколо або розляглися — як кому вигідніше.

Загальну увагу всіх привертав юнак, який, застигши, немов мармурова постать Аполлона, схрестивши на грудях руки і спершись об дерево, глядів задумано у спалахи ватри. Це був комендант повстанського відділу — Славута-Смертонос-Стріла, мешканець села, що розкинулося на узніжжі гори, просмикнулося по-через річку Чечву і хазяйновито розкинулося у підкарпатській долині. В таборі панувала тиша. Ліс занімів. Все живе замінилося у слух. Ніщо не закаламучувало нічний спокій, тільки вогні освічували лица повстанців, галявину та стовбури дерев немов світила світ у Святоюрському храмі у Страсний Четвер.

Так, повстанський відділ переживав Страсний Четвер... Попереду були розп'яття і смерть, щоб прийшло майбутнє воскресіння. Це знане було кожному із присутніх. Великі ворожі з'єднання підсилені танко-колонами й повітряними нищівниками-яструбами, замкнули кільце, в якому були повстанці, і невимовно стискали кліщі, здавлюючи повстанський загін...

Німцям за всяку ціну хотілося добитися перемоги. Цього вимагало вдержання хоч будь-якої дисципліни в рядах їхніх військ. Вони теж дурили себе надією, що може це заламає мораль українського села та міста і припинить доплив повстанців і харчів, необхідних для українського повстанського руху.

Нараз, після трохи не гробової лісової тиші, прогуло протяжне пугукання сови. Всі спрямували зір і слух у цьому напрямку. Командир відділився від соснового стовбура і замінився у слух.

Пугукання креснуло довкілля втретє. Всі зірвалися з місць, а командир грімким голосом чеканив слова команди, негайно наче луна — повторювані з місця на місце. Три сотні воїв завмерло в бойовій готовості, ждучи приказу. Невдовзі стійкові повідомили командира, що зі сходу, від сторони Рожнітівських лісів, почерез Струтин Вижній, Спас, Лоп'янку і далі помітний на шляху посилений рух панцерних авт. Щось мусіло статися, але немає зв'язкових від інших, сусідніх відділів УПА. Можливо, що південні групи повідомлені про замкнення в кільце нашої частини бійців та йдуть нам на відсіч. За якої півгодини в повітрі зажужчали пропелери ворожих літаків. Щоправда, вони не опускалися низько, знаючи, що повстанці й поночі непогано влучають.

Хвилини нетерпеливого чекання видавалися вічністю. Ситуація постійно була загрозливою. Командир висилав на всі сторони звідунів, та жодні вісті не доходили. Хоч назовні всі були спокійні, вичувалося піднесення, як перед літньою бурею. Вирішалося — бути чи не бути.

І тільки командир своїм крицевим холодом і спокоєм впливав на бійців успокоююче. Прямо дивним видавалося, де в цієї, віддосно молодой, бо тридцятилітньої людини набралось стільки гарту й сили волі. Це стане зрозумілим, якщо вглянемо в його життя. Командир Славута-Смертонос-Стріла довголітній підпільник і член ОУН. Вихований у селянській, високо свідомій сім'ї, закінчив українську середню школу у Льва-Городі та вписався на філологію, але воєнні дії перервали навчання. Він був одним із тих, які всеціло посвятили себе служінню українській нації та рідному народові. Вихований у суворій школі бойового ордену ОУН, був жорстким та дисциплінованим. Навчився слухати, щоб могли приказувати іншим. Суворий конспіратор ні разу не попав у руки ворожої поліції і ніколи не був нею запідозрений у конспірації.

Із хвилиною інвазії більшовиками і німцями західноукраїнських земель він преспокійно продовжував студії у Станиславському педінституті, присвячуючи більшість часу організуванню й керуванню Юнацтва в середніх та вищих школах Станиславова. Все йшло своїм руслом. Він здобув довір'я червоних загарбників, був на листі «відмінників» та діставав ряд цінних відомостей, що допомагали нашому підпіллю і визвольній справі. Але перетривати цього лихоліття таки не пощастило. На фальшиві доноси провокаторів його арештовано і посаджено в тюрму, а описів безосновним восьмилітнім присудом заслано на Північ у Норильськ на Таймирському півострові за Полярним колом. Звідтіля він утік, добився на Рідні Землі і перебував у конспірації аж до німецької окупації. Із хвилиною творення УПА вступив у її ряди і славними одчайдушними наскоками сіяв паніку у ворожих рядах. . .

Нарешті прибіг зв'язковий від повстанського відділу, що оперував у Суходільських лісах і повідомив, що їхній відділ метким

маневром увів у замішання ворога, й це дасть змогу відділові Славути-Смертоноса-Стріли прорватися з оточення. Рівночасно були розіслані зв'язкові до повстанської групи, що оперувала в районі Сваричів-Надіїв, Цінева-Чута. Наскок повстанців на ворога із трьох сторін дасть змогу вислизнутися оточеному відділові.

Світало. Із-за Рожнітова показалася кривава заграва сходячого сонця. Змучені й невиспані повстанці мов би й не відчували втоми. Командир дав наказ, щоб нарубати гілля і замаскувати гармати та скоростріли. Кожний із повстанців теж мав умаїтися зеленню. Моторизовані вози й танкетку довелося підминувати, наставити пастку й так залишити. Група поділилася на малі підвідділи, які безшесельно пересувалися з Рубані почерез Замчище, Лази, Діброву й Вуйкову в напрямі шосе Струтин Вижній—Долина. Власне там були найслабші ворожі застави, тож там треба було прориватися і злучитися з групою Ватажка та залишитися у Грабівських лісах, де німці не сміли сунути свого носа. Найважче завдання припало самому командирові. Він вибрав 15 охочих і мав крити відворот та змилювати ворога. Вони без прикриття, до неможливості розтягнені з возами та кіньми немилосердно тарахкотіли по сухій, сонцем спеченій лісовій доріжці. Посувалися у протилежному від прориву напрямі — в сторону Надієва.

Самозрозуміле, що ворог одразу потрапив на цей гачок і почав скупчувати у цьому напрямі свої сили, ослаблюючи тим інші позиції. Цього тільки й треба було повстанцям.

В 5-ій годині ранку відділ Славути-Смертоноса-Стріли зблизився на віддаль пострілу й озвалася густа пальба, а бором стрясла пекельна канонада. Зрозуміле, що кулі покищо не попадали в ціль. Діброва, наче рідна ненька, хоронила своїх діток стовбурами велетнів-дубів. Зате ж повстанські кулі, наче розлучені оси, в'їдалися у ворожу гущу та сіяли смерть. О 8-ій годині ранку основна група добилася до шосе і одчайдушним наскоком розірвала ворожий ланцюг, злучуючися з відділом Ватажка, та швидким маршем подалася у верхів'я бойківських Карпат, в неподільне володіння УПА.

Осатанілий ворог, побачивши, що його »вбрано в шори«, масою смертоносного залізя засипав невеличкий відділ Славути-Смертоноса-Стріли. Повстанці відстрілювалися щось зо дві години, а вкінці все затихло. Із 15-ти людей в живих залишилися два важко ранені бійці, які негайно після бою віддали Богу духа, та командир, що був важко ранений й лежав без пам'яті. Ворог відіслав його в лічницю. На тому не кінець. Наткнувшись на заміновані вози, згинуло додатково 36 ворожих вояків.

І так, українська земля, наші свободолобові Карпати вписали в історію величі і слави ще один із безчисленних епізодів боротьби за незалежність і державність України.

Льва-Город, серпень, 1972 р.

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

У Філядельфії Організаційний комітет Літературного конкурсу для еміграційних письменників повідомляє, що підготовка до конкурсу проходить успішно. Цей конкурс, проголошений Бібліотекою Пласту та Рідної Школи у Філядельфії з нагоди двадцятиріччя свого існування, має на меті винагородити письменницю або письменника за найкращий твір — оповідання чи новелю із сучасного життя на еміграції, який іще не був ніде опублікований. Перша нагорода — двісті доларів, друга — сто п'ятдесят доларів, третя — сто доларів. Однак Комітет передбачає можливість, що ці нагороди будуть підвищені на 30 відсотків.

До складу журі входять такі визначні літературознавці: Іван Коровицький, Григорій Костюк та Юрій Лавріненко.

Слід вислати машинопис новели або оповідання, підписаний псевдонімом, до 1-го жовтня 1978 р., залучуючи в окремому коверті своє справжнє прізвище, адресу та назву твору. Твори, прислані після цієї дати, не будуть включені в Конкурс. Адреса для надсилання матеріалів:

Mrs. Marta Tarnawsky
6509 Lawnton Avenue,
Philadelphia, P.A. 19126, U.S.A.

*

На оселі СУМ «Веселка» біля Актону в Канаді, відбувся 29-ий із черги Здви́г-Зустріч українців Канади та Америки під патронатом Організацій Українського Визвольного Фронту Канади та Аме-

рики — ЛВУ, ООЧСУ, ОЖ ЛВУ і ОЧСУ, СУМ, Т-ва кол. вояків УПА, Союзу кол. українських політичних в'язнів, ТУСМ, Українського відділу АБН, АДУК і УН-Помочі. На Здви́зі промовляли інж. І. Кашуба, який рівнож передав привіт від Проводу ОУН і його голови, Ярослава Стецька, Н. Кафік — міністер багатокультурности в канадському уряді, ген. П. Григоренко, адв. А. Лозинський та мгр Уляна Целевич від імени жіноцтва ОУВФ. Виголосили промови також д-р Р. Малащук від імени Світового УВФ, мгр Ю. Шимко — генеральний секретар СКВУ, А. Соколик від імени ОУВФ Америки, В. Мазур — голова Української Народньої Помочі і від імени УККА та Л. Філь — голова Президії УНО. Кінцеве слово мав В. Дідюк — секретар торонтського Ділового комітету, який підготував цьогорічний Здви́г.

*

У Нью-Йорку 23-го квітня ц. р. відбулося урочисте посвячення новозбудованого храму св. Юрія з участю українських католицьких владик США. Акт посвячення довершив філядельфійський Митрополит Йосиф Шмондюк, а відтак відправив Архиерейську Службу Божу у сослуженні єпископів Василя Лостена із Стамфорду, Ярослава Габра із Чикаго та Ніля Саварина з Едмонтону.

У травні перейменовано вулицю «Голл Плейс», на якій стоїть ново-збудований храм на «Тарас Шевченко Плейс». Цією справою зай-

малася вся українська зорганізована громада через спеціальну комісію, створену 4-го листопада 1976 р., у склад якої входили д-р Ю. Волинець — голова, а д-р І. Фліс і адв. А. Лозинський — члени.

У травні також відбулася ще третя знаменна подія в тій самій місцевості: триденний фестиваль на сьомій вулиці у Нью-Йорку, в якому взяли участь різні українські самодіяльні ансамблі.

*

У п'ятницю 16-го червня ц. р. помер у Каліфорнії, США, визначний український мистець Василь Васильович Кричевський на хворобу легенів-емфезему. Народжений 1901 р. в Харкові, в родині відомого маляра-архітекта Василя Григоровича Кричевського. Мистецьку освіту здобув в Академії Мистецтв у Києві. В 1923 р., закінчивши освіту, викладав мистецтво у художньо-індустріальній школі в Києві, працював у Кіностудії Довженка, оформлюючи декорації, костюми, реквізит.

Згодом, на еміграції, у США продовжував свою мистецьку діяльність у галузі портрета, краєвиду та графіки. Протягом свого життя він розвинув своєрідний український стиль, позбавлений будь-яких чужих впливів, зокрема російських.

*

Інститут ім. Симона Петлюри, який недавно закінчив перший рік своєї діяльності готує у співпраці з Відділом УККА в Мічигані монументальну працю про большевицький злочин у Вінниці. Ця праця вийде в англійській мові і складатиметься з повного тексту офіційного звіту Міжнародної Комісії,

що досліджувала цей злочин у 1943 р. Так само буде долучений англійський переклад спогадів члена Комісії інж. М. Селешка. Інститут теж перекладає на англійську мову I-ий том Творів Симона Петлюри. Видання буде суворо академічне; праці друкуватимуться паралельно, на мові, на якій він писав, і по-англійському.

*

Вже підготований до друку збірник наукових праць про творчість Лесі Українки. Це вислід праці Ділового комітету для відзначення 100-річчя із дня народження Лесі Українки заснованого ще під час ювілейних святкувань у 1971 році. У збірнику поміщені праці шістнадцяти літературознавців, серед яких є такі, як Юрій Бойко, Володимир Жила, Роман Кухар, Марія Овчаренкова, Ірина Пеленська, Наталія Пазуняк та інші. Збірник важливий тим, що намагається представити творчість Лесі Українки у правдивому, невикривленому світлі, на відміну від офіційних советських видань. Він матиме приблизно 20 аркушів друку (320 сторінок) з ілюстраціями у твердій оправі, і в передплаті коштує 12 доларів (після появи 15 доларів).

Передплату на науковий збірник слід надсилати на адресу голови фінансової комісії:

Mrs. Maria Charyna

6934 Ditman,

Philadelphia, Pa. 19135, U.S.A.

*

Вячеслава Чорновола обрали надзвичайним членом голляндського ПЕН-клубу. Зараз Вячеслав Чорновіл відбуває п'ятирічне заслання в Якутії (Якутская АССР, 678253, Ленинский район,

П. О. Чаппанда, ул. Октябрская 16). Чорновола відзначено за його публіцистичну творчість, яка, як відомо, є перекладена на чужі мови.

Вже раніше були прийняті у члени різних чужинецьких ПЕН-клубів М. Руденко, В. Стус, М. Осадчий і Д. Шумук.

Політичні в'язні, які стають членами ПЕН-клубів, користуються їхньою опікою. Керівники тих організацій надсилають в'язням листи, роблять заходи для їхнього звільнення і т. п.

*

В Канаді зроблено заходи до за-
снування ще у цьому році катедри
студій при Торонтському універ-
ситеті. Федеральний уряд Канади
в особі міністра багатокультурнос-
ти Н. Каф'ка заявив на бенкеті,
в Торонті 26-го травня, що дер-
жавна скарбниця приділяє 300.000
доларів на заснування катедри.
Того ж вечора на бенкеті проголо-
шено збірку, яка принесла 150.000
доларів.

Ініціаторами цього проекту є
Федерація Українських Канад-
ських Професіоналістів і Підпри-
ємців та Організація Українських
Канадських Професійних Жінок.
Це вже другий такого роду проект
у Канаді — першим був Канад-
ський Інститут Українських Сту-
дій в Едмонтоні.

*

Вісник Апостольського екзарха-
ту в Аргентині у числі за квітень-
червень приніс інформацію, що
папа Павло VI встановив україн-
ську єпархію Покрову Пресв. Бо-
городиці з осідком у столиці Ар-
гентини Буенос-Айресі, а єпархом

найменував дотеперішнього апос-
тольського екзарха, Владику Анд-
рія Сапеляка із чину оо. Салезіян.
У лютому 1968 р. папа Павло VI
скремою буллею встановив для
українців-католиків в Аргентині
Апостольську екзархію, іменуючи
її екзархом Владику Андрія Сапе-
ляка, який у 1959 р. був іменова-
ний папою Іваном XXIII Аpos-
тольським візитатором для укра-
їнців.

Про піднесення Апостольської
екзархії до єпархії ПУКЦ старав-
ся в Апостольській столиці Бла-
женніший Патріарх Йосиф, коли
повернувся у 1968 р. з відвідин
Аргентини, де довершив посвячен-
ня катедрального храму Покрову
Пресв. Богородиці в Буенос-Айресі.

*

14-15-го січня 1978 р. у Пруден-
тополі відбувся 5-ий Конгрес ук-
раїнської молоді у Бразилії. У ньо-
му брали участь 1529 юначок і
юнаків із різних місцевостей. Були
також представники українських
організацій Товариства прихиль-
ників української культури й Со-
юзу з Куритиби, «Соборности» із
Сан Павла із своїми молодіжними
організаціями, Клему, Фолкльор-
ної групи, Суботньої школи і Ук-
раїнсько-бразильського клубу.

Конгрес відбувся в найбільшому
Українському Народньому домі у
Бразилії, який примістив 2.000
учасників і гостей. Народи прохо-
дили українською мовою.

Між почесними гістьми був ук-
раїнський католицький єпископ
Єфрем Кривий ЧСВВ, Володимир
Майстерович — префект Апука-
рани, о. протоігумен Павло Край-
чин та інші.

В Каліфорнії під час відвідин свого сина д-ра Ярослава помер у сні 2-го червня 1978 р. проф. д-р Матвій Стахів. Покійний належав до визначних українських громадсько-політичних діячів і був видатним істориком, дійсним членом НТШ, президентом американського НТШ і ГР НТШ. Був професором УВУ. Написав коло 30 більших наукових праць і безліч статей. Похорони Покійного відбулися на цвинтарі Факс Чейс біля Філадельфії 15-го липня 1978 р.

*

Від 20-го до 23-го липня в Кенігштайні — Західна Німеччина, відбувся 28-ий із черги Конгрес «Церква в потребі». У ньому взяли участь коло 450 учасників, а між ними 10 українців. На Конгресі справа переслідування Церкви й релігії в Україні була розглянена ґрунтовніше, як минулих років. Реферат про переслідування Української Католицької Церкви в Україні виголосила д-р Анна-Галья Горбач. Рівнож внесено пропозицію, щоб у черговому конгресі піднести справу ліквідації і переслідування Української Православної Церкви.

*

В Мюнхені 30-го червня відбулися Загальні Збори Крайового товариства за Патріархальний устрій в Помісній УКЦ. До нової Управи увійшли: голова — дир. Михайло Рудко, члени — Оріся Яримович, Андрій Куцан, Зіновій Марцюк, Надія Холявка і д-р Олекса Вінтоняк. Зборами проводила Президія — проф. д-р В. Янів — голова, mgr В. Кальваровський — секретар.

Престижний міжнародний архітектурний журнал «Архитектура Ревю» в Лондоні, Англія, помістив у квітневому числі ц. р. статтю, присвячену двом новим церквам проекту проф. Радослава Жука — церкві Пресв. Трійці в Кергонксоні біля Союзівки і церкві Пресв. Евхаристії в Торонті. Проф. Радослав Жук — колишній професор Монреальського університету. Він — член Реєстраційної Ради Асоціації Архітектів провінції Квебеку й секретар Товариства Архітектів Монреалю. Він же автор проєктів семи українських церков, оформлення площі пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, павільйону «Світ дітей» на ЕКСІО '67 та ряду інших архітектурних проєктів. Це перший сучасний український архітект, що його українські церкви є публіковані в міжнародних архітектурних журналах США, Англії, Австрії і Канади.

*

Український Вільний Університет 19-го травня ц. р. надав колишньому прем'єрові Канади Джону Діфенбейкерові звання почесного доктора політичних наук за його великі заслуги для українського народу. Акт промоції відбувся у приміщеннях Саскачеванського університету, в якому Діфенбейкер закінчив свої вищі студії. На промоції були присутні численні представники українського наукового світу та різних установ у Канаді — Владика А. Роборецький, саскачеванський віцепрем'єр Р. Романов, колишній міністер І. Яремко, голова КУК-у д-р С. Радчук, о. протопресвітер С. Савчук та голова НТШ у США проф. д-р Я. Падох.

У промовах під час акту промоції відмічено зокрема мужній виступ Діфенбейкера на форумі Об'єднаних Націй у 1960 р. з домаганням волі для України й балтицьких народів. Він був одним із перших, які поклали основи теперішньої політики багатокультурності — його Билл оф Райтс в 1960 р. надав усім канадцам урівноправнення, без огляду на їхнє походження. Він теж, будучи прем'єром Канади, покликав на пост федерального міністра першого канадца українського походження. Проф. В. Янів, ректор УВУ, у своєму слові вказав на тотожність постави Діфенбейкера та цілей і завдань екзильного університету.

Гостей на бенкеті після промоції привітав голова Комітету свята, запрошений до цієї функції Ректоратом УВУ, сенатор проф. д-р П. Юзик, а заслуги нового доктора докладно змалював д-р С. Воробець, колишній губернатор Саскачевану (перший губернатор провінції українського роду в Канаді). Пізніше голова Саскачеванського Відділу КУК-у, проф. д-р З. Погорецький передав Діфенбейкерові його погруддя, вирізьблене у бронзі відомим мистцем д-ром Л. Молодожанином для української кімнати в новому центрі Саскачеванського університету, який присвячений Джону Діфенбейкерові.

*

Цього року минає 80 років від

дня народження Блаженнішого Митрополита Мстислава, Архiepіскопа Київського і Переяславського, Митрополита УАПЦ, основоположника релігійно-культурного осередку в Бавнд Бруку у США. З цієї нагоди в Німеччині створено Ювілейний комітет під патронатом Впреосв. Архiepіскопа Ореста, який улаштував у суботу 5-го травня у великій авлі УВУ урочисту академію. Доповідь на святі виголосив проф. д-р Ю. Бойко. Наступного дня Архiepіскоп Орест відправив Архiepірейську Службу Божу при участі всього духовенства Німеччини. Недавно на Заході з'явився лист. о. Василя Романюка, в якому він заявляє свою відданість Митрополитові УАПЦ.

*

Також припадають дві важливі ювілейні дати в Торонтській єпархії Помісної УКЦ, а саме 40-річчя священства та 30-річчя єпископських свячень Впреосв. Владики Ізидора Борецького, єпископа-ординарія Екзархату Східної Канади. Преосв. Владика родом із села Острівці, повіт Тербовля в Західній Україні. Студії закінчив у Богословській Академії у Львові в 1932-36 рр. і в 1936-38 рр. у Східній Колегії св. Андрія в Мюнхені. Після своїх ієрейських свячень він виїхав як місіонер до Канади, де був спочатку душпастирем в Манітобі, а згодом у Брентфорді, Онтарію. В 1948 р. був висвячений на єпископа.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Велика Британія:

На прийнятті з нагоди 60-ліття п. М. Дашка в Манчестері, присутні склали суму 52 ф. 50 п. на пресовий фонд журналу «В.Ш.», як нев'яну-чий вінок на могили сл. п. ред. Григорія Драбата та проф. Степана Ленкавського.

3 поминальної тризни по бл. п. Михайлові Цебрику в Манчестері, призначено суму 29 ф. на пресовий фонд журналу «В.Ш.».

З весілля Романа Татарчука з Люсією Ройко в Кіхлі призначено суму 10 ф. на пресовий фонд журналу «В.Ш.».

З весілля Дарії Яворської з Кристофром Пікардом в Кіхлі, призначено суму 10 ф. на пресовий фонд журналу «В.Ш.».

*

Леон Саврій (Галіфакс) — 50 ф.; Український Товариський Клюб в Кардіф — 30 ф.; по 10 ф. — А. Когут (Клівленд), Н. Андрейчук (Карляйл); по 5 ф. — Іван Кебус (Лондон), В. Бойчук (Дарбі), О. Ковальчук (Брадфорд); Т. Парацак (Тодморден) — 4 ф.; по 3 ф. — В. Новаківський (Челмсфорд), П. Герман (Свіндон), О. Сорока (Ноттінггам), М. Равський (Брадфорд); І. Федечко (Кіхлі) — 2 ф. 50 п.; по 2 ф. — В. Бойчук (Брадфорд), М. Кундеревиц (Ковентрі), А. Петльований (Бедфорд), Я. Турянський (Манчестер), М. Кушнір (Сомерсет), П. Шиманчук (Дарбі), М. Кавецький (Ноттінггам); по 1 ф. — І. Керч (Лемінгтон), І. Ляц (Волвергамптон), П. Гусак (Бері), С. Сахарук (Лондон), В. Левицький (Манчестер), П. Кішкан (Стокпорт), В. Петришин (Бедфорд), п-ні Д. Походай (Бедфорд), І. Орфенюк (Оксфорд), М. Кузик (Волвергамптон); І. Гнида (Болтон) — 1 ф. 50 п.; М. Кривінський (Ноттінггам) — 1 ф. 80 п.; Н. Керничний (Брадфорд) — 1 ф.; Т. Дуда (Брадфорд) — 2 ф.; М. Панів (Гантінгдон) — 50 п.

США:

Є. Луковський з Воффало, пересилаючи збіркову листу ч. 647 пише таке: «Шукаючи за чим іншим, натрапив я на збіркову листу журналу «ВШ» і рішив — якщо я не повернув цієї листи давніше, то немав би чистої совісті висилати її порожньою тепер». На цю листу склали: Є. Луковський — 10 дол.; по 5 дол. — Б. Юрків, Д. Завадівський, Б. Мороз, І. Горбачук, І. Дроздовський, М. Сташків, М. Тушницький, Г. Костів, В. Щавінський, О. Кочут, В. Михальчук, Т. Михаськів, В. Середюк, А. Вішка; по 3 дол. — М. Барицький, Тимко Борак; по 2 дол. — Ю. Гудиняк, М. Бельмега, Г. Андрушків, Т. Сарахман, Д. Притула, С.

Мілер, М. Борачок, П. Бендина, А. Жаборинський, С. Горганюк, С. Вуйцік; по 1 дол. — П. Плотиця, В. Горбач, І. Пчончек, М. Побивайло, О. Зелінський, М. Кладочний, А. Петришин, М. Мандзій, П. Наминанік. Разом зібрано 117 доларів. (Приклад гідний до наслідування!)

П. Матійців (Найльс) — 7 дол. 50 ц.; по 5 дол. — Т. Шерер (Бруклін), д-р І. Новаківський (Джерзі Сіті), І. Макар (Бруклін), А. Андріюк (Ньюарк), пані Анна Рижевська (Маямі, Фльорида); В. Бачинський (Бостон) — 2 дол.

Канада:

По 25 дол. — ОУВФ Віндзор, В. Бандура (Торонто), Т. Гуменюк (Вінніпег); проф. М. Андрухів (Монтреаль) — 10 дол.; А. Доманчук (Сант Леонард) — 2 дол.

Австралія:

По 10 дол. — І. Полохач (Лідкомв), З. Новосільський (Стратфільд); С. Лісовець (Саммер Гілл) — 5 дол.; І. Млиновський (Кройдон) — 2 дол.

Німеччина:

В. Косак (Біберах) — 50 н.м.; о. І. Томашівський (Оснабрук) — 30 н.м.; по 10 н.м. — В. Мосса (Мюнстер), О. Баран (Мюнхен).

*

Замість квітів на могили Дорогих Друзів:

сл. п. ред. Григорія Драбата, проф. Степана Ленкавського, д-ра Володимира Нестерчука, міра Євгена Лозинського — складаю на пресовий фонд «Визвольного Шляху» суму 235 н.м., і ще раз висловлюю Родинам мое щире співчуття.

Степан Галамай

Всім Шановним Жертводавцям складаємо щирю подяку.

Чи Ви вже вирівняли передплату В.Ш. на 1978 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 31-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Увага!**Увага!****НОВЕ ВИДАННЯ**

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні появилася книжка на англійській мові, яку видав Український Інститут Політичних Наук в Мюнхені:

“SYMONENKO—A STUDY IN SEMANTICS”**by Igor Shankovsky**

Є це студійна праця *Ігоря Шанковського* про українського поета **ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА**. Займаючись студією семантики цього унікального українського поета 60-их років, автор подає також обширний і вичерпний нарис розвитку української літературної творчості під московською займанщиною та вихід на літературну арену Василя Симоненка й цілої плеяди інших літераторів, які разом стали в проводі Українського Національного Руху Нескорених 60-их і 70-их років. Це видання заслуговує на особливу увагу кожного дослідника нового українського відродження в тяжких окупаційних умовах.

Книжка появилася у твердій оправі, з обгорткою, має 212 сторінок, включає кілька ілюстрацій, індекс, бібліографічний довідник і додаток вибраних поезій Василя Симоненка.

Ціна книжки з доставою:

Велика Британія	фунт.	3.00
США і Канада	дол.	8.00
Австралія	дол.	6.00
Німеччина	н.м.	20.00
Франція	ф.фр.	50.00
Бельгія	б.фр.	300.00
В інших країнах рівновартість ам. доларя.		

При гуртових замовленнях відповідний опуст. Замовлення, разом з готівкою слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Rd., London, N1 1LF, Great Britain.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046. Australia.

Mr. W. Lytwyn,
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T. 2603
Australia

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES
Rep. ARGENTINA

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnacion.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St. Germain
75—Paris, 9^e

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 90 пенсів або 2,50 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.